

Świadomość błędów poznawczych sposobem na zapobieganie radyzalizacji młodych ludzi

Przewodnik z ćwiczeniami dla osób
pracujących z młodzieżą poza szkołą

**Prevention of Youth Radicalisation
Through Self-Awareness
on Cognitive Biases**

(PRECOBIAS)

Świadomość błędów poznawczych sposobem na zapobieganie radykalizacji młodych ludzi

Przewodnik z ćwiczeniami dla osób pracujących z młodzieżą poza szkołą

Przewodnik został wydany w ramach projektu finansowanego ze środków Komisji Europejskiej *Zapobieganie radykalizacji młodych ludzi w Internecie poprzez zwiększenie ich świadomości dotyczącej powszechnych błędów poznawczych* (ang. *Prevention of Youth Radicalisation Through Self-Awareness on Cognitive Biases*).

Projekt n.: 867186

Autorki i autorzy:

Regina Hajnal (Fundacja Subiektywne Wartości, Węgry)

Anna Kucińska (Instytut Bezpieczeństwa Społecznego, Polska)

Sára Nagy (Fundacja Subiektywne Wartości, Węgry)

Jacek Purski (Instytut Bezpieczeństwa Społecznego, Polska)

Zsófia Szák (Fundacja Subiektywne Wartości, Węgry)

Borbála Takács (Fundacja Subiektywne Wartości, Węgry)

Współpracowniczki i współpracownicy:

*Emőke Csiki
Laure Isaac
Katarzyna Kulak
Sirajum Munira
István Rafael
Monika Sosińska-Szwaczka*

Pragniemy również przekazać szczególne podziękowania pracownikom i pracownicom socjalnym oraz stażystom z Węgier, którzy przyczynili się do opracowania tego przewodnika.

Redakcja językowa
Małgorzata Kacperek

Partnerzy:

INŠTITÚT ĽUDSKÝCH PRÁV
HUMAN RIGHTS INSTITUTE

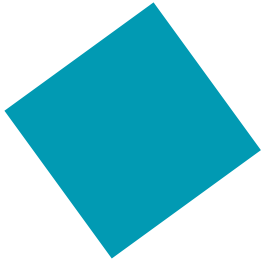

SPIS TREŚCI

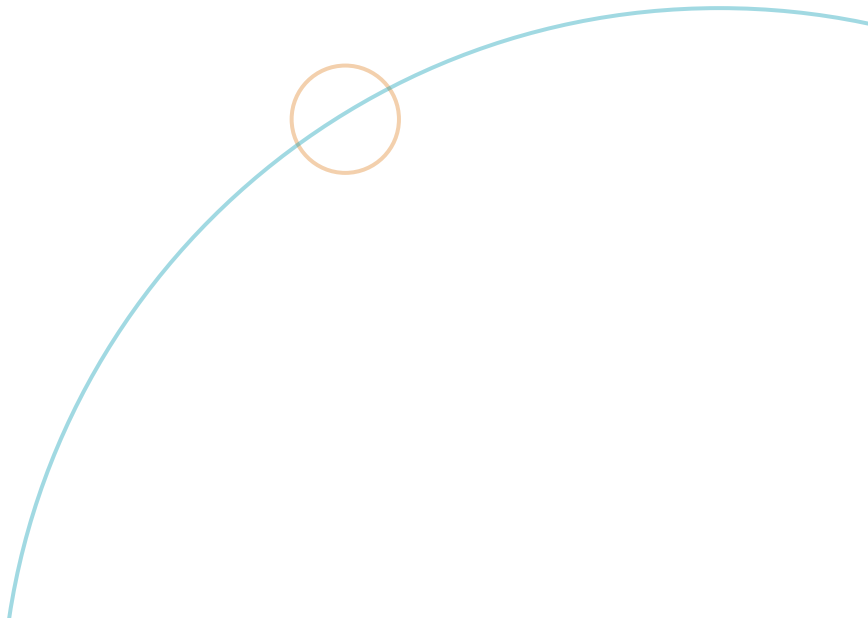
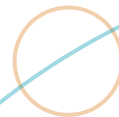
WPROWADZENIE	5
O PRZEWODNIKU	6
O PROJEKCIE PRECOBIAS	7
CZYM JEST RADYKALIZACJA?	9
CZYM JEST RADYKALIZACJA?	10
JAK OBJAWIA SIĘ RADYKALIZACJA?	10
CO WYWOŁUJE I KSZTAŁTUJE PROCES RADYKALIZACJI?	11
RODZAJE RADYKALIZACJI	12
GŁÓWNE GRUPY EKSTREMISTYCZNE W EUROPIE I W POLSCE	13
PROPAGANDA RADYKAŁÓW - CELE, FORMY, METODY	15
REKRUTACJA - DROGA DO RADYKALIZACJI	17
ROLA OSÓB PRACUJĄCYCH Z MŁODZIEŻĄ W ZAPOBIEGANIU I PRZECIWDZIAŁANIU RADYKALIZACJI	18
CO MOŻESZ ZROBIĆ?	19
KTO MOŻE CIĘ WESPRZEĆ? PODEJŚCIE WIELOSEKTOROWE	19
JAK OCHRONIĆ SIEBIE I LUDZI, Z KTÓRYMI PRACUJESZ?	21
MODEL KLATKI SCHODOWEJ DO TERRORYZMU FATHALIEGO MOGHADDAMA	22
#0 PARTER: RYZYKO I ODPORNOŚĆ	24
#1 PIERWSZE PIĘTRO: DZIAŁANIA WOBEC MŁODYCH OSÓB, KTÓRE ZACZYNAJĄ INTERESOWAĆ SIĘ RADYKALNYMI IDEAMI	26
#2 DRUGIE PIĘTRO: POSZUKIWANIE ZRADYKALIZOWANEJ GRUPY	27
#3 TRZECIE PIĘTRO: INTEGRACJA ZE ZRADYKALIZOWANĄ GRUPĄ	28
#4 CZWARTE I PIĄTE PIĘTRO: SKRAJNY RADYKALIZM	29
REKOMENDACJE OGÓLNE	31
DERADYKALIZACJA, CZYLI STRATEGIE „EXIT” (WYJŚCIA)	35
PROGRAMY INDYWIDUALNE	36
NA POZIOMIE PAŃSTWA	36

STUDIA PRZYPADKÓW	39
#0 DAVID, DWUNASTOLETNI UCZEŃ Z WĘGIER	40
#1 ADAM, PIĘTNASTOLETNI UCZEŃ SZKOŁY ŚREDNIEJ SILNIE IDENTYFIKUJĄCY SIĘ Z POGLĄDAMI NEONAZISTOWSKIMI	43
#2 KONFLIKT POMIĘDZY DWIEMA ROMSKIMI GRUPAMI W SZKOLE	47
#3 PROCES RADYKALIZACJI I DERADYKALIZACJI NA PRZYKŁADZIE	48
ĆWICZENIA	50
#1 MY I ONI	51
#2 KIM JESTEM?	53
#3 ŻYWA BIBLIOTEKA	56
#4 PLASTER OPATRUNKOWY.....	59
#5 OBWARZANEK	61
#6 LUSTRO	64
#7 POSTANÓW, ŻE BĘDZIESZ MIEĆ DOBRY DZIEŃ	66
#8 JĘZYK MIŁOŚCI	69
#9 GRA W BUTELKĘ	71
#10 PRZYWRACANIE SPRAWIEDLIWOŚCI	73
#11 ANALIZA PLAKATU PROPAGANDOWEGO	76
#12 ARCHIWUM X	78
#13 POŚMIĘJMY SIĘ!	84
#14 CO WIDZIMY I W JAKI SPOSÓB TO POSTRZEGAMY?	86
#15 KTO JEST WIARYGODNY?	89
#16 CO WOLISZ?	93
#17 STARE, DOBRE CZASY	96
#18 ZASNĘLIŚCIE?	99
#19 SZALIK	101
#20 POTRZEBA PRZYNALEŻNOŚCI - PO CO MI GRUPA?	108
INNE MATERIAŁY	113
BIBLIOGRAFIA	115

WPROWADZENIE

O przewodniku

Opracowaliśmy ten przewodnik z dwóch powodów. Naszym głównym celem było uświadamianie, czym są i jaką rolę odgrywają błędy poznawcze w procesie radykalizacji młodych ludzi. Błędy poznawcze można postrzegać jako kolejny ważny element w „kalejdoskopie czynników”, które mogą przyczynić się do radykalizacji i prowadzącego do przemocy ekstremizmu¹.

Nasze mózgi są nieustannie zasypywane ogromną ilością informacji, a my jesteśmy po prostu niezdolni do szczegółowego przetwarzania każdej z nich. Zamiast tego stosujemy uproszczenia myślowe, które ułatwiają przetwarzanie informacji i formułowanie opinii w sposób szybki i niewymagający wysiłku. Dzięki uproszczeniom nie musimy drobiazgowo analizować każdej informacji. I w tym miejscu dochodzimy do błędów poznawczych. Są one uznawane za „zakłócenia w rozumowaniu” i powodują, że nasze mózgi odchodzą od racjonalności. Mówiąc prościej, nasze mózgi pomijają etap dokładnego analizowania każdej informacji i uwzględniania wszystkich jej aspektów, co niekorzystnie wpływa na jakość naszych decyzji. A niebezpieczeństwo wynika z faktu, że ludzie są w większości nieświadomi błędów poznawczych. Co więcej, nie są one wyjątkowym zjawiskiem: do tej pory zidentyfikowano ponad 200 różnych błędów poznawczych. Niektóre błędy poznawcze wywołują media społecznościowe, gdzie idee są ograniczone do kilku słów i wyrażone poprzez (nacechowane emocjonalnie) obrazy. W tym przewodniku omówiliśmy dziewięć błędów poznawczych, wybranych na drodze badań naukowych spośród wielu innych błędów, które warto omawiać z młodymi ludźmi w kontekście radykalizacji.

Naszym kolejnym celem było przedstawienie koncepcji radykalizacji oraz prowadzącego do przemocy ekstremizmu pracownikom i pracownikom socjalnym, osobom pracującym z młodymi ludźmi i specjalistom oraz specjalistkom ds. zdrowia psychicznego w krajach Europy Wschodniej i Środkowej, gdzie to zjawisko nie jest powszechnie rozpoznawane przez wymienione grupy specjalistów albo inne ważne instytucje - władze samorządowe, szkoły, służby mundurowe itp.

Dlatego w naszym przewodniku znalazły się podstawowe informacje dotyczące radykalizacji (jej definicja, główne czynniki, główne ruchy ekstremistyczne w Europie), propagandy ekstremistycznej i sposobów werbowania do zradykalizowanych grup. Wykorzystaliśmy uznany model klatki schodowej do terroryzmu, który opracował Fathali Moghaddam, w celu przedstawienia etapów radykalizacji i możliwych sposobów reagowania na nie i przeciwdziałania im w ramach ogólnych wytycznych. Na końcu zamieściliśmy sugestie ćwiczeń skupiających się na rozwijaniu umiejętności uodporniających młodych ludzi na radykalizację i ekstremizm oraz na wybranych błędach poznawczych.

Zachęcamy do skorzystania z naszego bezpłatnego kursu online zatytułowanego Świadomość błędów poznawczych sposobem na zapobieganie radykalizacji młodych ludzi, dostępnego pod adresem www.precobias.eu. Kurs obejmuje więcej informacji na temat błędów poznawczych i ich roli w radykali-

przypisy

¹ M. Ranstorp, P. Hyllengren, *Förebyggande av våldsbejakande extremism i tredjeland*, Swedish Defence University 2013 [w:] M. Ranstorp, *RAN Issue Paper. The Root Causes of Violent Extremism*, Radicalisation Awareness Network, 4 stycznia 2016 r.

zacji; będzie niezwykle pomocny podczas przeprowadzania ćwiczeń zawartych w przewodniku.

Nasz kurs jest przeznaczony dla specjalistów pracujących z młodzieżą, zainteresowanych błędami poznawczymi i radykalizacją. Zawiera moduły dotyczące ekstremizmu, radykalizacji, psychologii poznawczej i dziesięciu wybranych błędów poznawczych, zilustrowane wieloma przykładami z dnia codziennego i kontekstów ekstremistycznych. Możesz rozpocząć kurs wtedy, kiedy chcesz, i pracować we własnym tempie. Jeżeli ukończysz dziesięciogodzinny program kursu, otrzymasz międzynarodowy uniwersytecki certyfikat uczestnictwa przyznawany przez dwa uznane uniwersytety w Europie (Uniwersytet w Gandawie w Belgii i Uniwersytet Ludwika i Maksymiliana w Monachium w Niemczech).

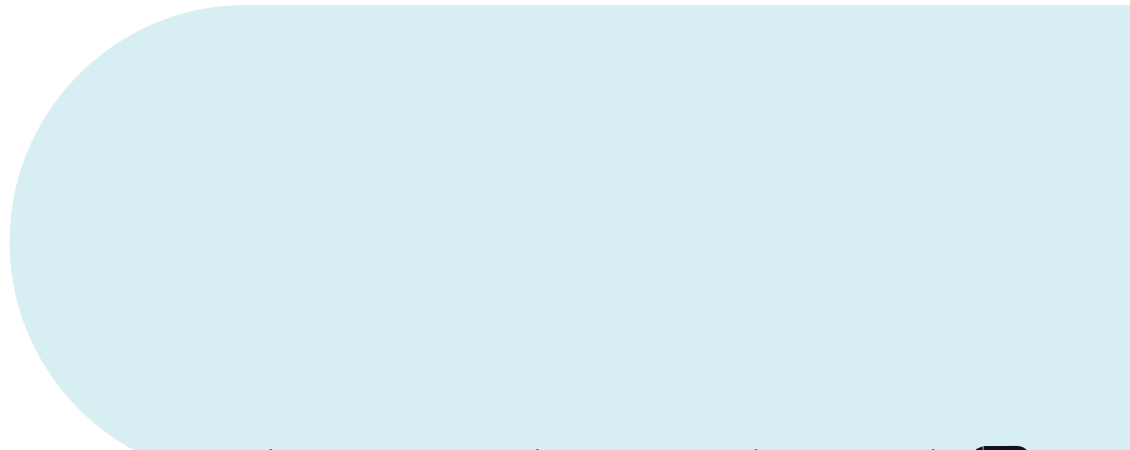
O projekcie PRECOBIAS

Projekt *Zapobieganie radykalizacji młodych ludzi w Internecie poprzez zwiększenie ich świadomości dotyczącej powszechnych błędów poznawczych* (ang. Prevention of Youth Radicalisation Through Self-Awareness on Cognitive Biases, PRECOBIAS) to projekt kampanii skupiający się na procesach umysłowych i błędach poznawczych istotnych w sytuacji, gdy młodzież napotyka treści o charakterze ekstremistycznym albo terrorystycznym w mediach społecznościowych. Poprzez zwiększanie odporności na radykalizację w internecie i umiejętności krytycznego myślenia odbiorców i odbiorczyń naszej kampanii, pragniemy długofalowo zapobiegać i przeciwdziałać radykalizacji. Nasz projekt pomaga młodym ludziom lepiej zrozumieć siebie samych – ważną rolę odgrywa tu wyjaśnianie podstawowych procesów umysłowych i błędów poznawczych, które kształtują interpretację i analizę treści w mediach społecznościowych. Adresatami projektu PRECOBIAS są:

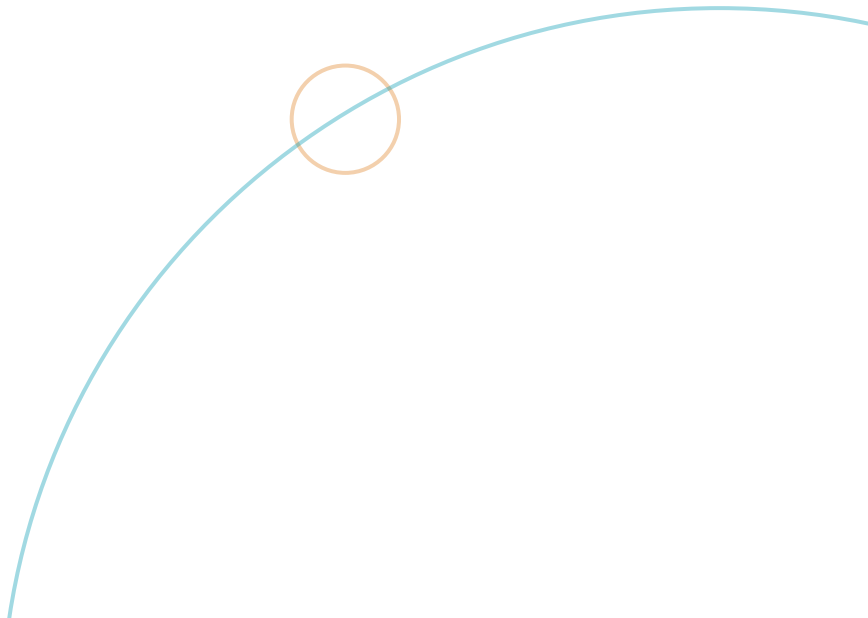
- Podatni na radykalizację i radykalizujący się młodzi ludzie. Do nich kierujemy kampanie w mediach społecznościowych obejmujące materiały wideo, konkurs na Instagramie i test sprawdzający, które zwiększają świadomość w zakresie błędów poznawczych.
- Nauczycielki i nauczyciele oraz pracownice i pracownicy socjalni, którzy pracują z młodymi ludźmi narażonymi na radykalizację i zapewniają im wsparcie. Oferujemy im nieodpłatny kurs internetowy pt. Świadomość błędów poznawczych sposobem na zapobieganie radykalizacji młodych ludzi (<https://mooc.precobias.eu/>) oraz dwa przewodniki z gotowymi do przeprowadzenia ćwiczeniami i scenariuszami zajęć lekcyjnych.

W ramach projektu PRECOBIAS współpracują partnerzy z sześciu krajów Unii Europejskiej (Belgia, Niemcy, Węgry, Włochy, Polska i Słowacja). Projekt obejmuje badania naukowe nad błędami poznawczymi i radykalizacją w mediach społecznościowych prowadzone przez badaczki z Uniwersytetu w Gandawie (Belgia) i Uniwersytetu Ludwika i Maksymiliana (Niemcy). Materiały do nauczania opracowane dzięki temu projektowi skupiają się na dziesięciu błędach wybranych spośród wielu innych, które mogą być istotne w przypadku omawiania z młodzieżą radykalizacji.

CZYM JEST RADYKALIZACJA?

Czym jest radykalizacja?

Zacznijmy od tego, czym jest radykalizacja. Jest to proces, w którym osoba (lub grupa osób) zaczyna przyjmować skrajną, opartą na różnych formach przemocy, ideologię. Odrzuca przyjęty przez ogół społeczeństwa status quo. Radykalizacja polega na negowaniu podstawowych wartości demokratycznych (m.in. równości i różnorodności) oraz rosnącej skłonności do używania przemocy dla osiągnięcia celów ideologicznych. Prowadzi do niej wiele dróg, m.in. wykluczenie społeczne, polaryzacja, piętnowanie odmienności, teorie spiskowe, mowa i przestępstwa motywowane nienawiścią. To zjawisko, które może mieć różne formy: od ekstremizmu ideologicznego, przez przestępstwa, aż po fundamentalizm religijny. Proces radykalizacji może prowadzić nawet do terroryzmu.

Jak objawia się radykalizacja?

W przestrzeni społecznej stykamy się z grupami już ukształtowanymi, często strukturami działającymi od lat, organizacjami z wyraźnymi silnie zmotywowanymi liderami, czy nawet uzbrojonymi bojówkami, które ze stereotypów, ksenofobii i nienawiści uczyniły swoje spoiwo. Grupy te na ulicach europejskich miast próbują siłą wcielać w życie swoje poglądy. W Internecie i bezpośrednio atakują słownie członków mniejszości etnicznych, religijnych i seksualnych, ludzi o odmiennych od ich ekstremistycznych dogmatów poglądach politycznych. Niszczą publiczne i prywatne mienie, napadają na ludzi, podpalają ich mieszkania i samochody, a nawet używają broni palnej czy podkładają bomby.

Przemoc to nieodłączna część aktywności ekstremistycznych organizacji. Napady, szantaże, oszustwa, morderstwa – to wszystko działania, które często podejmują sprawcy zradykalizowani politycznie. Działalności przestępczej wśród członków grup ekstremistycznych sprzyja także stosunek do kobiet i słabszych – w wielu skrajnych ideologiach jest on patriarchalny, szowinistyczny, seksistowski i dominacyjny, co stwarza grunt dla handlu „żywym towarem”, stręczycielstwa oraz przemytu ludzi, nie mówiąc już o „zwykłej” niezorganizowanej, codziennej przemocy domowej wobec kobiet, dzieci czy osób starszych.

Dopóki nie jesteśmy w stanie zlikwidować ognisk biedy, wykluczenia, braku perspektyw zawodowych i rozwojowych, musimy w jak największym stopniu wykorzystać posiadane zasoby i społeczne innowacje, tak aby zniwelować efekty radykalizowania się wśród naszych współobywateli, zaproponować grupom na nią narażonym alternatywną ścieżkę rozwoju i działania oraz zapobiegać rozszerzaniu się zasięgu społecznego groźnych dla bezpieczeństwa publicznego i społecznego środowisk. Warto zrozumieć, czym jest radykalizacja, co do niej prowadzi, jak możemy pomóc ją wygaszać i kto może nas w tym wesprzeć.

Co wywołuje i kształtuje proces radykalizacji?

Ekstremizm to kalejdoskop czynników tworzących nieskończoną liczbę indywidualnych kombinacji. Istnieje jednak kilka podstawowych, często wzajemnie ze sobą powiązanych, które tworzą złożone, zazębiające się przyczyny powstawania ekstremizmu, kształtują go i napędzają. Do najważniejszych z nich należą:

- #1** Indywidualne czynniki społeczno-psychologiczne: wyobcowanie i wykluczenie, złość i frustracja, żal i silne poczucie niesprawiedliwości, uczucie upokorzenia, sztywne myślenie binarne, skłonność do błędnej interpretacji sytuacji, teorie spiskowe, poczucie bycia ofiarą, osobiste słabości, wykluczenie kontrkulturowe, marginalizacja i dyskryminacja (rzeczywista lub domniemana), ograniczona mobilność społeczna, ograniczone wykształcenie lub zatrudnienie, przestępczość.
- #2** Czynniki polityczne: w przypadku skrajnie prawicowych ekstremistów – uraz do polityki państwa macierzystego lub jego sojuszników, przekonanie, że w wyniku działań politycznych państwa czy zespołu państw ich kraj traci na znaczeniu, jest wykorzystywany, wynarodowiany czy kolonizowany; w przypadku grup islamistycznych – przekonanie, że Zachód prowadzi wojnę z islamem, w wyniku czego zaatakował np. Irak czy Afganistan; w wypadku skrajnej lewicy – poczucie życia w niesprawiedliwym systemie politycznym i chęć jego przemocowej zmiany.
- #3** Czynniki ideologiczne/religijne: obejmują świętą misję historyczną i wiarę w prorocтва apokaliptyczne; salaficko-dżihadystyczna interpretacja islamu buduje poczucie, że islam jest obłączony i należy chronić ummę (wspólnotę wiernych) podczas takiego ataku. Przekonania te obejmują również pogląd (charakterystyczny też dla neofaszystowskich czy neonazistowskich narodowych radykałów), że społeczeństwo zachodnie uosabia niemoralny sekularyzm.
- #4** Kryzys kulturowy i kryzys tożsamości: wiążą się z marginalizacją kulturową uwikłanych w ekstremizm jednostek, która prowadzi do wyobcowania i braku przynależności do domu rodzinnego, jego wartości czy generalnie całego głównego nurtu społeczeństwa.
- #5** Trauma i inne mechanizmy wyzwalające: trauma psychologiczna doświadczana przez rodziców z zespołem stresu pourazowego (PTSD), chorobą alkoholową, historią przestępczości w rodzinie, przemocy domowej lub innymi złożonymi problemami psychologicznymi.

- #6 Dynamika grupowa: ekstremizm pojawia się częściowo wtedy, gdy członkostwo w grupie wzmacnia głęboko zakorzenione ideały, a tożsamość jednostki łączy się z tożsamością grupy.
- #7 Radykałowie uwodziciele: ta kategoria obejmuje tzw. kaznodziejów nienawiści oraz tych, którzy żerują na słabościach i żalach potencjalnych rekrutów oraz kształtują osoby nowo zwerbowane poprzez perswazję, nacisk i manipulację. Są obecni w grupach religijnych, politycznych, klubach sportowych, domach poprawczych i więzieniach.
- #8 Media społecznościowe: zapewniają łączność, wirtualne uczestnictwo i bańkę podobnie myślących ludzi o ekstremistycznych poglądach. Internet dociera do nieosiągalnych w inny sposób osób, przyspiesza proces radykalizacji i zwiększa możliwości samoradykalizacji.

Rodzaje radykalizacji

Proces radykalizacji jest złożonym zjawiskiem. Dotyczy przede wszystkim osób lub grup, które zaczynają być aktywnie niechętnie podstawowym wartościom demokratycznym, takim jak równość i różnorodność, oraz szkodzą im swoimi celowymi działaniami. To także rosnąca skłonność do korzystania z siły jako środka do osiągnięcia celów politycznych, które negują i/lub podważają demokrację. Najczęściej nie jest to proces szybki. Taka osoba przechodzi przez kolejne etapy radykalizacji, które ostatecznie mogą prowadzić do aktu przemocy czy terroryzmu. Na każdym z nich można reagować i zacząć proces resocjalizacji. Proces radykalizacji wygląda podobnie dla wszystkich ekstremizmów: religijnych, nacjonalistycznych, faszystowskich, jak również niektórych prądów lewicowych. Wybór zależy w dużej mierze od środowiska, w którym wychowują się czy stykają na co dzień ekstremiści.

Radykalizacja przybiera różne formy w zależności od kontekstu. Może wiązać się z różnymi przyczynami lub ideologiami. Wyróżniamy cztery podstawowe formy radykalizacji:

- Radykalizacja o podłożu skrajnie prawicowym, związana z faszyzmem, rasizmem, białym suprematyzmem oraz nacjonalizmem: charakteryzuje się retoryką opartą na obronie tożsamości etnicznej. Wiąże się z wrogością wobec władz państwowych, mniejszości, imigrantów lub różnych (przeważnie lewicowych i liberalnych) grup politycznych.
- Radykalizacja polityczno-religijna oparta na politycznej interpretacji religii: przybiera formy obrony (także za pomocą stosowania przemocy)

tożsamości religijnej postrzeganej jako obiekt „ataku” (przez konflikty międzynarodowe, politykę zagraniczną, debaty społeczne itp.). W ostatnich latach najczęściej rozpoznawanym rodzajem radykalizacji polityczno-religijnej jest fundamentalizm islamski, jednak każda religia, także chrześcijańska, może rodzić tego typu radykalizację.

Radykalizacja o podłożu skrajnie lewicowym: to forma radykalizacji, która koncentruje się przede wszystkim na żądaniach antykapitalistycznych. Dotyczy tych grup anarchistów, maoistów, trockistów i marksistów-leninistów, które używają przemocy.

- Radykalizacja indywidualna: zasadniczo motywowana przez pojedynczy problem. Do tej kategorii należą: radykalne grupy obrońców środowiska lub praw zwierząt, ekstremiści antyaborcyjni, niektóre ruchy antygejowskie i antyfeministyczne używające przemocy do „promowania” swojej ideologii. Mordercy, których motywacje są ideologiczne, mogą również należeć do tej kategorii.

Główne grupy ekstremistyczne w Europie i w Polsce

W Europie do głównych grup ekstremistycznych należą neofaszyści, neonaziści, islamiści, nacjonaści i część anarchistów.

Neofaszyści:

- Trzecia Pozycja: neofaszystowscy religijni fundamentaliści katolicki o poglądach antykapitalistycznych, nacjonalistycznych, antysemitycznych i antykomunistycznych, mający liczne kontakty z reżimami Syrii, Iranu i szyickimi terrorystami z Hezbollah.
- Nowa Prawica: neofaszystowscy neopoganie o poglądach antykapitalistycznych, antyimigranckich, związani z rosyjskim eurazjatyzmem lub głoszący paneuropejski faszyzm.
- Narodowy radykalizm: neofaszystowscy zwolennicy rewolucyjnego nacjonalizmu, głoszący dążenie do obalenia demokracji i ustanowienia hierarchicznego ustroju autorytarnego o charakterze nacjonalistycznym i fundamentalistycznym religijnie.
- Autonomiczny nacjonalizm: czerpiąca z anarchizmu i wczesnego przedwojennego nazizmu antykapitalistyczna odmiana neofaszyzmu. Jej zwolennicy tworzą na demonstracjach tzw. „czarny blok” (od koloru strojów uczestników). Ich symbole to m.in. skrzyżowane młot i miecz lub koło zębate.

- Identytaryzm: nurt neofaszyzmu skupiony na walce z imigracją do Europy i zachowaniem jej „tożsamości kulturowej” jako regionu „dla białych”. Jednym z jego symboli jest wpisana w koło grecka litera lambda.

◆ *Neonaziści:*

- Krew i Honor: międzynarodówka neonazistów z tzw. białych narodów, jej zbrojnym ramieniem jest organizacja terrorystyczna Combat 18. Często używają w swoich znaczkach kolorów flagi III Rzeszy (czerwonego, białego i czarnego) oraz symboliki cyfr (kolejne litery zapisane są cyframi), np. 18 (Adolf Hitler), 28 (Blood & Honour) czy 88 (Heil Hitler).
- Narodowo-socjalistyczny black metal: zwolennicy odmiany black metalu łączącej satanizm z nazizmem.

◆ *Dżihadysty:*

- IS, ISIS, ISIL, Daesh, czyli tzw. Państwo Islamskie: zwolennicy radykalnej wersji islamskiego fundamentalizmu, odpowiedzialni za wiele zamachów terrorystycznych w Europie i na Bliskim Wschodzie.
- Wahabici: ruch reformatorski i religijno-polityczny w obrębie islamu sunnickiego powstały w XVIII wieku na terenie Arabii. Jest określany terminami: ultrakonserwatywny, surowy, fundamentalistyczny, purytański. Uważa się, że nauki i pisma uczonych wahabickich są odpowiedzialne za powstawanie wielu radykalnych, sunnickich organizacji terrorystycznych (m.in. Al-Ka'ida, Boko Haram czy Państwo Islamskie).
- Salafici: jedna z odmian fundamentalizmu islamskiego. Jej zwolennicy prowadzą intensywną działalność misyjną.

◆ *Skrajna lewica:*

- Anarchiści insurekcjoniści – nurt anarchizmu krytyczny wobec legalnych form działalności tego ruchu. Stawia na akcję bezpośrednią, taką jak kradzież, sabotaż, ataki na służby mundurowe i przejmowanie siłą kontroli nad terenem z rąk organów państwa.
- Narodowy bolszewizm: nurt hybrydowy łączący lewicowy antyamerykanizm i socjalne programy redystrybucji z nacjonalizmem i militarystką oraz sympatią dla Rosji; aktywny na przykład w separatystycznych republikach wschodniej Ukrainy

Propaganda radykałów - cele, formy, metody

Dla organizacji ekstremistycznych komunikacja jest wszystkim. To dzięki niej rozpowszechniają swoją ideologię i system przekonań, zwracają się do podatnych osób i pozyskują je. Informacje wysyłane w świat przez organizacje ekstremistyczne nie mają jednak nic wspólnego z faktami. Ich celem nie jest informowanie, lecz przekonywanie bądź wpływanie na postawy i opinie, oddziaływanie na umysły ludzi oraz wzbudzanie w nich wątpliwości co do ich własnych poglądów, zaś ostatecznym celem jest pozyskiwanie zwolenników i werbowanie ich. Oczywiście łatwiej jest to osiągnąć, biorąc za cel osoby podatne, których poglądy czy przekonania już są zaburzone, a więc takie, które są bardziej skłonne przyjąć odmienny punkt widzenia. Taki rodzaj komunikacji, mającej na celu wpływanie na odbiorców, a następnie na ich działania, określa się mianem propagandy.

Ma ona zasadniczo trzy cele. Pierwszym jest zapewnienie odbiorcom poczucia sensu – stworzenie ram, które nadają wszystkiemu znaczenie i pomagają im rozumieć świat. Drugi cel to zwiększanie wiarygodności danej organizacji ekstremistycznej. Trzeci zaś to wywołanie zmian zachowań i motywowanie odbiorców tak, aby byli skłonni do zaangażowania się i podejmowania działań.

Wyróżniamy trzy techniki, które kształtują sposób postrzegania świata przez odbiorców propagandy – konstrukty dotyczące tożsamości, dotyczące kryzysu i dotyczące rozwiązań. Te pierwsze wynikają z tego, że ludzie mają wrodzoną potrzebę wyraźnej tożsamości. Na tym właśnie polega dorastanie: nastolatki i młodzi ludzie przeważnie poszukują tożsamości, próbują się dowiedzieć, co określa ich jako osoby. Propaganda ekstremistyczna odwołuje się do tej potrzeby, zachęcając ludzi do przyjęcia tego konkretnego aspektu tożsamości, który jest wspólny z tożsamością grupy ekstremistycznej. W przypadku ekstremizmu islamskiego oznacza to nakłanianie osób do tego, aby określały siebie przede wszystkim poprzez wyznanie, prawicowi ekstremiści będą natomiast podkreślać wagę i nadrzędność tożsamości rasowej czy narodowej itd.

Propaganda często sugeruje też odbiorcom, że ich tożsamość – na przykład tożsamość religijna – jest zagrożona, a więc znajduje się w kryzysie. W takich sytuacjach zwykle podkreśla się opozycję grupy własnej i grupy „obcej”. W propagandzie akcentuje się różnice między tożsamością grupy własnej a tożsamością grupy uznanej za wrogą poprzez wskazanie cech negatywnych tej grupy i wytworzenie poczucia strachu i zagrożenia. Narracje i treści propagandowe grup ekstremistycznych tworzone są w taki sposób, aby wywoływać u odbiorców poczucie niepewności. Na przykład wzbudzają wątpliwości dotyczące celu życia i stawiają pytania egzystencjalne albo – jak w przypadku ekstremizmu islamskiego – sieją wątpliwości na temat tego, czym jest prawdziwy islam. Innym przejawem konstruktów dotyczących kryzysu jest tzw. upadek tradycji. Propaganda ekstremistyczna będzie przekonywać, że tradycyjne wierzenia, rytuały czy praktyki uznawane przez daną grupę są „zagrożone” przez określoną

grupę społeczną.

Trzecim i ostatnim konstruktym wykorzystywanym przez grupy ekstremistyczne do kształtowania systemu znaczeń odbiorców są konstrukty dotyczące rozwiązań. Przynależność do grupy ma uwolnić od wszystkich problemów. Wszystko, co wywołuje poczucie kryzysu, zniknie po przyłączeniu się do grupy. W pewnym sensie konstrukt dotyczący rozwiązania to przeciwieństwo konstruktowi dotyczącego kryzysu. Ten wskazuje negatywne aspekty grupy uznanej za „wrogą”, zaś konstrukt dotyczący rozwiązania podkreśla pozytywne skutki przynależności do grupy własnej. Zaangażowanie się w sprawy grupy własnej ukazywane jest jako kluczowy warunek przezwyciężenia kryzysu. Konstrukt dotyczący kryzysu pobudza uczucie niepewności, zaś konstrukt dotyczący rozwiązania służy do wabienia ludzi pod pozorem pewności. W grupie ekstremistycznej zwyciężą stabilność, prostota i przewidywalność. Grupa wie, jakich wartości broni, co chce osiągnąć i jak widzi świat. Przyłącz się do grupy, a będziesz wiedzieć, kim jesteś i czego chcesz. Konstrukt dotyczący kryzysu pokazuje „upadek tradycji” i jej „zagrożenie” ze strony innej grupy; konstrukt dotyczący rozwiązania natomiast opiera się na szanowaniu, ochronie i umacnianiu tradycji.

Często podstawą propagandy jest zastosowanie tzw. trzech „D” skuteczności przekazu: skuteczny przekaz musi docierać, dotyczyć i działać. Jest to zwyczajna i niewinna strategia marketingowa; niestety odkryli ją ekstremiści i wykorzystują do swoich celów.

- Docierać oznacza podjęcie odpowiednich działań, aby przekaz dotarł do określonych odbiorców. Ten krok już sam w sobie wzmacnia naszą wiarygodność. Ludzie widzą, że podjęliśmy trud stworzenia przekazu i zakomunikowania go.
- Dotyczyć oznacza, że przekaz powinien dotyczyć aktualnej sytuacji społecznej lub politycznej. Czy dotyka współczesnych wydarzeń i problemów? Czy z punktu widzenia odbiorców został zakomunikowany we właściwym czasie? Przekaz ekstremistów będzie postrzegany jako dotyczący aktualnej sytuacji, jeśli na przykład będzie potępiał niedawno wprowadzone zasady bądź atak przypuszczony na ich ideologię.
- Działać oznacza, że przekaz ma działać na odbiorców. Czy robi na nich wrażenie? To wrażenie uzyskuje się zwykle dzięki silnemu i emocjonalnemu przekazowi, który wywołuje w odbiorcach poczucie osobistego uczestnictwa.

Rekrutacja – droga do radykalizacji

Każda droga od radykalizacji do przemocy jest inna. To, czy organizacja ekstremistyczna odgrywa dużą rolę w tym procesie, zależy od sytuacji. Istnieje więc kilka podstawowych form rekrutacji do grupy ekstremistycznej. Oto kilka z nich:

- Rekrutacja celowa: osoba aktywnie i celowo poszukuje osób o podobnych poglądach i świadomie decyduje się dołączyć do określonej grupy ekstremistów. Ich racje mają zwykle charakter ideologiczny.
- Rekrutacja społeczna: różnica w stosunku do rekrutacji celowej polega na tym, że jednostka nie szuka konkretnie grupy ekstremistycznej. Jest nieświadoma prawdziwej natury organizacji. Szuka pomysłu na siebie lub rozwiązania jakiegoś problemu, a gdy stopniowo staje się częścią grupy, zaczyna wierzyć, że bycie członkiem czy członkinią tej organizacji jest właśnie tym, czego poszukuje. Motywy ideologiczne mają tu mniejsze znaczenie, zwłaszcza na początku rekrutacji.
- Rekrutacja do grupy rówieśniczej: to pasywna forma rekrutacji, co oznacza, że dana osoba jest wprowadzona do grupy ekstremistycznej przez innych jej członków czy inne członkinie, często rodzinę lub przyjaciół. Jednostka świadomie staje się częścią grupy, co oznacza, że wie, o co chodzi grupie i za czym się ona opowiada.
- Rekrutacja klasyczna: jednostka nie domyśla się, jaka jest prawdziwa natura grupy ekstremistycznej. Jest rekrutowana przez osoby trzecie i stopniowo wprowadzana do ideologii organizacji lub indoktrynowana.

**ROLA OSÓB
PRACUJĄCYCH
Z MŁODZIEŻĄ
W ZAPOBIEGANIU
I PRZECIWDZIAŁANIU
RADYKALIZACJI**

Co możesz zrobić?

Pracowniczki i pracownicy socjalni czy specjalistki i specjaliści ds. zdrowia psychicznego (tacy jak psychologowie i psychoterapeuci) blisko współpracują z młodymi ludźmi, a często również z ich rodzinami. Zapewniają im wskazówki i wsparcie oraz tworzą relacje oparte na wzajemnym zaufaniu. Mogą być również pierwszymi osobami, które zauważają różne znaki wskazujące na to, że młoda osoba znajduje się pod wpływem rówieśników o poglądach ekstremistycznych bądź ideologii czy ruchów ekstremistycznych.

Naszym zdaniem specjaliści ci powinni mieć podstawową wiedzę w zakresie radykalizacji. Powinni również wiedzieć, do kogo zwrócić się o pomoc oraz w jaki sposób współpracować ze specjalistami i specjalistkami z innych obszarów, aby zapobiegać radykalizacji młodzieży. Radykalizacja to złożony problem społeczny; wpływa na dobrostan i bezpieczeństwo pojedynczych osób i ich rodzin, społeczności oraz całego społeczeństwa. Kwestią tą powinien więc zajmować się również zespół osób specjalizujących się w różnych dziedzinach, którego ważnymi członkami i członkiniami są pracowniczki i pracownicy socjalni, osoby pracujące z młodzieżą oraz specjaliści i specjalistki ds. zdrowia psychicznego.

Kto może Cię wesprzeć? Podejście wielosektorowe

Powyższe informacje mogą być przytłaczające. Różne ideologie, siatki propagandowe i rekrutacji, przemoc, przestępstwa i terroryzm – i naprzeciwko tego wszystkiego Wy. Szczęśliwie nie jesteście z tym sami.

Jeśli w pracy macie do czynienia z osobą będącą na początkowym etapie radykalizacji, możecie poprosić o pomoc wyspecjalizowane organizacje pozarządowe, które pomogą ocenić zagrożenie w tej sytuacji i dobrać odpowiednie działania. Możliwe, że taka osoba jest jeszcze na początku swojej drogi do radykalizacji i można ją z niej zawrócić dzięki działaniom o charakterze „miękkim”. W takich przypadkach wystarczą działania deradykalizacyjne, odwołujące się do wzmocnienia postaw prodemokratycznych i tolerancyjnych, uwrażliwienie potencjalnego przyszłego radykała w materii akceptacji odmienności, wygaszanie postaw nienawistnych wobec grup mniejszościowych czy działania o charakterze edukacyjnym i kulturowym. Dobrym wyjściem może być nawiązanie współpracy z organizacjami mniejszości etnicznych, religijnych czy społecznych i włączenie do pracy z taką osobą tego typu podmiotów, zaproszenie do naszej placówki przedstawicieli takich grup, zorganizowanie spotkania z nimi, umożliwienie kontaktu, bliższego zapoznania się i pokazania różnorodności społecznej w praktyce. Pomocny może być także kontakt z muzeami czy instytucjami kultury, które w swoim zakresie działania mają uwrażliwianie na problem radykalizacji. Może to być znajdująca się w naszej okolicy placówka zajmująca się upamiętnianiem ofiar ideologii totalitarnych (np. nazizmu). Warto sprawdzić działalność lokalnej biblioteki, teatru czy domu kultury – być może oferują odpowiednią formę pracy z osobą na początku jej drogi do radykaliza-

cji. Wyspecjalizowane organizacje pozarządowe mogą nas także skontaktować z innymi praktykami – pracownikami służby więziennej, wychowawcami, nauczycielami, policjantami czy kuratorami sądowymi, mającymi doświadczenie pracy z osobami na początku ich drogi do radykalizacji.

Jeśli jednak sami bądź z pomocą wyspecjalizowanej organizacji pozarządowej oceniamy, że osoba, dla której szukamy pomocy, jest już zaawansowana w procesie radykalizacji – należy do organizacji politycznej tego typu, ma na koncie występki lub przestępstwa o nienawistnym charakterze, jej zachowanie jest przemocowe w życiu codziennym, nosi związane z radykalizmem politycznym czy religijnym emblematy lub ma tatuaże o takim charakterze – może być konieczne wdrożenie działań o charakterze „twardym”. W takim przypadku należy poprosić o pomoc instytucje, których zakres działania obejmuje także zwalczanie przestępstw o charakterze karnym oraz zapobieganie im. W przypadku osób dorosłych będzie to policja oraz prokuratura, a w przypadku osób młodocianych – także kuratorium oświaty, ośrodki pomocy społecznej, sąd rodzinny. W najbardziej drastycznych przypadkach, takich jak działania o charakterze terrorystycznym czy planowanie takich działań, będzie to również Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego.

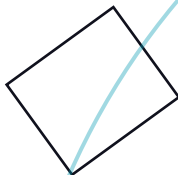
Jak ochronić siebie i ludzi, z którymi pracujesz?

Osoby zradykalizowane mogą być niebezpieczne. Niektórzy głęboko wierzą, że ratują świat i nie zawahają się użyć wszelkich środków, jakie uznają za stosowne, łącznie z przemocą i zabójstwem. Nie wolno bagatelizować zaangażowania osób w naszym otoczeniu w działalność środowisk ekstremistycznych ani uważać, że jest to „taki okres” albo że to samoistnie minie. Radykałowie żyją często jak „w oblężonej twierdzy”, wszelką skupioną na nich uwagę publicznych instytucji odczuwają jako zagrożenie i skłonni są do zachowań gwałtownych i pełnych przemocy. Dlatego niezwykle ważne jest, aby podczas naszej pracy z takimi ludźmi pozostawać w stałym kontakcie z wyspecjalizowanymi instytucjami i dbać o bezpieczeństwo nasze i naszych współpracowników. Jeśli napotykamy takie osoby w naszej pracy, musimy przede wszystkim:

- zachować ostrożność i trzymać się zasady ograniczonego zaufania;
- szukać kontaktu z wyspecjalizowanymi instytucjami i organizacjami;
- nie podejmować działań bez informowania naszych współpracowników i zwierzchników;
- nie podawać radykałom swoich danych osobowych, adresu czy innych namiarów.

**MODEL KLATKI
SCHODOWEJ DO
TERRORYZMU
FATHALIEGO
MOGHADDAMA**

Najadekwatniejszym, naszym zdaniem, modelem opisywania zjawiska radykalizacji i sposobów jej zapobiegania i przeciwdziałania wydaje się być model opracowany przez Fathaliego Moghaddama. Moghaddam to psycholog pochodzenia irańskiego, ekspert w dziedzinie konfliktów kulturowych i międzygrupowych, skupiający się w szczególności na psychologii globalizacji, radykalizacji, prawach i obowiązkach człowieka oraz terroryzmie. Obecnie jest profesorem na wydziale psychologii oraz pracownikiem naukowym w Berkley Centre.

Zaproponowany przez niego w 2005 roku model „klatki schodowej do terroryzmu” to metaforyczna klatka schodowa, której pięć pięter odpowiada różnym etapom, przez jakie dana osoba przechodzi przed dotarciem do najwyższego piętra – dokonania aktu terrorystycznego. Omawiając ten model, Moghaddam kładzie nacisk na jego główny zamysł: „aby zrozumieć terroryzm, należy skoncentrować się na psychologicznej interpretacji warunków materialnych i możliwości postrzeganych jako dostępne opcje poradzenia sobie z odczuwaną niesprawiedliwością²”. W modelu Moghaddama proces radykalizacji polega na wchodzeniu na kolejne piętra. Na każdym piętrze znajdują się drzwi, które można otworzyć albo nie. Ludzie wchodzą na kolejne piętra, gdy uważają, że nie zaoferowano ani nie udostępniono im żadnej innej rozsądnej możliwości, nawet jeżeli oznacza to krzywdzenie siebie i innych³.

Model klatki schodowej do terroryzmu można zilustrować za pomocą piramidy, co oznacza, że im wyższe piętro (im bardziej zaawansowany stopień radykalizacji), tym mniej osób się na nim znajduje i tym mniej wyborów czy możliwości jest dla nich dostępnych. Tylko naprawdę niewielki odsetek osób, które znalazły się na parterze, dotrze ostatecznie na najwyższe piętro. Ważne zatem, aby pamiętać, że radykalizacja nie prowadzi automatycznie do przemocy czy terroryzmu⁴.

W kolejnych rozdziałach przyjrzymy się dokładniej piętrům w modelu Moghaddama i przedstawimy zalecenia dotyczące środków i działań, które można przedsięwziąć, aby zapobiegać „wchodzeniu na kolejne piętra” przez młode osoby.

przypisy

² Cyt. za: C. Bouko, D. Rieger, J. Carton, B. Naderer, *Świadomość błędów poznawczych sposobem za zapobieganie radykalizacji młodych ludzi*, kurs online, 2021, moduł 2, sesja 1.: <https://mooc.precobias.eu/>

³ H. Young, J. Holsappel, M. Rooze, A. de Wolf, J. Russel, U. Hasan, *TerRa Toolkit. Community Approach to Radicalisation* 2014, s. 4, <https://terratookit.eu/teachers-youth-workers/> [dostęp: 31.05.2021].

⁴ C. Bouko, D. Rieger, J. Carton, B. Naderer, *Świadomość błędów poznawczych sposobem za zapobieganie radykalizacji młodych ludzi*, kurs online, 2021, moduł 2, sesja 1.: <https://mooc.precobias.eu/>

#0 Parter: ryzyko i odporność

Na najniższym poziomie, czyli parterze, znajdują się setki milionów osób, które łączy jedno: nacechowana negatywnie psychologiczna interpretacja własnych warunków materialnych. Osoby przebywające na parterze doświadczają uczuć takich jak wstyd czy frustracja; czują, że są traktowane niesprawiedliwie⁵. Należy zauważyć, że chodzi o postrzeganie niesprawiedliwości i niesprawiedliwego traktowania, o sposób, w jaki ci ludzie widzą okoliczności, w jakich się znajdują. Jednostka wiodąca życie w ciężkich warunkach lub znaczącym ubóstwie może nie odczuwać gorszej sytuacji ekonomicznej, tymczasem inna osoba, żyjąca w stosunkowo komfortowych warunkach, może czuć się traktowana bardzo niesprawiedliwie. Jeżeli ktoś czuje, że on oraz członkowie i członkinie jego grupy etnicznej, religijnej, politycznej czy nawet zawodowej nie cieszą się tymi samymi przywilejami, co osoby z innych grup, to uczucie niesprawiedliwego traktowania może narastać i popchnąć niektóre osoby do wejścia na kolejne piętro procesu radykalizacji. Kolejną istotną kwestią jest wrażenie braku sprawczości – niemoc i poczucie niezdolności wywarcia pozytywnego wpływu na swoją sytuację bądź zmiany tej sytuacji przy zastosowaniu dostępnych i zgodnych z prawem metod⁶.

Na tym etapie procesu radykalizacji możliwe są następujące postawy i sytuacje⁷:

- Interesowanie się radykalizmem grup ekstremistycznych, które oferują jasne poczucie tożsamości, zbiór zasad dotyczących postępowania i ubierania się, poglądy, które należy przyjąć i rodzaj muzyki, jakiej należy słuchać. Poszukiwanie tożsamości i poczucia przynależności jest powszechne u nastolatków; poczucie przynależności zaspokaja niezbędną emocjonalną potrzebę przyjęcia i akceptacji przez członków grupy. Młode osoby, które czują, że potrzeby te nie są w ich przypadku zaspokajane, mogą zwrócić się do alternatywnych grup.
- Bycie pod wpływem rówieśników, przyjaciół albo członków rodziny, którzy popierają zradykalizowane grupy czy ruchy radykalne albo są już ich członkami. Wpływ wywierany przez osoby bliskie, którym młodzi ludzie ufają, jest zazwyczaj silniejszy.
- Doświadczanie albo twierdzenie, że doświadcza się dyskryminacji czy niesprawiedliwego traktowania. Te koncepcje mają kluczowe znaczenie na „parterze”. Jeżeli młoda osoba doświadczyła rasizmu albo widziała, że inna grupa etniczna, religijna, społeczna czy polityczna jest traktowana preferencyjnie, prawdopodobnie będzie odczuwać złość i frustrację. Jeżeli nie znajdzie akceptowalnego społecznie rozwiązania pozwalającego zaradzić tej sytuacji i naprawić poczynioną jej grupie szkodę (zarówno realną, jak i uznaną za krzywdę) lub takie rozwiązanie nie zostanie jej zaoferowane, może poszukiwać sposobów, aby wyrazić gniew i frustrację poza własnymi grupami i sieciami znajomych, i podczas tych

przypisy

⁵ Tamże, s. 163.

⁶ H. Young, J. Holsappel, M. Rooze, A. de Wolf, J. Russel, U. Hasan, *TerRa Toolkit. Community Approach to Radicalisation* 2014, s. 4, <https://terratookit.eu/teachers-youth-workers/> [dostęp: 31.05.2021].

⁷ Tamże, s. 10.

poszukiwań może natrafić na zradykalizowane ruchy.

- Szukanie pocieszenia i zrozumienia wśród innych grup oferujących ochronę i silną tożsamość grupową, zwłaszcza jeśli dana osoba czuje się wyizolowana społecznie, jest bardziej introwertyczna, nękana albo upokarzana i nie ma wielu przyjaciół, którzy mogliby ją wesprzeć.

#1 **Pierwsze piętro: działania wobec młodych osób, które zaczynają interesować się radykalnymi ideami**

Niektóre młode osoby, które czują, że nie mają możliwości wpłynięcia na swoją sytuację za pomocą akceptowalnych społecznie środków, mogą czuć się zachęcane do wejścia na pierwsze piętro. Moghaddam opisał ten pierwszy krok na drodze do radykalizacji jako „postrzegane możliwości walki z niesprawiedliwym traktowaniem”. Frustracja popycha ludzi do poszukiwania innych sposobów walki z niesprawiedliwością. Gdy ludzie mają wrażenie, że nie są wystarczająco skuteczni w zwalczaniu dotyczącej ich dyskryminacji, stają się szczególnie podatni na radykalne idee i wchodzą na kolejne piętro. W taki sposób w osobach tych budzi się zainteresowanie grupami, które dają im poczucie, że da się walczyć z dyskryminacją. Jeżeli nie zainterweniują członkowie rodziny albo specjaliści, proces może szybko eskalować w kierunku poszukiwania odpowiedzi w ideologiach ekstremistycznych i radykalnych.

Na tym etapie procesu radykalizacji możliwe są następujące postawy i sytuacje⁸:

- Tendencja do przypisywania swoich porażek w osiągnięciu celów czy spełnianiu ambicji dyskryminacji, a nie okolicznościom czy osobistym słabościom.
- Narastająca utrata wiary w autorytety, brak zaufania (do szkoły, policji, rządu itp.).
- Coraz większa świadomość istnienia tożsamości grup, stosowanie rozróżnienia „my-oni”, identyfikacja z jedną grupą i przeciwstawianie jej innej grupie.
- Z racji poszukiwania jasnej, silnej tożsamości – szczególna podatność na wpływy zewnętrzne oraz idee nowych przyjaciół i grup, które podzielają opinie na temat niesprawiedliwości oraz proponują alternatywne i skuteczne sposoby na zaradzenie jej. Na tym etapie można zauważyć zainteresowanie nową grupą rówieśniczą i pewne subtelne zmiany w wyglądzie danej osoby.

⁸ Na podstawie: H. Young, J. Holsappel, M. Rooze, A. de Wolf, J. Russel, U. Hasan, TerRa Toolkit. Community Approach to Radicalisation 2014, <https://terratookit.eu/teachers-youth-workers/> [dostęp: 31.05.2021].

⁹ Na podstawie: C. Bouko, D. Rieger, J. Carton, B. Naderer, Świadomość błędów poznawczych sposobem na zapobieganie radykalizacji młodych ludzi, kurs online, 2021, moduł 2, sesja 1.: <https://mooc.precobias.eu/>

#2 **Drugie piętro: poszukiwanie zradykalizowanej grupy**

Drugie piętro nosi nazwę „przeniesienia agresji”. Oznacza to, że u osób przebywających na tym piętrze rozwijają się uczucia gniewu i nienawiści wobec konkretnego wroga, który ich zdaniem jest przyczyną doświadczanego przez nich poczucia niesprawiedliwości. Może to być kraj, grupa etniczna, religia albo jakikolwiek podmiot, który uznają za odpowiedzialny za złe okoliczności, w jakich się znajdują⁹.

Na drugim piętrze pewne osoby mogą odczuwać, że „niesprawiedliwościom”, które ich spotykają, nie można zaradzić przy wykorzystaniu zgodnych z prawem środków – wrażenia te stają się podstawą nowych zasad moralności. W takim momencie osoba zaczyna interesować się radykalną ideologią i radykalnymi rozwiązaniami. Jest to wciąż raczej niegroźna sytuacja, do momentu trafienia na zradykalizowaną grupę, która spełni potrzeby danej osoby. Gdy zacznie ona podzielać ekstremistyczne zasady moralne, wchodzi na trzecie piętro.

Na drugim piętrze możliwe są¹⁰:

- Zmiana wyglądu, w tym ubrania, fryzury, tatuaże.
- Zmiana tożsamości, czasami nawet imienia.
- Zmiana zachowania, na przykład zaprzestanie palenia albo picia alkoholu, zmiana diety, opuszczanie lekcji albo uczestniczenie w wydarzeniach politycznych, takich jak demonstracje.
- Zmiana grupy rówieśniczej. Dana osoba zaczyna spędzać mniej czasu z dawnymi przyjaciółmi, poświęca mniej czasu na aktywności, które dawniej były dla niej ważne. Zamiast tego ma nową grupę znajomych składającą się z członków zradykalizowanej grupy.
- Groźne zachowanie wobec członków innych grup społecznych.
- Odczuwanie coraz większego gniewu wobec społeczeństwa.
- Gorsze wyniki w nauce.

przypisy

¹⁰ Na podstawie: H. Young, J. Holsappel, M. Rooze, A. de Wolf, J. Russel, U. Hasan, *TerRa Toolkit. Community Approach to Radicalisation* 2014, s. 10, <https://terratoolkit.eu/teachers-youth-workers/> [dostęp: 31.05.2021].

#3 Trzecie piętro: integracja ze zradykalizowaną grupą

Trzecie piętro nosi nazwę „moralnego zaangażowania”. O grupach terrorystycznych mówi się, że są moralnie odłączone, głównie dlatego, że są gotowe do popełniania aktów przemocy wobec całego społeczeństwa. Jednak z perspektywy członka lub członkini grupy są one moralnie zaangażowane i uważają, że to organy władzy są moralnie odłączone. Kandydatów na członków i członkinie grupy przekonuje się do zaangażowania na rzecz moralności grupy terrorystycznej z wykorzystaniem różnych strategii, takich jak izolacja, przynależność, tajność i strach. Badania pokazują, że w trakcie procesu rekrutacji ludzie nadal równolegle prowadzą swoje „normalne życie”; ich celem jest jednak potajemne rozwijanie aktywności życiowej w grupie własnej. Gdy dana osoba staje się członkiem lub członkinią grupy terrorystycznej, wchodzi na czwarte piętro¹¹.

Na tym etapie procesu radykalizacji możliwe są następujące postawy i sytuacje¹²:

- Odczuwanie, że użycie przemocy jako sposobu rozwiązania problemu niesprawiedliwości społecznej jest uzasadnione.
- Narzucanie zasad grupy innym albo krytykowanie działania członków i członkiń grupy obcej.
- Uczestniczenie w tajnych spotkaniach.
- Posiadanie materiałów propagandowych.
- Odczuwanie rosnącej nienawiści wobec osób, które mają inne poglądy.
- Terroryzowanie osób, które zamierzają opuścić grupę.
- Coraz rzadszy udział w zajęciach szkolnych lub w innych aktywnościach na rzecz obecności w życiu grupy zradykalizowanej.

przypisy

¹¹ Na podstawie: C. Bouko, D. Rieger, J. Carton, B. Naderer, *Świadomość błędów poznawczych sposobem na zapobieganie radykalizacji młodych ludzi*, kurs online, 2021, moduł 2, sesja 1.: <https://mooc.precobias.eu/>

¹² Na podstawie: H. Young, J. Holsappel, M. Rooze, A. de Wolf, J. Russel, U. Hasan, *TerRa Toolkit. Community Approach to Radicalisation* 2014, <https://terratookit.eu/teachers-youth-workers/> [dostęp: 31.05.2021].

#4 Czwarte i piąte piętro: skrajny radykalizm

Według Moghaddama, gdy dana osoba wchodzi na czwarte piętro, następuje „umocnienie myślenia kategoriałnego i postrzegania legalności organizacji terrorystycznej”. Z tego piętra w przeważającej mierze nie ma już odwrotu albo, jak sugeruje Moghaddam, „istnieje niewielka szansa na wyjście z niego żywym”¹³. Na tym etapie zradykalizowana osoba funkcjonuje jako członek lub członkini grupy terrorystycznej, która oferuje poczucie sensu i przynależności oraz niezbędne wsparcie. Takie osoby są w pełni oddane organizacji ekstremistycznej, przyswoiły sobie jej system przekonań oraz charakterystyczny sposób myślenia: „my przeciwko nim”. „Organizacja jest postrzegana jako droga do osiągnięcia idealnego zakończenia”¹⁴. Działanie „samodzielnie ukształtowanych” terrorystów, którzy działają w pojedynkę albo w grupie, jest często wzmacniane za pośrednictwem Internetu. To wzmocnienie jest również podtrzymywane poprzez „równoległy świat” stworzony przez terrorystę, świat istniejący w tajemnicy i postrzegający główną część społeczeństwa jako zło i uzasadniony cel ataków terrorystycznych¹⁵.

Piąte, czyli ostatnie piętro, to „akt terrorystyczny i obchodzenie mechanizmów hamujących” – na tym etapie popełniane są akty terrorystyczne. Zwykle definicja aktu terrorystycznego obejmuje przemoc wobec cywili. Moghaddam stawia pytanie, które w tym momencie zadaje sobie prawdopodobnie każdy i każda z nas: jak ktoś może być zdolny do zabicia niewinnego cywila? Czy nie ma żadnych zasad moralnych? Czy nie zawaha się, gdy zobaczy niewinną osobę błagającą o życie? Powszechnie wiadomo, że jeśli ofiara płacze, błaga, wstawia się za kimś albo nawiązuje kontakt wzrokowy, może to wywołać u napastnika efekt znany jako mechanizmy hamujące i doprowadzić do tego, że napastnik zmieni zdanie. Są to mechanizmy, które rozwinęły się w celu ograniczenia agresji ludzi czy zwierząt skierowanej przeciwko sobie nawzajem. Lecz niestety terroryści są szkoleni w zakresie obchodzenia tych mechanizmów. W ich przypadku kluczowym czynnikiem służącym zapobieganiu aktywacji mechanizmów hamujących jest wytworzenie dystansu psychologicznego pomiędzy nimi a ludźmi, których planują zaatakować. Cywile są systematycznie przedstawiani jako członkowie i członkinie grupy obcej, są więc postrzegani jako wróg, a różnice pomiędzy grupą własną a grupą obcą są wyolbrzymiane. Ten dystans psychologiczny sprawia, że prawdopodobieństwo odczuwania przez terrorystów współczucia wobec ofiar jest mniejsze¹⁶.

przypisy

¹³ Cyt. za: C. Bouko, D. Rieger, J. Carton, B. Naderer, *Świadomość błędów poznawczych sposobem na zapobieganie radykalizacji młodych ludzi*, kurs online, 2021, moduł 2, sesja 1.: <https://mooc.precobias.eu/>

¹⁴ Tamże.

¹⁵ H. Young, J. Holsappel, M. Rooze, A. de Wolf, J. Russel, U. Hasan, *TerRa Toolkit. Community Approach to Radicalisation* 2014, s. 4, <https://terratookit.eu/teachers-youth-workers/> [dostęp: 31.05.2021].

¹⁶ C. Bouko, D. Rieger, J. Carton, B. Naderer, *Świadomość błędów poznawczych sposobem na zapobieganie radykalizacji młodych ludzi*, kurs online, 2021, moduł 2, sesja 1. <https://mooc.precobias.eu/>

Na tym etapie procesu radykalizacji możliwe są następujące postawy i sytuacje¹⁷:

- Wiara, że użycie przemocy jako środka do rozwiązania problemu niesprawiedliwości społecznej jest uzasadnione i otwarcie mówienie o tym.
- Narzucanie zasad grupy własnej innym osobom albo krytykowanie działań innych osób niebędących członkami grupy, tak aby dostosowały swoje zachowania do tych sugerowanych przez grupę.
- Uczestniczenie w zamkniętych spotkaniach.
- Posiadanie materiałów propagandowych.
- Bardziej radykalne wyrażanie nienawiści wobec osób, które mają inne przekonania.
- Grożenie osobom, które próbują opuścić grupę.
- Rzadszy udział w zajęciach szkolnych i w innych zorganizowanych aktywnościach z powodu skrajnego powiązania z grupą zradykalizowaną.
- Porzucenie skrajnego stylu w celu upodobnienia się do reszty rówieśników, tak aby nie zwracać uwagi służb mundurowych i innych grup specjalistów i specjalistek.
- Werbowanie i szkolenie nowych członków grupy.
- Rzeczywiste przygotowania do ataku, gromadzenie materiałów, przeprowadzanie rozpoznania terenu itp.
- Tworzenie materiałów pisemnych albo materiałów wideo dotyczących swoich zamiarów.

W modelu klatki schodowej proces radykalizacji umysłowej odgrywa ważniejszą rolę na pierwszych piętrach, podczas gdy wpływ grupy ekstremistycznej i rzeczywisty proces rekrutacji nabierają stopniowo coraz większego znaczenia w miarę wchodzenia przez daną osobę na coraz wyższe piętra klatki schodowej. Kolejna ważna kwestia, o której należy pamiętać, to fakt, że na parterze znajdują się miliony ludzi, tymczasem jedynie bardzo niewielki ich odsetek dociera na najwyższe piętro. Przyczyną są różne czynniki opisane wcześniej podczas omawiania złożonego zjawiska, jakim jest radykalizacja¹⁸.

przypisy

¹⁷ Na podstawie: H. Young, J. Holsappel, M. Rooze, A. de Wolf, J. Russel, U. Hasan, *TerRa Toolkit. Community Approach to Radicalisation* 2014, strona 4, <https://terratookit.eu/teachers-youth-workers/> [dostęp: 31.05.2021].

¹⁸ Tamże.

REKOMENDACJE OGÓLNE

Poniżej znajduje się zbiór zaleceń dotyczących aspektów, na których pracownice i pracownicy socjalni, osoby pracujące z młodzieżą lub specjalistki i specjaliści ds. zdrowia psychicznego mogą skupić się podczas pracy z młodymi ludźmi znajdującymi się na różnych etapach radykalizacji. Przedstawione zalecenia opierają się na zaleceniach autorów we wcześniej wspomnianym przewodniku dla nauczycieli i pracowników młodzieżowych Terra Toolkit¹⁹ i są uzupełnione różnymi rekomendacjami grupy węgierskich pracownic i pracowników socjalnych, którzy wnieśli swój wkład w opracowanie tego przewodnika.

- Zapewnij młodej osobie wsparcie w kształtowaniu silniejszej pozytywnej tożsamości. Może to obejmować zachęcanie do rozwoju zainteresowań i hobby oraz pomoc w rozwijaniu talentów. Talenty sportowe, artystyczne czy muzyczne mogą kształtować pozytywną tożsamość i dać szansę przynależności do grupy społecznej. Aktywnie wspieraj rozwijanie tych umiejętności, kiedy tylko nadarza się taka okazja, na przykład sugerując dołączenie do drużyny sportowej, kontaktując się z osobą stanowiącą wzór do naśladowania czy po prostu wykazując zainteresowanie.
- Utrzymuj kontakt i prowadź otwarty dialog z młodą osobą podatną na niekorzystne wpływy. Staraj się zdobyć jej zaufanie, oferuj wsparcie i radę, gdy tego potrzebuje.
- Miej świadomość, że młoda osoba ze społecznymi albo rodzinnymi powiązaniem ze zradyzalizowaną grupą jest bardziej narażona na zradyzalizowanie niż inne osoby. Dokładnie obserwuj sytuację rodzinną i społeczną takiej osoby, a gdy to możliwe, omawiaj ją z nią i stwórz dla niej bezpieczną przestrzeń do dzielenia się swoimi doświadczeniami. Potraktuj ją jak specjalistę w tej dziedzinie i zasięgaj jej porady.
- Jeżeli to możliwe, omów dany przypadek z innymi specjalistami i specjalistkami –pracownikami i pracownicami socjalnymi, osobami pracującymi z młodzieżą, psychologami i psycholożkami, psychoterapeutami i psychoterapeutkami, nauczycielami i nauczycielkami, służbami mundurowymi. Współpracę z innymi specjalistami w ramach działań interdyscyplinarnych uznaje się za wartościowe podejście do rozwiązywania złożonych problemów, takich jak radykalizacja młodzieży²⁰.
- Aktywnie reaguj na wszelkie zgłoszenia dotyczące rasizmu czy dyskryminacji. Po pierwsze, przeanalizuj zgłaszającą kwestię z osobą ją zgłaszającą. Czy jest to przykład faktycznego rasizmu bądź dyskryminacji? A może dana osoba mylnie przypisała negatywne doświadczenie rasizmowi, podczas gdy po prostu okoliczności nie były sprzyjające? W takiej sytuacji niezbędne jest wskazanie różnicy między faktyczną a postrzeganą dyskryminacją. Takie przypadki również omawiaj z innymi członkami i członkiniami społeczności oraz z dostępną grupą interdy-

przypisy

¹⁹ H. Young, J. Holsappel, M. Rooze, A. de Wolf, J. Russel, U. Hasan, TerRa Toolkit. *Community Approach to Radicalisation* 2014, s. 11, <https://terratookit.eu/teachers-youth-workers/> [dostęp: 31.05.2021].

²⁰ K.M. Sarma, RAN ISSUE PAPER. *Multi-agency working and preventing violent extremism I*, Radicalisation Awareness Network 2018, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-papers/docs/multi-agency-working-preventing-violent-extremism-042018_en.pdf [dostęp: 31.05.2021].

scyplinarną ds. zapobiegania i przeciwdziałania radykalizacji.

- W przypadkach, w których uznasz, że doszło do dyskryminacji, jasno przekaż osobie zgłaszającej, że są dostępne zgodne z prawem środki, które pozwolą zaradzić danej sytuacji i ją naprawić, oraz upewnij się, że zostaną zastosowane. Osoby, które doświadczyły dyskryminacji, mają czasami skłonność do zakładania, że negatywne emocje wyrażone wobec nich przez osobę dyskryminującą są wspólne dla całej grupy społecznej, do której ta osoba należy. Podkreśl, że dyskryminacja w żadnym wypadku nie reprezentuje ogólnego poglądu społecznego, ale stanowi działanie i opinię tylko tej jednej osoby. Upewnij się, że osoba dyskryminowana czuje wsparcie i wie, że została wysłuchana.
- Zapewnij dostęp do zgodnych z prawem środków odniesienia się do uzasadnionej albo postrzeganej niesprawiedliwości, której doświadczyli młodzi ludzie. Jak wyjaśniamy w naszym nieodpłatnym kursie internetowym²¹, osoby docierające na pierwsze piętro to osoby, które chcą przeciwdziałać postrzeganej niesprawiedliwości. Szukają potencjalnych możliwości poprawienia swojej sytuacji, „wchodząc po schodach”. Jako społeczeństwo czy rząd moglibyśmy pomóc takim osobom w konstruktywny sposób radzić sobie z postrzeganą albo faktyczną dyskryminacją i niesprawiedliwym traktowaniem – to ważny koncept, który może być niezwykle wartościowy w zapobieganiu i przeciwdziałaniu radykalizacji i ekstremizmowi. Tego rodzaju wsparcie mogłoby zapobiec poszukiwaniu przez takie osoby alternatywnych i potencjalnie niebezpiecznych sposobów reagowania na uczucie frustracji i bezsilności, takich jak akceptacja przemocy czy jej stosowanie.
- W jaki sposób możemy zapobiegać poczuciu niesprawiedliwego traktowania? Moghaddam zasugerował dwa rozwiązania:
  - Zapewnij mobilność osobistą: pomóż uwierzyć danym osobom, że mogą osiągnąć wyższy status społeczny, dając im możliwości wspinania się po drabinie społecznej i poprawy swoich warunków.
  - Zapewnij możliwość wzięcia udziału w znaczących i inkluzywnych procesach podejmowania decyzji w celu wywarcia pozytywnego wpływu na sytuację grupy albo zapewnij działania, które doprowadzą do skutków prawnych. Jeżeli dana osoba będzie czuć, że zostanie dokładnie wysłuchana i że może aktywnie angażować się w proces kształtowania swoich możliwości życiowych, prawdopodobnie będzie w większym stopniu popierać uznane autorytety i stanie się mniej skłonna do poszukiwania antyspołecznych rozwiązań swoich problemów²².

przypisy

²¹ C. Bouko, D. Rieger, J. Carton, B. Naderer, *Świadomość błędów poznawczych sposobem na zapobieganie radykalizacji młodych ludzi*, kurs online, 2021, moduł 2, sesja 1: <https://mooc.precobias.eu/>

²² H. Young, J. Holsappel, M. Rooze, A. de Wolf, J. Russel, U. Hasan, *TerRa Toolkit. Community Approach to Radicalisation* 2014, s. 13, <https://terratoolkit.eu/teachers-youth-workers/> [dostęp: 31.05.2021].

- Aby pomóc przerwać cykl radykalizacji, ważne jest również uwzględnienie w oferowanym systemie wsparcia innej młodej osoby, z którą osoba ta może się utożsamiać.
- Korzystna jest również obecność osoby stanowiącej wzór do naśladowania dla młodego człowieka. Tą osobą może być ktoś o takich samych uwarunkowaniach kulturowych albo o tym samym wyznaniu (np. imam) albo osoba odgrywająca ważną rolę w życiu tego człowieka, ktoś cieszący się jego zaufaniem i szacunkiem (pracownik socjalny lub pracowniczka socjalna, trener lub trenerka piłki nożnej, członek lub członkini rodziny, przyjaciel czy przyjaciółka itp.).
- Przydatne są też aktywności artystyczne, takie jak rysowanie czy działalność teatralna. Na przykład pokazanie scenki osób bardzo oddanych swojej ideologii i poproszenie młodego człowieka o narysowanie analogicznej scenki z jego własnymi działaniami może pozwolić mu zdać sobie sprawę z istotności jego działań
- Ważna jest również praca z młodzieżą nad rozwijaniem umiejętności krytycznego myślenia, aby nie poddawać się manipulacji środowisk radykalnych.
- Jeżeli dana osoba znajduje się już na drodze radykalizacji albo jest na nią narażona, to spotkanie z kimś, kto ma doświadczenie z procesem deradykalizacji (np. pracownikiem albo specjalistą czy specjalistką ds. wyjęcia), może również okazać się przydatne.
- Pomocne może być też zapewnienie możliwości spotkania z członkami grupy, do której dana osoba jest uprzedzona. Takie spotkania powinny być dobrze zorganizowane i mogą przyjąć różne formy, np. żywa biblioteka (patrz jedno z ćwiczeń w zestawie materiałów), wydarzenia artystyczne i kulturowe czy sportowe. Przykładowo turnieje piłki nożnej są świetnym sposobem integracji osób z różnych grup społecznych, zwłaszcza gdy kładziemy nacisk na fair play. Przykładem sposobu zachęcania uczestników do gry zgodnej z zasadami fair play jest metodologia Football3²³. Wykorzystywanie sportu jako narzędzia przeciwdziałania radykalizacji jest wysoce zalecane podczas pracy z młodzieżą.
- Organizacja szkoleń w zakresie wrażliwości i szkoleń międzykulturowych dla młodzieży może wspierać proces deradykalizacji, gdy młodzi ludzie są na wczesnych etapach radykalizacji.
- Im bardziej radykalna staje się dana osoba, tym więcej indywidualnej pracy potrzeba i tym mniej skuteczne stają się ćwiczenia grupowe. Na wyższych etapach radykalizacji konieczne jest zasięgnięcie pomocy

specjalistów i specjalistek.

- Bardzo ważna jest zdolność zauważenia momentu, gdy konieczne jest podjęcie wobec zradykalizowanej osoby, która krzywdzi swoich rówieśników i rówieśniczki, działań przy wsparciu organów takich jak służby mundurowe.
- Istotne jest też zapewnienie młodym ludziom pomocy w rozwijaniu krytycznego myślenia i umiejętności odczytywania przekazów medialnych, aby stali się bardziej odporni na manipulację w sieci, fake newsy, teorie spiskowe itp. Przekazywanie młodzieży wiedzy na temat błędów poznawczych i ich roli w radykalizacji jest jednym z ważnych elementów wzmocnienia odporności na treści ekstremistyczne w sieci i poza nią.

Deradykalizacja, czyli strategie „EXIT” (wyjścia)

Ponieważ zradykalizowana jednostka jest często zarówno ofiarą (np. procesów społecznych, wpływu innych, trudnych warunków materialnych lub rodzinnych), jak i sprawcą (przemocy, nawoływania do niej, wykroczeń i przestępstw), na szczególną uwagę zasługują działania, które można zbiorczo nazwać „strategiami EXIT”. To wieloinstytucjonalne, wielopodmiotowe i wielowątkowe działania społeczne skierowane do osób i grup objętych procesem radykalizacji. Mają one na celu umożliwienie takim jednostkom lub grupom zakończenie działalności ekstremistycznej i wsparcie ich w tym procesie, tak aby ostatecznie mogły one powrócić do życia w społeczeństwie i postępować zgodnie z zasadami współżycia społecznego.

Typowa strategia EXIT (wyjścia) zapewnia indywidualne, ukierunkowane wsparcie dla osób, które chcą porzucić na przykład środowisko neonazistowskie. Często oferuje się im możliwość współpracy ze specjalistą (który w razie potrzeby może być dostępny 24 godziny na dobę) i wsparcie w kontaktach z organami i instytucjami rządowymi. Pracownicy ds. wyjścia współpracują z osobami wynajmującymi mieszkania, policją, służbami socjalnymi, a także oferują wsparcie rodzinom i bliskim tych, którzy chcą opuścić środowiska ekstremistyczne. Działania są dostosowywane do sytuacji indywidualnego klienta, ale zazwyczaj koncentrują się na budowaniu nowej tożsamości takiej osoby, już poza zradykalizowanym środowiskiem. Działania te mogą mieć charakter szkoleń psychologicznych, zawodowych czy dotyczących walki z uzależnieniami, jak również czynności praktycznych, takich jak usuwanie tatuaży o treści ekstremistycznej, kontakt z różnymi organami władzy itp. Czas takiej pracy różni się w zależności od sytuacji. Zwykle trwa od kilku miesięcy do kilku lat. Część osób, które zostawiły za sobą zradykalizowane środowiska dzięki programom EXIT, bazując na własnych doświadczeniach i głębokim zrozumieniu tego procesu dziś same pomagają innym na tej drodze. Podobne działania można podjąć również wobec osób, które pragną opuścić gangi i sieci przestępcze.

Programy indywidualne

W Polsce nie działają jeszcze publiczne programy EXIT, ale pierwsze kroki w tym kierunku podejmują organizacje pozarządowe. Jedną z nich jest fundacja CODEX. Powstała, aby pomagać młodym ludziom opuścić rasistowskie lub inne ekstremistyczne ruchy. Skupia się na przywracaniu tych osób społeczeństwu i pokazuje im sposób na inne życie – zgodne z prawem i w poszanowaniu dla reguł wspólnotowych.

XXI wiek to czas odradzającego się ekstremizmu. Coraz więcej młodych osób znajduje w grupach ekstremistycznych odpowiedzi na pytania dotyczące rzeczywistości. Będąc nastolatkiem, bardzo łatwo wejść w takie środowisko, natomiast bardzo trudno z niego wyjść. Fundacja CODEX powstała właśnie po to, aby pokazać drogę wyjścia z ekstremizmu i pomóc osobom uwikłanym, a także ich rodzinom, rozpocząć tzw. normalne życie – bez nienawiści, przemocy i pogardy.

Młodzież uwikłana w ruchy ekstremistyczne to bardzo często sprawcy, ale też ofiary prześladowań i przestępstw, a skrajne organizacje pozwalają im znaleźć głębszy sens i znaczenie życia. Wzbudzają one w swoich członkach i członkiniach poczucie wyższości i przynależności. Grupy te często funkcjonują niczym sekty i mają zapędy militarne. Młodzi ludzie mają ogromne problemy z opuszczeniem ich również dlatego, że społeczeństwo nie jest chętne przyjąć ich z powrotem i zaakceptować – dać drugą szansę.

Fundacja CODEX oferuje pomoc w zakresie wsparcia prawnego i merytorycznego, a także pomoc psychologiczną. Oferuje możliwość rozmowy z osobą, która przeszła podobną drogę. Wspiera w sytuacjach ataków i aktów agresji ze strony zradykalizowanego środowiska bądź środowiska, które radykał opuścił. Jeżeli ciało takiej osoby ozdabiają tatuaże symbolizujące jego przynależność do grupy ekstremistycznej, a które są dla niej wstydlive, pomaga je usunąć bądź zakryć. Zaproponuje także alternatywę i pomoże w stawianiu pierwszych kroków w życiu „po”.

Na poziomie państwa

Szersze podejście w tej materii prezentuje Instytut Bezpieczeństwa Społecznego. Pracuje on nie tylko z konkretnymi przypadkami, ale dąży do zmiany polskiego prawodawstwa, tak aby programy EXIT mogły stać się tworzoną przez polskie państwo ścieżką, która pozwalałaby radykałom na opuszczenie swoich grup i środowisk, wraz z całościową pomocą państwowych instytucji (kuratorium oświaty, ośrodki pomocy społecznej, służba zdrowia, policja, wymiar sprawiedliwości). Celem jest wzmocnienie polskiej demokracji i uczynienie jej odporną zarówno na wewnętrzne, jak i zewnętrzne zagrożenia. Musi powstać instytucja specjalistyczna – zakorzeniona na stałe w polskim systemie politycznym i niezależna od jego wahań. Bo demokracja to nie tylko ustrój. To proces, na który składają się wiedza o świecie, systemie politycznym, w którym żyjemy, i prawach, które posiadamy, oraz szybkie reagowanie kompetentnych

podmiotów na kryzysy. Efektem pracy urzędu będzie też: przełamanie zgubnej dla demokracji autorytarnej, ekstremistycznej, zradykalizowanej fali; zdecydowane zaakcentowanie wartości demokratycznych i działań na rzecz demokracji. Instytucja taka powinna składać się z działów: edukacja, badanie, analiza, prewencja i koordynacja.

Pierwszy zajmowałby się edukacją rozumianą szeroko, jako proces poszerzania wiedzy, budowania, utrwalania, rozwijania i utrzymywania demokratycznych postaw i zachowań, wzmacniania równościowych stosunków, kształtowania bezprzemocowych relacji i podtrzymywania spójności społecznej. Metody jego pracy to: edukacja równościowa, antydyskryminacyjna, w zakresie komunikacji bez przemocy (ang. Non-Violent Communication), bezprzemocowe i pokojowe rozwiązywanie konfliktów; budowanie postaw i działań równościowych, demokratycznych, sieci liderów i liderek; rozwijanie dialogu społecznego, międzykulturowego i międzynarodowego, kultury dialogu, instytucji, praktyk i społeczeństwa obywatelskiego, umiejętności krytycznego myślenia; uwrażliwianie na różnorodność społeczną; obalenie fake newsów/propagandy i teorii spiskowych.

Drugi dział zajmowałby się badaniami środowisk radykalnych. Jego celem byłyby działania badawcze, zebranie jak najdokładniejszej wiedzy o środowiskach i osobach aktywnie występujących publicznie lub w sprzysiężeniu przeciwko prawom człowieka gwarantowanym przez Konstytucję RP i polską demokrację. Metody jego pracy to: tworzenie sieci ekspertów; raporty; wydawnictwo; konferencje; biblioteka; monitoring środowisk i mediów, koncertów, wydarzeń sportowych, konferencji i in. (we współpracy z właściwymi służbami), działania rozpoznawcze i operacyjne wobec grup zradykalizowanych, źródło wiedzy dla antyterrorystów i służb mundurowych.

Dział zajmujący się koordynacją pracowałby nad koordynacją programów, instytucji i podmiotów. Ma to być struktura otwarta na podmioty zewnętrzne, jednocześnie zapewniająca trwałe oparcie, które pozwoli prowadzić wieloletnie, wielowymiarowe, skuteczniejsze działania i zapewnić transfer informacji, dobrych praktyk, wiedzy oraz poszerzanie i pogłębianie sieci kontaktów. Metody jego pracy to: ciągła, wielopoziomowa kooperacja z podmiotami publicznymi; współpraca z wyspecjalizowanymi organizacjami pozarządowymi, działaczami społecznymi, ekspertami (bezpieczeństwo, politologia, pedagogika, resocjalizacja, prawo, pomoc społeczna itp.) i aktorami społeczeństwa obywatelskiego; budowanie lokalnych grup eksperckich ds. przeciwdziałania radykalizacji i lokalnych strategii dla samorządów; przeciwdziałanie mowie nienawiści i przestępstwom motywowanym nienawiścią; ekspertyzy w sprawach sądowych; kompleksowe interwencje wobec lokalnych problemów i interwencje kryzysowe; strategia EXIT – programu wyjścia z grup ekstremistycznych; działania deradykalizacyjne w więzieniach, domach poprawczych.

STUDIA PRZYPADKÓW

#1 **David, dwunastoletni uczeń z Węgier**

W 2012 roku, w następstwie wniosku złożonego przez agencję ochrony praw dziecka, sąd rejonowy skontaktował się z pracownikiem socjalnym i zlecił zbadanie warunków życia i stanu psychicznego nastolatka o imieniu David²⁴ oraz dochodów jego rodziców. Pracownik socjalny, będący członkiem społeczności romskiej, opowiedział nam historię Davida.

„Rodzice Davida byli wówczas w trakcie rozwodu, a chłopiec mieszkał z matką na wsi. Jego ojciec mieszkał w miasteczku nieopodal jeziora Balaton. Sąd zlecił zbadanie sytuacji chłopca ze względu na walkę o opiekę nad dzieckiem.

W pierwszej kolejności skontaktowałem się z matką Davida; była już zaangażowana w nowy związek uczuciowy i wraz z synem zamieszkała w domu nowego partnera. Matka wyznała, że w małżeństwie działa się bardzo źle i chciała jak najszybciej uwolnić się z niego. Pewnego dnia wynajęła samochód, spakowała swoje rzeczy i powiedziała Davidowi, żeby do niego wsiadł, ponieważ jadą do dentysty. Chłopiec nie rozumiał sytuacji – dlaczego ich rzeczy osobiste były w pojeździe – ale wsiadł do samochodu i wkrótce zorientował się, że przeprowadzają się, aby zamieszkać z nowym partnerem matki. Matka znalazła już nową pracę w nowym miasteczku – pracowała jako sprzedawczyni w sklepie i dorabiała sobie, śpiewając węgierskie piosenki ludowe. Dom, do którego się wprowadzili, był jak najbardziej odpowiedni – były w nim nowe meble, miał cztery pokoje, duży salon z kuchnią. Jednak David nie czuł się tam komfortowo.

David był dość niskim, szczupłym chłopcem z krótkimi czarnymi włosami. Był bardzo dobrze wychowany i uprzejmy, ale w jego oczach widać było małego smutnego chłopca. David wyznał mi, że skłonienie go podstępem przez matkę do zamieszkania z jej nowym partnerem było bardzo nieuczciwe. Jego zdaniem matka dobrze wiedziała, jak bardzo uwielbiał mieszkać z ojcem w tamtym miasteczku. Było tam wiele zwierząt gospodarskich; mieli też pola, na których uprawiali własne warzywa i nie musieli prawie niczego kupować w sklepach. David przyznał również, że nie poznał nowego partnera matki osobiście, do-

póki z nim nie zamieszkał. Nastolatek czuł się odizolowany, choć robił wszystko co w jego mocy, aby poradzić sobie w nowej szkole. Pozostawał w internetowym kontakcie z kolegami ze starej klasy i było to dla niego bardzo ważne.

Rozmowa z Davidem odbyła się w jego pokoju. Była to bardzo nieformalna rozmowa, do momentu w którym zauważyłem dużą, oryginalną koszulkę Gwardii Węgierskiej²⁵ zawieszoną na ścianie. Zamarłem, nie wiedziałem, co robić, co powiedzieć. Na szczęście udało mi się opanować, a chłopiec nie zauważył mojego zaskoczenia i skrępowania. Chciałem zakończyć rozmowę w przyjemny sposób i zapowiedziałem, że następnym razem przyjdę z kolegą.

Po wizycie domowej zadzwoniłem do pracownika opieki społecznej w miejscowości Balaton (w której mieszkał ojciec Davida) i podzieliłem się swoimi spostrzeżeniami na temat przypadku chłopca. Mój współpracownik przyznał, że również byłby zaskoczony, ale na nastolatka prawdopodobnie wpłynęła miłość ojca do narodu. Powiedziałem mu, że jestem przekonany, iż koszulka, którą widziałem, jest autentyczna i prawdopodobnie została zakupiona podczas wydarzenia organizowanego przez Gwardię Węgierską. Omówiłem ze swoim współpracownikiem kwestię tego, czy powinien próbować porozmawiać na ten temat z ojcem chłopca.

Byłem naprawdę zbulwersowany, ponieważ w tamtym czasie ideologia propagowana przez Gwardię Węgierską i Ruch na rzecz Lepszych Węgier – Jobbik²⁶ – stawała się coraz popularniejsza. Nie mogłem zajmować się przypadkiem Davida, ponieważ jako członek społeczności romskiej sam nie czułem się bezpiecznie²⁷. Przekazałem sprawę współpracownikowi, ale pozostałem z nim w kontakcie i często omawialiśmy ten przypadek.

Kolega powiedział mi, że zdaniem Davida w posiadaniu takiej koszulki nie ma nic złego, i że symbolizuje ona rzeczy, które są dla niego ważne w życiu. Mój współpracownik rozmawiał z Davidem o negatywnym wpływie radykalizowanych zachowań. Oboje rodzice byli zaangażowani w walkę o opiekę nad chłopcem. Do współpracy nad tym przypadkiem włączono wielu specjalistów opieki społecznej, a każdy z nich uznał, że chłopiec chciał zostać z matką i ojcem. Rozstrzygnięcie sporu o opiekę nastąpiło po dwóch latach. David pozostał inteligentnym i dobrze wychowanym chłopcem. Przez te lata mój współpracownik próbował zachęcić Davida do unikania radykalizowanych grup. Przeważnie udawało mu się to. Opiekę nad Davidem ostatecznie

przypisy

²⁵ Skrajnie prawicowa organizacja paramilitarna działająca na Węgrzech w latach 2007–2009.

²⁶ Skrajnie prawicowa partia węgierska (działająca od 2003 roku).

²⁷ W tamtym czasie miała miejsce seria zbrodni na tle nienawiści wobec Romów.

powierzono ojcu; jednak pod koniec procesu u Davida rozpoznano cukrzycę, co prawdopodobnie było skutkiem stresu wywołanego czynnikami psychologicznymi. Dowiedziałem się później, że David rozpoczął naukę w szkole rolniczej, miał dobre oceny i udawało mu się unikać grup ekstremistycznych.

Chciałbym podkreślić dwa ważne wnioski wynikające z tego przypadku. Pierwszy współbrzmi z czymś, co powiedział jeden z moich znajomych nauczycieli: «Podczas wizyty domowej u rodziny rozglądaj się uważnie. To świetny sposób na lepsze poznanie rodziny, który daje szansę na zadawanie pytań», na przykład o plakaty czy inne przedmioty wiszące na ścianach oraz o ich znaczenie. W przypadku Davida, jeśli spytałbym, czy mogę się rozejrzeć po pokoju przed rozmową z nim, nie byłbym później tak zaskoczony, widząc tę koszulkę. Po tym przypadku starałem się poświęcać więcej uwagi drobnym szczegółom. Kolejnym ważnym czynnikiem była szczerość. Choć sam wycofałem się z tej sprawy, mój współpracownik kontynuował szczere i otwarte rozmowy z rodziną i chłopcem. Zadawał bardzo konkretne pytania, np. dlaczego ta koszulka jest dla Ciebie ważna? Jakie korzyści przynosi Ci ta grupa?».

#2 Adam, piętnastoletni uczeń szkoły średniej silnie identyfikujący się z poglądami neonazistowskimi

W 2018 roku biuro kuratora skontaktowało się z miejscową agencją ochrony praw dziecka z powodu otrzymanej od policji informacji, że Adam²⁸ dopuścił się aktu wandalizmu podczas weekendowej imprezy. Ponieważ przypadek ten dotyczył osoby małoletniej, biuro kuratora zasięgnęło pomocy dwóch pracowników socjalnych. Jeden z nich opowiedział nam historię Adama.

„Skontaktowaliśmy się z rodziną Adama, aby dowiedzieć się, co naprawdę się wydarzyło, oraz aby ocenić środowisko chłopca i możliwe czynniki ryzyka. Kwestie te były istotne, ponieważ w razie konieczności mogliśmy zalecić zastosowanie dalszych środków (takich jak opieka zastępcza) albo zakończyć sprawę w przypadku braku negatywnych czynników wpływających na nastolatka.

Rodzina mieszkała w domu na obrzeżach miasteczka, w sąsiedztwie winnic. Był to dwupiętrowy dom z trzema pokojami. Na miejscu zastaliśmy Adama z matką. Matka czekała na nas, ale wyraz twarzy Adama wyraźnie wskazywał, że nie jesteśmy mile widziani. Adam był dość niski i szczupły. Miał wygolone z tyłu i po bokach włosy. Nosił ciemne ubrania – czarne wąskie spodnie, czarny skórzany pasek ze sprzączką Wielkich Węgier oraz biały t-shirt. Nosił też czarne buty ze stalowymi noskami i białymi sznurówkami.

Podczas rozmowy z matką Adama, Martą²⁹, dowiedzieliśmy się, że rodzina przeprowadziła się na Węgry z Erdély (Rumunia) pięć lat wcześniej. Matka miała jeszcze dwójkę starszych dzieci. Jedno z nich (26 lat) siedziało w więzieniu za napaść kwalifikowaną i pobicie.

przypisy

²⁸ W tamtym czasie miała miejsce seria zbrodni na tle nienawiści wobec Romów.

²⁹ Imię zostało zmienione w celu ochrony prywatności kobiety.

Drugie dziecko (23 lata) miało własne dziecko, które wychowywał drugi rodzic. Przez krótki okres Marta zajmowała się wnuczką, ale sytuacja ta powodowała wiele napięć w domu, więc ostatecznie opiekę przejął ojciec dziecka. Mąż Marty zmarł dziesięć lat wcześniej i od tamtej pory wychowywała dzieci samodzielnie. Jedynym dochodem rodziny była pensja Marty wynosząca 130 tysięcy forintów węgierskich (około 350 euro) i zasiłek opiekuńczy przyznany na Adama w wysokości 40 tysięcy forintów węgierskich (około 110 euro).

Warunki życia rodziny były skromne. Pokój na piętrze domu został podzielony regałami na książki; po jednej stronie znajdował się pokój Adama, a po drugiej pokój jego matki. Ponieważ tylko ich dwoje mieszkało pod jednym dachem, nie brakowało im miejsca. Ściany w części pokoju należącej do Adama były oklejone plakatami i emblematami z bardzo radykalnymi sloganami; były to np. plakat Wielkich Węgier, pasy Árpádów – zestawienie heraldyczno-weksylologiczne.

Marta powiedziała nam, że pozwala synowi chodzić na imprezy wyłącznie raz w miesiącu, ponieważ mieszkają poza miastem, gdzie dostęp do transportu publicznego jest niedostateczny i boi się o niego, gdy jest poza domem w nocy. Wiedziała o wandalizmie i rozmawiała o tym z Adamem, ostrzegając go, aby więcej tego nie robił. Marta przyznała, że wiedziała o tym, że Adam już wcześniej wpadał w tarapaty podczas imprez i obawiała się, że może sprawiać kolejne, dużo poważniejsze problemy. Nieustannie upominała go, aby nie wypowiadał się w negatywnym tonie o społeczności romskiej, ponieważ w każdej grupie i każdym społeczeństwie znajdują się zarówno dobrzy, jak i źli ludzie.

Adam opowiedział, jak pewnej nocy po imprezie, gdy wracał ze znajomymi do domu, zniszczył kontener na śmieci. Podkreślił, że jego znajomi nie zaangażowali się w ten czyn. Zapytany o powody swojego postępowania odpowiedział jedynie, że poczuł się mocno rozdrażniony, ponieważ po drugiej stronie ulicy zauważył grupę Romów. Adam powiedział, że nie zrobili mu krzywdy; po prostu był zirytowany faktem, że byli fizycznie zbyt blisko niego.

Podczas przesłuchania w placówce opiekuńczej i przeprowadzonego przed nim zebrania w sprawie przypadku Marta zrelacjonowała wszystkie wymienione powyżej sytuacje w ten sam sposób. Nauczycielka ze szkoły Adama również zeznała, że nastolatek nosił «dziwne» ubrania od początku roku szkolnego, ale nie poświęcała ona tej kwestii zbyt wiele uwagi. Jednakże po tym, gdy w sprawie zachowania Adama skontaktowało się z nią wiele osób (policja, agencja

ochrony praw dzieci), zdała sobie sprawę, że glany z białymi sznurówkami jasno wskazywały na ideologię rasistowską. Po tym incydencie nauczycielka poprosiła Adama, aby nie nosił tego rodzaju odzieży i emblematów w szkole. Chcę jedynie podkreślić, że Adam stawiał się na przesłuchanie w sądzie w koszulce z naszywką zespołu Slipknot. Marta, matka Adama, prosiła syna, aby porzucił te radykalne poglądy. Była jednak również świadoma, że zachowywał się w ten sposób z powodu sytuacji rodzinnej – jedno z jego rodzeństwa przebywało w więzieniu, a rodzina rozpadała się.

Agencja ochrony praw dzieci wykluczyła umieszczenie chłopca w placówce opiekuńczej, lecz pod poniższymi warunkami: Adam i jego rodzina mieli współpracować w ramach systemu ochrony praw dzieci i ze wszystkimi specjalistami zaangażowanymi w jego sprawę. Po przesłuchaniu przeprowadzono z Adamem liczne rozmowy, zarówno w szkole, jak i w domu.

Założyliśmy, że Adam wykazuje wyraźnie buntowniczą postawę, a ideologię ekstremistyczną wybrał w celu wyrażenia siebie. Dlatego podczas naszych rozmów z nim próbowaliśmy szukać dla niego nowych sposobów na wyrażenie niezadowolenia z życia. Celem było znalezienie w nim określonych cech, które umożliwiłyby mu uzyskanie aprobaty ze strony rówieśników i poczucia przynależności do ich grupy, tak aby mógł poczuć, że wnosi pozytywny wkład w społeczność. Nie było to dla nas łatwe zadanie, ponieważ na początku Adam odpowiadał agresywnie i był zirytowany przede wszystkim faktem, że musi przechodzić przez ten proces.

Próbowaliśmy dowiedzieć się, kim są jego przyjaciele i dlaczego obraca się w ich towarzystwie, jakiej muzyki słucha, jaką poezję czyta itp. Okazało się, że słuchał piosenek i czytał wiersze, które nie zawierały żadnych radykalnych treści (Petőfi Sándor, *Mój wieczór w domu*³⁰, piosenki zespołu Zanzibár³¹). Poprosiliśmy go zatem, aby narysował obrazek związany z wierszem. Ku naszemu zaskoczeniu narysował autora wiersza, a także jego matkę i ojca, którzy byli bohaterami utworu. Zachęciliśmy go do wykonania kolejnych rysunków, na których ponownie uwiecznił autora wiersza wraz z przytulającą go matką. Pogratulowaliśmy mu i spytaliśmy, czy możemy pokazać te prace jego nauczycielom literatury i rysunku. Najpierw był co do tego sceptyczny, spodziewając się, że wszyscy go wyśmieją, ale stało się zupełnie odwrotnie. Obaj nauczyciele postawili mu oceny celujące. Wówczas wydarzyło się coś bardzo interesującego – zaczął oddalać się od swoich znajomych, z którymi podzielał radykalne zainteresowania. Ustaliliśmy z Adamem, że pokażemy jego rysunki romskim dzieciom i zapy-

przypisy

³⁰ Znany poeta węgierski.

³¹ Węgierska grupa grająca muzykę pop.

tamy je o opinię na ich temat, a następnie przekazemy ją Adamowi. Uwagi romskich dzieci były bardzo pozytywne. Adam najpierw nieco powątpiewał, ale później dało się zauważyć, że poprawiło mu to samo-poczucie.

Pracowaliśmy z Adamem przez około pół roku. Przez ten czas nie miał żadnych konfliktów z prawem i przestał nosić w szkole ubrania z symboliką ekstremistyczną. Zdaniem jego nauczycieli zmiana była zauważalna. Wciąż zdarzało się słyszeć z jego ust wulgaryzmy, choć dużo rzadziej niż wcześniej. Jego matka poinformowała, że zaczęła bardziej pomagać w obowiązkach domowych, a gdy wychodził na imprezę, zawsze wracał przed wyznaczoną godziną.

Uważam, że wszystkie negatywne zdarzenia, które miały miejsce w rodzinie Adama, spowodowały, że odreagowywał brak zainteresowania ze strony członków rodziny. Gdy rozpoczęliśmy sesje z nim i zachęcaliśmy go do poszukiwania innych sposobów wyrażania siebie, zaczęło się u niego rozwijać poczucie własnej wartości. Zawsze też przekazywaliśmy informacje zwrotne jego matce, Marcie, która okazała się dla Adama niewyczerpanym źródłem pochwał i przez cały czas go wspierała. Szkoła również była otwarta na pozytywne zmiany, jakie dokonały się w Adamie, i zachęcała go do szlifowania swojego talentu (rysunkowego). Adam odnalazł pewną równowagę w swoim życiu dzięki pozytywnym informacjom zwrotnym i wsparciu, jakie otrzymał. Możliwe, że jego radykalne przekonania i zachowania powrócą. Wiem jednak, że odkrył nową perspektywę w życiu”.

#3 Konflikt pomiędzy dwiema romskimi grupami w szkole

Przypadek ten miał miejsce w szkole, w której znaczną część uczniów i uczennic stanowili Romowie. Co ciekawe, do konfliktu doszło pomiędzy romskimi uczniami i uczennicami pochodzenia węgierskiego a romskimi uczniami i uczennicami pochodzenia rumuńskiego. Uprzedzenia i stereotypy przerodziły się w tak poważny konflikt, że interweniować musiał pracownik socjalny.

Biorąc pod uwagę fakt, że na wielu uczniach i na wiele uczennic wpływ miało negatywne środowisko, jako metodę rozwiązywania problemów wybrano zajęcia grupowe. Jedną z wykorzystanych metod była gra w „mapowanie genów”, w której pracownik socjalny wygłaszał proste stwierdzenia, a uczennice i uczniowie mieli podnieść rękę, jeśli stwierdzenia te ich dotyczyły. Gra spowodowała, że obie grupy uświadomiły sobie, jak wiele mają ze sobą wspólnego.

Wedle opinii pracownika socjalnego w taki rodzaj gry mogą grać nawet uczniowie i uczennice pierwszej klasy (sześć- i siedmiolatkowie); należy ją jedynie dostosować do ich wieku i poziomu zrozumienia. Optymalna liczba uczestników i uczestniczek zajęć grupowych to dziesięć osób, przy czym co najmniej dwie z nich (osoby dorosłe) to nauczyciele i nauczycielki albo instruktorzy i instruktorki. Jeśli z konfliktem wiąże się duży poziom agresji, zarówno słownej, jak i fizycznej, dzieci w największym stopniu odpowiedzialne za jej eskalację („awanturników”) należy wycofać z tej sytuacji i skierować na indywidualne sesje ze specjalistami (na przykład pracownikiem socjalnym lub pracowniczką socjalną).

#4 **Proces radlizacji na przykładzie Staszka Czerczaka**³²

Z drogi ekstremisty można zawrócić i znów stać się członkiem społeczeństwa. Takie pozytywne przykłady też są ważne

„Teraz jest nas garstka i się z nas śmieją, ale jeśli poczekamy kilka lat, to nie będzie nas tutaj stu, ale kilka tysięcy” – wykrzykuje przez megafon krótko ostrzyżony mężczyzna. W grupce 150, góra 200 osób są Janusz Bryczkowski, Bolesław Tejkowski i Leszek Bubel. Jest też, młody chłopak. Zapatrzony w ówczesnych liderów skrajnej prawicy bije brawo razem z innymi. Czuje moc. Jest 11 listopada 1997 roku. Centrum Warszawy.

„Pochodzę z inteligentnego domu. Panowało w nim uwielbienie dla literatury, sztuki, bywali w nim artyści” – mówi o sobie dzisiaj. „Wychowywałem się na podwórku z dziećmi z rodzin robotniczych i czułem się tam nieakceptowany. Stwierdzenie, że radykalizm pojawia się tylko w rodzinach dysfunkcyjnych, to mit. Z chłopaka interesującego się książkami, muzyką grunge’ową wyrosłem na neofaszystowskiego radykała”.

Dla niego historia z radykalizmem zaczęła się od starszego kolegi: „W bardzo prosty sposób tłumaczył nam zjawiska panujące na świecie. Pokazał raczkującą wówczas stację MTV, trampki, kurtki, samochody, na które nas oczywiście nie było stać. Oglądaliśmy te rzeczy w telewizji i zaczęliśmy się zastanawiać, dlaczego nie mamy do nich dostępu. Szukając winnego tego stanu, młodzież wsłuchuje się w słowa liderów, którzy mówią: to wina Unii Europejskiej, bo nas okrada. To wina mitycznego Żyda z Nowego Jorku władającego bankami. To przez nich nie mamy dostępu do dóbr materialnych”.

Jak z tego wyszedł? Pod wpływem kobiety. „To jest tak, że poznając drugiego człowieka albo można się zradykalizować, tak jak było w przypadku mojego spotkania z subkulturą skinheadowsko-pseudokibicowską, albo z tego wyjść” – mówi o tym dzisiaj. „U mnie stało się to pod wpływem miłości. Moja ówczesna dziewczyna dostrzegła we mnie

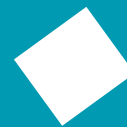
coś więcej niż emblematy i postawiła mi ultimatum. Przypomniałem sobie o wartościach, jakie wyniosłem z domu, o szacunku do drugiego człowieka”.

Ale nie każdemu udaje się zerwać z takim środowiskiem. „Jak obserwuję losy osób, które mi wówczas towarzyszyły, to albo oni są nadal w tym ruchu i są jeszcze bardziej zradykalizowani, poszli do polityki, albo siedzą w więzieniach” – opowiada. „Mi zajęło kilkanaście lat, aby stanąć przed lustrem, przyznać się przed sobą, kim byłem, jakie błędy popełniałem i zaakceptować to” – podsumowuje swoją drogę.

Dziś edukuje młodzież oraz szkoli policjantów i nauczycieli: „Poznałem śp. Marcina Kornaka, założyciela Stowarzyszenia „NIGDY WIĘCEJ”³³. On mnie zaraził pasją do działalności społecznej. Powiedział, że nawet w skali kraju moje doświadczenia i moja chęć opowiadania o tym, że nietolerancja, ekstremizmy są złe, jest ważna i istotna. To on powiedział, że trzeba tę pasję wykorzystywać. To on mnie przekonał, aby o tym głośno mówić, opowiadać.”

przypisy

³³ Stowarzyszenie „NIGDY WIĘCEJ” przeciwdziała rasizmowi, ksenofobii i nietolerancji. Założycielem Stowarzyszenia „NIGDY WIĘCEJ” był Marcin Kornak (ur. 1968 – zm. 2014). Powstało ono w 1996 roku.

ĆWICZENIA

‘MY I ONI’

CELE:

Zbadanie błędu poznawczego - efektu grupy, szczerą dyskusja na temat znaczenia stereotypów, uprzedzeń i dyskryminacji oraz podzielenie się związanymi z tym doświadczeniami osobistymi.

CZAS:

60-90 minut

TYP:

Ćwiczenie w grupie/indywidualne

ŹRÓDŁA:

C. Bouko, D. Rieger, J. Carton, B. Naderer, Świadomość błędów poznawczych sposobem na zapobieganie radykalizacji młodych ludzi, kurs online, 2021, moduł 4, sesja 2.: <https://mooc.precobias.eu/>

GRUPA WIEKOWA:

15+

POTRZEBNE MATERIAŁY:

tablica typu flipchart, długopisy, papier, marker.

LICZBA UCZESTNIKÓW:

3-15

OPIS**Ćwiczenie #1**

Poproś uczestniczki i uczestników, aby podzielili się na cztery małe grupy. Każdej z grup przydziel temat do omówienia. Tematy mogą zostać narzucone przez osobę prowadzącą ćwiczenie, ale grupa może również zaproponować własne. Zalecamy następujące tematy:

- przynależność do grupy,
- tworzenie stereotypów,
- uprzedzenie,
- dyskryminacja.

Poproś uczestników i uczestniczki o zastanowienie się w małych grupach, co oznaczają określenia takie jak stereotypy, uprzedzenia, dyskryminacja czy przynależność do grupy. Po pięciu minutach wszyscy mogą podzielić się swoimi przemyśleniami z całą grupą. Jeśli uczestniczki i uczestnicy będą mieć fałszywe wyobrażenie dotyczące znaczenia tych słów, naprowadź ich pytaniami, tak aby znaleźli właściwe odpowiedzi. W międzyczasie ich definicje możesz zapisać na tablicy typu flipchart (ale nie jest to wymagane). Możesz również poprosić wszystkich, aby podali przykłady na potrzeby

definicji. Zadając im pytania, naprowadź ich na definicje tych pojęć:

„Stereotyp charakteryzuje się przeważnie nasyceniem wartościami i emocjami, uproszczeniem i nadmiernym uogólnieniem. Jego cechą są także sztywność i trwałość, wynikające z odrzucania informacji podważających stereotyp i podatności na informacje, które go potwierdzają. Wywiera silny wpływ na zachowania członków grup społecznych, sprzyjając zwłaszcza utrwalaniu uprzedzeń wobec ludzi spoza własnej grupy. W znaczeniu szerszym używa się terminu stereotyp na oznaczenie wszelkich poglądów stanowiących odbicie gotowego wzoru i przyswajanych bez zastanowienia i konfrontowania ich z rzeczywistością”. (Encyklopedia PWN)

„Uprzedzenie to negatywny stosunek do kogoś lub czegoś, powstały w wyniku powziętych z góry, niesprawdzonych przekonań, w tym stereotypów”. (Encyklopedia PWN)

„Dyskryminacja to sytuacja, w której człowiek ze względu na płeć, rasę, pochodzenie etniczne, narodowość, religię, wyznanie, światopogląd, niepełnosprawność, wiek lub orientację seksualną, jest traktowany mniej korzystnie niż byłby traktowany inny człowiek w porównywalnej sytuacji”. (Strona Rzecznika Praw Obywatelskich).

Ćwiczenie #2

Po wyjaśnieniu znaczenia powyższych słów poproś uczestniczki i uczestników, aby wykonali ćwiczenie indywidualne. Polega ono na przemyśleniu poniższych pytań i próbie udzielenia na nie odpowiedzi:

- Do jakich grup czujesz przynależność?
- Jeśli należysz do grupy, czy mają na nią wpływ jakieś stereotypy, uprzedzenia? Jeśli tak, jakie? Czy dotyczą Ciebie?
- Czy kiedykolwiek dotknęły Cię stereotypy albo dyskryminacja? Jeśli tak, co się wydarzyło? Jeśli zdarzyło Ci się potraktować w ten sposób kogoś innego, co się wydarzyło?
- Wyobraź sobie siebie na miejscu osoby dyskryminowanej/w sytuacji, gdy ludzie wykazują wobec Ciebie stereotypy. Co czujesz/czułaś w tej roli? (Pomoże to rozwinąć świadomość emocjonalną, a uczestnicy i uczestniczki mogą zapisać swoje odczucia na tablicy typu flipchart i omówić je.)

Gdy uczestniczki i uczestnicy zapiszą swoje przemyślenia, poproś ich, aby podzielili się nimi, jeśli mają na to ochotę. Ważne jest, aby ich do tego nie zmuszać, ponieważ temat jest wrażliwy. Warto także zwrócić uwagę na to, jakie argumenty przytaczają uczestnicy i uczestniczki dyskusji.

Zakończenie

Ćwiczenie grupowe zakończ rundą podsumowującą w kręgu, w ramach której możesz zapytać uczestniczki i uczestników, czego się nauczyli i co było dla nich nową informacją.

‘KIM JESTEM?’

CEL: Zwiększenie wiedzy na temat błędu poznawczego – efektu grupy oraz uprzedzeń.

CZAS: 15–20 minutes

TYP: Ćwiczenie w grupie/indywidualne

ŹRÓDŁA: C. Bouko, D. Rieger, J. Carton, B. Naderer, *Świadomość błędów poznawczych sposobem na zapobieganie radykalizacji młodych ludzi*, kurs online, 2021, moduł 4, sesja 2.: <https://mooc.precobias.eu/>

GRUPA WIEKOWA: Pierwsze ćwiczenie: 12+, drugie i trzecie ćwiczenie: 16+

LICZBA UCZESTNIKÓW: 8-12

POTRZEBNE MATERIAŁY: długopis, papier, tablica typu flipchart, rzutnik.

OPIS

W zależności od grupy pierwsze ćwiczenie można również wykonać oddzielnie, jeśli uczestnicy i uczestniczki nie mają cierpliwości albo energii, aby zagrać we wszystkie trzy gry po kolei.

Ćwiczenie #1

Ta gra jest ciekawsza i bardziej użyteczna, jeśli uczestnicy i uczestniczki nie znają osobiście osoby prowadzącej ćwiczenie. Jeśli istnieje taka możliwość, komunikuj się z uczestnikami i uczestniczkami w minimalnym stopniu na początku sesji. Grupę należy poprosić, aby usiadła w półkolu, każda osoba powinna mieć długopis i kartkę papieru. Osoba prowadząca siada naprzeciwko grupy i zadaje następujące pytania:

- Jakie jest Wasze pierwsze wrażenie na mój temat??
- Jakie według Was mam cechy wewnętrzne? What is my family background like?
- Jaka jest moja sytuacja rodzinna?
- Co lubię, a czego nie lubię?

Jeśli to możliwe, pytania te należy zapisać na tablicy typu flipchart. Uczestnicy i uczestniczki mają zapisać swoje odpowiedzi na każde pytanie na znajdującej się przed nimi kartce papieru. Udzielenie odpowiedzi na te pytania nie powinno zająć więcej niż pięć minut. Podczas ćwiczenia członkowie i członkinie grupy nie powinni ze sobą rozmawiać. Gdy skończą, zbierz kartki papieru i wymieszaj je. Rozdaj kartki na chybił trafił i daj wszystkim minutę, aby przeczytali na głos zapisane wrażenia. W taki sposób zostanie zachowana anonimowość, co może uchronić uczestników i uczestniczki przed poczuciem wstydu oraz obawą przed podzieleniem się swoimi opiniami. Kluczowe jest, aby osoba prowadząca to ćwiczenie była odporna na krytykę, na wypadek gdyby została oceniona w sposób, który może sprawić jej przykrość.

Gdy już wszyscy podzielą się swoimi odpowiedziami na pytania, opowiedz o sobie, a grupa niech porówna swoje wyobrażenia na Twój temat. To ćwiczenie wymaga od osoby prowadzącej i grupy wzajemnej szczerości i prawdomówności w zakresie wyrażanych opinii. Ćwiczenie pokazuje efekt pochopnego osądu i jego ciemne strony.

Aby zachęcić uczestników i uczestniczki do refleksji, możesz zadać następujące pytania:

- Czy sformułowanie opinii było trudne?
- Co było trudniejsze: wyrażenie pozytywnej czy negatywnej opinii?
- Czy fakt obecności osoby, na temat której formułowaliście/formułowałyście opinie, stanowił utrudnienie?

Wersja alternatywna

W tę grę można również zagrać, pokazując zdjęcie osoby, której członkowie grupy nie znają (uczestnicy i uczestniczki wyrażają w tej sytuacji opinie na temat osoby ze zdjęcia zamiast osoby prowadzącej); gdy uczestnicy i uczestniczki zapiszą odpowiedzi, osoba prowadząca opowiada o osobie znajdującej się na zdjęciu.

Ćwiczenie #2

Poproś uczestników i uczestniczki, aby podzielili się na cztery małe grupy. Następnie poproś, aby przemyśleli poniższe pojęcia i omówili je w grupach:

- przynależność do grupy,
- tworzenie stereotypów,
- uprzedzenie,
- dyskryminacja.

Jeśli dyskusja zaczyna się przeciągać, poproś wszystkich, aby zastanowili się, co oznaczają określenia takie jak stereotypy, uprzedzenia, dyskryminacja czy przynależność do grupy. Na wykonanie tego polecenia daj grupom pięć minut. Następnie poproś o podzielenie się przemyśleniami z całą grupą. Każda osoba może podzielić się swoimi poglądami i tym, o czym rozmawiano w grupach. Jeśli uczestnicy i uczestniczki będą mieć fałszywe wyobrażenia dotyczące znaczenia tych pojęć, możesz zadawać pytania sondujące, aby spróbować uzyskać odpowiedzi. Przedstawione definicje możecie zapisać na tablicy typu flipchart (ale nie jest to obowiązkowe). Możesz również poprosić uczestników, aby podali przykłady definicji.

Ćwiczenie #3

Po zdefiniowaniu znaczenia powyższych słów poproś uczestniczki i uczestników, aby zastanowili się nad poniższymi pytaniami i spróbowali udzielić na nie odpowiedzi:

- Do jakich grup czujesz przynależność?
- Jeśli należysz do grupy, czy mają na nią wpływ jakieś stereotypy, uprzedzenia? Jeśli tak, jakie? Czy dotyczą Ciebie?
- Czy kiedykolwiek dotknęły Cię stereotypy albo dyskryminacja? Jeśli tak, co się wydarzyło? Jeśli zdarzyło Ci się potraktować w ten sposób kogoś innego, co się wydarzyło?

Gdy uczestnicy i uczestniczki zapiszą swoje przemyślenia, poproś ich, aby podzielili się nimi, jeśli mają na to ochotę. Ważne jest, aby ich do tego nie zmuszać, ponieważ temat jest wrażliwy.

Zakończenie

Ćwiczenie grupowe zakończ rundą podsumowującą w kręgu, w ramach której możesz zapytać uczestniczki i uczestników, czego się nauczyli i co było dla nich nową informacją.

‘ŻYWA BIBLIOTEKA’

CEL:

Podważenie stereotypów i uprzedzeń, jakie młode osoby mogą mieć wobec określonych grup społecznych czy środowisk.

Zbadanie efektu grupy, który może prowadzić do wrogości pomiędzy różnymi grupami oraz skutkować dyskryminacją i przemocą, poprzez szukanie płaszczyzn porozumienia między różnymi grupami w bezpośrednim kontakcie osobistym.

CZAS:

90–120 minut

ŹRÓDŁA:

B.N. Lorentzen, B.M. Planting, Unjudge someone, The Human Library Organization, 29 sierpnia 2020, <https://humanlibrary.org/> [dostęp: 1.06.2021].

POTRZEBNE MATERIAŁY:

Krzesła, stoły, kartki, długopis.

INNE UWAGI:

Warto zaangażować młodych ludzi w dokonywanie wyboru grup społecznych czy środowisk, które chcą poznać, i o których chcą dowiedzieć się więcej.

TYP:

Sesja grupowa/sesja indywidualna

GRUPA
WIEKOWA:

10-18 lat

LICZBA
UCZESTNIKÓW:

Zależy od czasu i liczby „książek” (członków różnych grup).

OPIS

„Książki”

„Książkami” są osoby o zróżnicowanych cechach i różnym pochodzeniu, które zgodziły się na odbycie otwartych dyskusji z innymi, i które wybrano na podstawie grup społecznych albo środowisk, do których należą, a które doświadczają uprzedzeń, np. Romowie, Żydzi, muzułmanie, społeczność LGBTQ+, osoby w kryzysie bezdomności, osoby uzależnione itd.

Ćwiczenie

Można wyobrazić sobie to ćwiczenie jako prawdziwą bibliotekę. Są w niej książki – to osoby, które zgodziły się na odbycie ograniczonej czasowo rozmowy; są też katalogi, z których „czytelnicy” mogą wybierać. Czytelnicy wypożyczają „książki”, a po zakończeniu rozmowy „oddają je”.

Przygotuj uczestników i uczestniczki, możesz zasugerować im kilka przykładowych, pomocnych pytań, które zadadzą „żywym książkom”.

Ćwiczenie to można zorganizować podczas wielu różnych wydarzeń. Ważne jest, aby zapewnić przestrzeń, w której uczestniczki i uczestnicy będą mogli „przeczytać książkę”. Można ją zorganizować jak prawdziwą bibliotekę, w której każda książka ma swoje miejsce, a czytelnik może przechadzać się pomiędzy regałami. Należy zwrócić uwagę na przygotowanie katalogów – jakie tematy książek znajdują się w nich i na jak długo można wypożyczyć książkę.

Pracownik socjalny lub pracowniczka socjalna mogą również zorganizować takie wydarzenie na niewielką skalę z własną grupą, zapraszając kilku gości należących do określonych grup społecznych.

Zakończenie

Pamiętaj, aby omówić to ćwiczenie z uczestniczkami i uczestnikami po zakończeniu sesji. Ważne, aby chętni mogli zadać ewentualne dodatkowe pytania, które pojawiły się w międzyczasie, albo na które nie uzyskali odpowiedzi. Dzięki temu uczestniczki i uczestnicy będą mogli przemyśleć to, czego się dowiedzieli, i zastanowić się nad tym. Każda osoba może podzielić się swoim doświadczeniem i opinią oraz uzyskać odpowiedzi na niektóre z dodatkowych pytań, ponieważ nie wszyscy wypożyczyli tę samą „książkę”, a nawet jeśli tak się stało, mogli zinterpretować ją na różne sposoby.

Ważne jest, aby osoba organizująca to ćwiczenie była odpowiednio przygotowana do jego przeprowadzenia. W celu zwiększenia świadomości grupy młodzieży możesz poprosić uczestniczki i uczestników, aby sporządzili po rozmowie notatki na podstawie ich subiektywnego punktu widzenia. W przypadku tego ćwiczenia można wykorzystać kolorowe notatniki z określonymi kwestiami do przemyślenia. Oto kilka przykładów:

- Jakiego rodzaju doświadczeniem było dla Ciebie to ćwiczenie?
- Czy przed rozpoczęciem ćwiczenia miałeś/miałaś jakiegokolwiek obawy? Jeśli tak, to jakie?
- Jakie były Twoje oczekiwania dotyczące rozmowy? Czy spełniły się one?
- Czy coś Cię zaskoczyło podczas ćwiczenia?
- Czy możesz odnieść się do czegokolwiek, co usłyszałeś/usłyszałaś podczas rozmowy?
- Czy podczas ćwiczenia coś szczególnie wzbudziło Twoje zainteresowanie, o czym z chęcią posłuchasz, dowiesz się więcej?

- Jakie uczucia towarzyszyły Ci na początku tej sesji?
- Jakie uczucia towarzyszyły Ci na końcu tej sesji?
- Co było dla Ciebie ważne podczas rozmowy?
- Co z tego, co usłyszałeś/usłyszałaś albo czego dowiedziałeś/dowiedziałaś się podczas ćwiczenia, powinni też usłyszeć inni?
- Jakie to uczucie nawiązać z obcą osobą kontakt i z nią porozmawiać?

'PLASTER OPATRUNKOWY'

CEL: Zastanowienie się nad koncepcjami równości i sprawiedliwości oraz uświadomienie sobie różnicy pomiędzy nimi. Podczas tego ćwiczenia uczestnicy i uczestniczki mogą zbadać swoje własne zachowanie i uczucia oraz zastanowić się nad sytuacją innych osób.

CZAS: 20–30 minut

ŹRÓDŁA: Empowering Education, Social & Emotional Learning Curriculum | Mindfulness-Based, Trauma Informed, 9 lutego 2021, <https://empoweringeducation.org/> [dostęp: 1.06.2021].
J. Chilcoat, Fair Isn't Always Equal. The Band Aid Lesson, The Heritage Institute 2021, <https://www.hol.edu/uploads/essays/Fair-Isn-t-Always-Equal-59821ca-0e2e81.pdf> [dostęp: 1.06.2021].

TYP: Zajęcia grupowe

GRUPA WIEKOWA: 12–18 lat

LICZBA UCZESTNIKÓW: maks. 15

POTRZEBNE MATERIAŁY: plastry opatrunkowe (jeden na uczestnika/uczestniczkę), papier, długopis.

OPIS

Ćwiczenie przygotowano pierwotnie jako ćwiczenie do przeprowadzenia w klasie szkolnej, ale w tym przypadku będziesz czytać jego adaptację – ćwiczenie nie musi odbywać się w szkole. Sesję można zorganizować w dowolnym innym otoczeniu.

Daj każdemu uczestnikowi i każdej uczestniczce kartkę papieru z zapisanym rodzajem urazu. Instrukcja podpowiada uczestnikom i uczestniczkom, aby wyobrazili sobie, że doznali urazu, ale zachowali w tajemnicy, jaki to uraz. Następnie wywołuj każdą osobę po imieniu i pytaj, jakiego urazu doznała. Urazy mogą wahać się od niewielkich siniaków przez złamanie ręki lub nogi aż do stanów zagrażających życiu. Jeśli grupa lubi aktywne gry, możesz nawet poprosić uczestniczki i uczestników, aby zachowywali się tak, jakby doznali danego urazu. W każdym przypadku mów, jakie to nieszczęście, że uczestnik/uczestniczka doznał/doznała urazu, i niezależnie od wyimaginowanego urazu (złamania kości, skaleczenia, upadku, skręcenia stawu itp.) przyklej każdej osobie na nadgarstek plaster opatrunkowy. Oczywiście nie każdy uraz wymaga tego samego zakresu opieki, ale uczestniczki i uczestnicy są leczeni dokładnie w taki

sam sposób, który w przypadku niektórych urazów jest nieodpowiedni.

Następnie zadaj wszystkim następujące pytania:

- Czy zapewniono Ci odpowiednią opiekę?
  - Czego byś potrzebował/potrzebowała do wyleczenia swojego urazu?
  - Dlaczego nie każdy rodzaj opieki jest odpowiedni w przypadku wszystkich urazów?
  - Co się stanie, jeśli nie uzyskasz odpowiedniej opieki niezbędnej do powrotu do zdrowia?
  - Co jest niezbędne każdemu do powrotu do zdrowia i zachowania dobrego samopoczucia?
  - Czy możesz podać więcej przykładów sytuacji, w których ktoś nie otrzymuje czegoś, czego szczególnie potrzebuje?
  - Co czułeś/czułaś podczas tego ćwiczenia? Co czujesz teraz?
  - Co dzieje się teraz z Twoim urazem?
- Jak sądzisz, dlaczego przeprowadziliśmy to ćwiczenie?
Dlaczego każda osoba dostała plaster z opatrunkiem?
Jak wyglądałby świat, gdybyśmy leczyli urazy w ten sam sposób, co podczas tej zabawy?

W tym momencie uczestnicy i uczestniczki zaczynają zdawać sobie sprawę, że wszyscy zostali potraktowani równo, ale niesprawiedliwie, ponieważ nikt nie dostał tego, czego rzeczywiście potrzebował. To może stanowić zaczątek dyskusji o tym, że każda osoba różni się od innych pod różnymi względami oraz że równość i sprawiedliwość to dwie różne koncepcje.

Zakończenie

Na koniec możesz zaproponować uczestniczkom i uczestnikom, aby podzielili się własnymi doświadczeniami dotyczącymi sytuacji, w których uważali, że nie zostali potraktowani sprawiedliwie. Przeznacz odpowiednią ilość czasu na zastanowienie się nad wspomnieniami każdej osoby i omówienie ich.

'OBWARZANEK'

CEL:

Zapoznanie się osób w grupie, zbadanie komunikacji i więzi pomiędzy członkami i członkiniami grupy, zmiana relacji w grupie, w przypadku gdy grupa dzieli się na mniejsze frakcje. Tworzenie więzi pomiędzy osobami i poszukiwanie płaszczyzn porozumienia, aby zapobiec potencjalnym podziałom na „nas” i „ich” albo pogłębieniu tych podziałów.

CZAS:

20-30 minut

ŹRÓDŁA:

E. Roszas, K.A.M.A.SZ. *Káosz Agresszió Mászás Autonómia Szabadság*, Laborc Utcai Altalanos Iskola 2010, s. 51, <http://www.erkolcstantanitok.hu/wp-content/uploads/2016/02/kamasz.pdf> [dostęp: 1.06.2021].

TYP:

Zajęcia grupowe

GRUPA WIEKOWA:

8-18 lat (proste pytania dla młodszych dzieci i trudniejsze pytania dla młodzieży)

POTRZEBNE
MATERIAŁY:

odtwarzacz muzyki, zegar.

LICZBA
UCZESTNIKÓW:

10-30 (parzysta liczba uczestników)

OPIS

Zabawa w obwarzanek umożliwia poznawanie ludzi. Warto przeprowadzić to ćwiczenie, kiedy chcemy zbadać komunikację i więzi pomiędzy osobami w danej grupie za pomocą dynamicznej zabawy. Zabawę tę można wykorzystać także w nowej grupie, aby umożliwić jej członkom zapoznanie się i przełamanie lodów, albo w grupie podzielonej na niewielkie frakcje, w której chcemy zmienić dynamikę relacji.

Podziel uczestników i uczestniczki na dwie grupy. Jedna grupa ustawia się w kole, a druga tworzy większe koło wokół niej. Zadbaj o duże odstępy pomiędzy osobami stojącymi w obu kołach. Wyłumacz wszystkim, że gdy włączysz muzykę, oba koła mają iść albo tańczyć w przeciwnych kierunkach; a gdy wyłączysz muzykę – wszyscy mają zatrzymać się w miejscu. Osoby z obu kół, które stoją naprzeciwko siebie, łączą się w pary. Otrzymują temat, który będą omawiać przez dwie minuty. Podejmij decyzję, w jaki sposób ma być prowadzona rozmowa. Może być prowadzona na dwa spo-

soby: jedna możliwość to pozwolić parom na swobodną, otwartą rozmowę, a druga – to wyznaczenie im limitu czasu. Warto rozpocząć zabawę od rozmowy z wyznaczonym limitem czasu – będzie bardziej skuteczna i dynamiczna, a na końcu uczestnicy mogą przerwyc się na swobodną rozmowę. W ten sposób przez połowę czasu jedna osoba z danej pary mówi, podczas gdy druga cierpliwie słucha i zastanawia się, a potem następuje zamiana ról. Po upływie dwóch minut muzyka jest włączana ponownie, uczestnicy i uczestniczki ponownie zaczynają iść lub tańczyć, zabawa zaczyna się od nowa i tworzą się nowe pary.

Jeśli chcesz podgrzać atmosferę, odtwarzaj energiczną muzykę oraz rozszerz albo zawęż listę tematów w zależności od charakterystyki i potrzeb grupy. Możesz wykorzystać poniższe przykładowe tematy:

- Ostatni film, jaki obejrzałem/obejrzałam.
- Ostatnia książka, jaką przeczytałem/przeczytałam.
- Mój ulubiony rodzaj muzyki.
- Aktywność, którą lubię.
- Jakie sporty lubisz?
- Miejsce, które odwiedziłem/odwiedziłam i które mogę polecić wszystkim.
- Dokąd chciałbym/chciałabym podróżować?
- Dlaczego tu jestem?
- Miejsce, w którym się wychowałem/wychowałam.
- Ważna relacja w moim życiu.
- Opowiedz o swojej rodzinie.
- Do jakiej grupy etnicznej należysz? Opowiedz o jej cechach charakterystycznych.
- Jakie tradycje pielęgnujesz?
- Czym chcesz się zajmować, kiedy dorośniesz?
- Moje cele.

Pytania są ułożone tak, że każde kolejne jest coraz trudniejsze i w miarę upływu czasu mogą stawać się coraz bardziej osobiste (np. uczestnicy i uczestniczki mogą zacząć od pytań o filmy, następnie zadawać pytania dotyczące życia, a na końcu porozmawiać o rodzinie i celach w życiu). Pytania powinny być dostosowane do wieku i zainteresowań grupy uczestniczącej w zabawie.

Zakończenie

Pamiętaj, by po zakończeniu zabawy przeprowadzić rundę podsumowującą w kręgu, w którym uczestniczki i uczestnicy będą mogli podzielić się swoimi odczuciami oraz przemyśleniami na temat ćwiczenia – ich sposobu komunikacji i więzi z innymi osobami. Mogą omówić następujące kwestie:

- Czy podczas zabawy komunikowałeś/komunikowałaś się w inny sposób niż zwykle? W jaki sposób? Co było tego przyczyną?
- Co czułeś/czułaś podczas słuchania drugiej osoby i poświęcania jej uwagi?
- Co czułeś/czułaś, gdy ta druga osoba słuchała Cię i poświęcała Ci uwagę?
- Czy dowiedziałeś/dowiedziałaś się czegoś nowego o kimś z grupy?
- Czy okazało się, że masz coś wspólnego z kimś z grupy?
- Czy rozmawiałeś/rozmawiałaś z kimś, z kim zazwyczaj się nie komunikujesz?
- Co było łatwiejsze: ciągłe mówienie o sobie czy słuchanie w ciszy innej osoby, która mówi o sobie?

‘LUSTRO’

CEL: Rozwijanie empatii i poczucia więzi z innymi osobami, ćwiczenie komunikacji niewerbalnej w celu zapobiegania uczuciu izolacji społecznej, które może prowadzić do radykalizacji.

CZAS: 15-25 minut

ŹRÓDŁA: J. Rudas, *Delfi örökösei*, Gondolat, Budapest 1990, 290.

TYP: Zajęcia grupowe

POTRZEBNE MATERIAŁY: J. Rudas, *Delfi örökösei*, Gondolat, Budapest 1990, 290.

GRUPA WIEKOWA: 12+

LICZBA UCZESTNIKÓW: 2-30 (parzysta liczba uczestników i uczestniczek)

OPIS

To ćwiczenie można przeprowadzić, gdy uczestnicy i uczestniczki czują się na tyle pewnie i komfortowo w swoim towarzystwie, że mogą wchodzić w interakcje fizyczne.

Na początku zaproponuj rozmowę na temat różnych ról, które uczestniczki i uczestnicy będą musieli odgrywać (przywódca, naśladowca). Możesz poprosić wszystkich, aby wybrali przywódcę lub przywódczynię oraz naśladowcę lub naśladowczynię spośród swoich kolegów i koleżanek. Zapytaj, co dobrego jest w każdej roli i dlaczego jest to ważne? Porozmawiajcie także o tym, że w życiu prawdopodobnie wchodzimy w obie te role i możemy nabierać wprawy w ich odgrywaniu.

Ćwiczenie #1

Poproś wszystkich, aby dobrali się w pary. Poinformuj, na czym polega ćwiczenie. Zadaniem par jest stanąć naprzeciwko siebie i złączyć dłonie. W każdej parze jedna osoba jest „osobą prowadzącą”, a druga – „osobą prowadzoną”. Osoba prowadząca porusza dłońmi w dowolnym kierunku, w którym zechce, a osoba prowadzona musi podążać za jej ruchami jak odbicie w lustrze. Powiedz, daj sygnał, kiedy należy zamienić się rolami.

Ćwiczenie #2

W kolejnej zabawie uczestnicy i uczestniczki muszą wykonywać ruchy w taki sam sposób jak wcześniej (jedna osoba naśladuje ruchy drugiego), ale tym razem pary trzymają między dłońmi długopis. Jedna osoba z pary jest „osobą prowadzącą”, a druga – „prowadzoną”. Osoba prowadząca może poruszać rękami w dowolnym kierunku, a osoba podążająca z nią musi ją naśladować, pilnując, aby długopis nie upadł.

Ćwiczenie #3

Trzecie ćwiczenie wykonuje się ponownie bez długopisu, ale role (przywódca, naśladowca) nie są określane na głos – pary muszą ustalić je na podstawie sygnałów niewerbalnych.

Zakończenie

Po zakończeniu zabaw zaproś wszystkich na podsumowanie w kręgu, w trakcie którego uczestnicy i uczestniczki mogą omówić następujące kwestie:

- Czy długopis upadł? Kto jest odpowiedzialny za to, żeby długopis nie upadł?
- Czy zabawa była trudna? Która część była najtrudniejsza? Która część była najłatwiejsza? Co było przyjemne w tej zabawie?
- Czy podczas zabawy czuliście/czułyście się komfortowo, czy też nie? Która rola bardziej Wam odpowiadała?
- W jaki sposób zostały ustalone role w trzecim ćwiczeniu?
- Kto albo co odpowiada za pomyślny rezultat zabawy?
- W jaki sposób moglibyście/mogłybyście pomóc sobie nawzajem?

'POSTANÓW, ŻE BĘDZIESZ MIEĆ DOBRY DZIEŃ!'

CEL: Zwiększenie wiedzy na temat błędu poznawczego - efektu negatywności.

CZAS: 90 minut

ŹRÓDŁA: C. Bouko, D. Rieger, J. Carton, B. Naderer, *Świadomość błędów poznawczych sposobem na zapobieganie radykalizacji młodych ludzi*, kurs online, 2021, moduł 5, sesja 1.: <https://mooc.precobias.eu/>

TYP: Zajęcia grupowe

GRUPA WIEKOWA: 12-18 lat

LICZBA UCZESTNIKÓW: 3-40

POTRZEBNE MATERIAŁY: długopisy, papier, wydrukowana wersja historii, odtwarzacz wideo (opcjonalnie).

OPIS

W ramach ćwiczenia opowiadana jest historia, której centralnym punktem jest efekt negatywności, a w trakcie omawiania jej możemy poszukiwać sposobów unikania wpływu tego błędu poznawczego.

Historia

Historię czyta ochotnik lub ochotniczka z grupy albo osoba prowadząca ćwiczenie.

Anna budzi się następnego dnia po swoich urodzinach. Zakłada nowe buty, o których od dawna marzyła, i układa włosy. Brat robi dla niej duży kubek kawy, a ona zjada na śniadanie duży kawałek wczorajszego tortu urodzinowego. Podczas posiłku rozmawia z bratem, a następnie wychodzi do szkoły.

Jest słoneczny wiosenny poranek i podczas spaceru przez park znajdujący się obok szkoły Anna czyta wiadomości od koleżanek na telefonie. Nie zdaje sobie sprawy, że z naprzeciwka ktoś idzie. Zarówno Anna, jak i nieznajoma osoba spieszą się i nie zwracają uwagi na otoczenie. Dziewczynka zderza się z nieznajomą osobą, która ostro na nią naskakuje. Sytuacji zaczyna przyglądać się wiele osób w parku.

Anna traci dobry humor, a jej nastrój natychmiast psuje się, gdy spieszy się do szkoły. Gdy dociera do szkoły, prawie nie zwraca uwagi na wszystkie komplementy na temat nowych butów, które dostaje od koleżanek. Gdy najlepsza przyjaciółka Anny pyta, co się stało, ta rzuca tylko: „Mam kiepski dzień!” i idzie do łazienki.

Podczas lekcji Anna czuje złość, nie jest nawet w stanie uważać na zajęciach, a zły nastrój towarzyszy jej przez cały dzień.

Gdy wraca do domu, trzaska za sobą drzwiami. Do Anny podchodzi mama, mówiąc, że ugotowała obiad. Podczas posiłku opowiada o tym, jak minął jej dzień, i pyta, co się stało, ale Anna odpowiada tylko: „Zostaw mnie w spokoju”. Przez cały dzień do nikogo się nie odzywa. Zły nastrój towarzyszy jej aż do zaśnięcia.

Ćwiczenie #1

Po przeczytaniu historii rozpocznij dyskusję. Dyskusja powinna trwać około 10–15 minut. Możesz zadać następujące pytania:

- Co przydarzyło się Annie?
- Dlaczego była w złym nastroju? Jak zmienił się nastrój Anny w ciągu dnia, co na nią wpłynęło?
- Jakie są konsekwencje tego, że Anna zderzyła się z nieznaną osobą? (Ma to wpływ na jej nastrój: przez cały dzień jest sfrustrowana, impulsywna; ma to wpływ na podejmowane przez nią decyzje: nie zauważa, że jej przyjaciółki i rodzina troszczą się o nią).
- Jak czuła się Anna na początku historii, a jak na jej końcu?
- Podaj przykłady sytuacji, które psują Ci nastrój.
- Czy możesz sobie wyobrazić tę samą historię, ale z innym zakończeniem, w którym Anna ma dobry nastrój?

Ćwiczenie #2

Teraz poproś uczestniczki i uczestników, aby podzielili się na mniejsze grupy (od trzech do czterech osób). Ich zadaniem jest opracowanie notatek na podstawie następujących instrukcji (mają na to 15 minut):

- Zbierzcie pozytywne aspekty historii (10 rzeczy; na potrzeby tego zadania grupy muszą otrzymać wydrukowaną wersję historii).
- Zbierzcie fakty (np. urodziny, nowe buty, tort na śniadanie, otrzymała kawę od brata, świeci słońce, jest wiosna, koleżankom podobają się jej buty, przyjaciółka pyta, czy wszystko w porządku i martwi się o nią; mogą to być też kwestie nieco bardziej ogólne, z perspektywy emocjonalnej: ludzie troszczą się o nią, jest ważna dla innych osób, miłe okoliczności = urodziny, słońce).
- Zbierzcie fakty, które mogą sprawić, że Anna będzie mieć lepszy dzień (dobrze, jeśli uczestnicy i uczestniczki wpadną na pomysł, że Anna może skupić się na pozytywnych aspektach).
- Zbierzcie te momenty w ciągu całego dnia, w których Anna mogła zmienić przebieg swojego dnia. W których sytuacjach mogła zareagować inaczej?

(Ważne jest, aby prowadzić dyskusję w taki sposób, aby było jasne, że Anna nie zrobiła nic złego, a także że odpowiedzią nie jest nakrzyczenie na osobę, która ją zwyzywała, ale późniejsze zastosowanie jakichś metod zmiany nastroju, zauważenie dobrych rzeczy, które działy się w jej otoczeniu).

- Jak sądzicie, czemu Anna nie zauważyła tych wszystkich dobrych rzeczy, które działy się wokół niej?

Gdy uczestniczki i uczestnicy omówią te kwestie w małych grupach, poproś ich, aby podzielili się swoimi przemyśleniami na forum również z pozostałymi grupami, zapisuj pozytywne fakty na tablicy typu flipchart. Jeśli cokolwiek pominięto, zachęcaj grupę do wyszukania większej liczby szczegółów i staraj się wspólnie ze wszystkimi znaleźć brakujące elementy (15 minut).

Ćwiczenie #3

Ćwiczenie w małej grupie: odgrywanie scenki. Najlepiej, gdyby do tego ćwiczenia zgłosili się ochotnicy i ochotniczki, a osoby, które nie odgrywają ról, będą stanowić widownię (10 minut na omówienie + 5 minut na scenkę).

- „Obsada”: Anna, brat, koleżanka z klasy, przyjaciółka, mama, nieznajoma osoba.
- Postaraj się ukształtować historię w taki sposób, żeby na koniec Anna nie miała złego nastroju. Nie można usuwać ról, zmieniać otoczenia ani dodawać nowych ról. Celem jest zmiana reakcji Anny, jej nastawienia do określonych zdarzeń w ciągu dnia.
- Po odegraniu scenki wszyscy ją omawiają.

Zakończenie

Na koniec poprowadź 20-minutową dyskusję: omówcie wpływ tego błędu poznawczego na ludzi i to, jak można próbować uchronić się przed uleganiem efektowi negatywności. Można na przykład skupić się na pozytywnych aspektach danej sytuacji. W dyskusji możesz zadać uczestnikom i uczestniczkom następujące pytania:

- Czy ktoś doświadczył takiej sytuacji w swoim życiu? Co się stało? Jak się wtedy czułeś/czułaś? Czy pomogło Ci skupienie się na pozytywnych aspektach?
- Ostatnie pytanie: czego nauczyłeś/nauczyłaś się podczas tej zabawy? Co wydało Ci się interesujące? Co czujesz teraz?

‘JĘZYK MIŁOŚCI’

CEL:

Wzmocnienie poczucia własnej wartości i zdefiniowanie pozytywnych wartości.

CZAS:

15-20 minut

TYP:

Ćwiczenie w grupie/indywidualne

POTRZEBNE**MATERIAŁY:**

długopisy, kartki papieru.

GRUPA WIEKOWA:

14-18

INNE**UWAGI:**

To ćwiczenie jest zalecane dla grupy osób, które już się znają, albo na późniejszą część dnia szkolenia.

LICZBA**UCZESTNIKÓW:**

8-12

OPIS

Poproś wszystkich, by zapisali na kartce papieru pojedyncze słowa albo zdania, które ich zdaniem najlepiej opisują poczucie bycia ważnym/ważną i kochanym/kochaną. Wyjaśnij, że zdania powinny być zapisane w drugiej osobie liczby pojedynczej, skierowane do czytelnika (np. „Jesteś kochany/kochana, ponieważ zawsze troszczysz się o samopoczucie Twoich przyjaciół”). Im więcej przykładów, tym lepiej. Daj grupie 5–6 minut na to zadanie. Upewnij się, że pismo jest czytelne. Poproś również uczestniczki i uczestników, aby nie zapisywali na kartkach swoich imion.

Zbierz kartki papieru, wymieszaj je i rozdaj uczestnikom i uczestniczkom. Każda osoba otrzymuje kartkę innej osoby. Następnie poproś wszystkich, by dobrali się w pary i czytali sobie wzajemnie na głos słowa lub zdania z kartek. Gdy obie osoby z pary przeczytają treść zapisaną na kartkach, mogą porozmawiać o tym, co czuły podczas ćwiczenia i jak często słyszą podobne słowa w swoim życiu. Czy łatwiej jest kogoś pochwalić czy urazić? Dlaczego?

Wersja alternatywna:

To ćwiczenie można przeprowadzić również w postaci „ćwiczenia w akwariium”. Uczestnicy i uczestniczki siadają w kole, a dwoje z nich wchodzi do środka i tam rozmawiają. Osoby siedzące w kole tylko obserwują reakcję osoby, która otrzymuje pochwałę (np. uśmiech, rumieniec itp.). Wersja ta jest zalecana dla grup, których członkowie i członkinie nie naśmiewają się z osób znajdujących się „na scenie”.

Zakończenie

Na koniec poproś wszystkich o podzielenie się z całą grupą wnioskami, odczuciami, opiniami dotyczącymi ćwiczenia. Możesz zadać następujące pytania:

- Czy ktoś otrzymał własne wypowiedzi?
- Jakiego rodzaju pochwałę najbardziej chciałbyś/chciałabyś usłyszeć?

'GRA W BUTELKĘ'

CEL: Uświadomienie sobie, jak ważne dla poczucia własnej wartości i dobrego samopoczucia są pozytywne informacje zwrotne, komplementy i miłe słowa; ćwiczenie mówienia komplementów i dawania pozytywnych informacji zwrotnych, zwiększenie pewności siebie uczestników.

CZAS: 20 minut

POTRZEBNE MATERIAŁY: butelka

TYP: Zajęcia grupowe.

GRUPA WIEKOWA: 12+

LICZBA UCZESTNIKÓW: 4-10

OPIS

Do tego ćwiczenia potrzebna jest butelka, które będzie używana dokładnie w taki sam sposób, jak w popularnej grze znanej również pod nazwą „gra w butelkę” albo „gra na rozkazy”, jednak myśl przewodnia jest zupełnie inna.

Jako osoba prowadząca ćwiczenie również jesteś częścią koła. Grupa siada w kole, a Ty jako pierwsza kręcisz butelką, tak aby nie doszło do sporów dotyczących tego, kto powinien rozpocząć grę. Rozpoczynasz grę, mówiąc komplement osobie wskazanej przez butelkę. Następnie ta osoba również kręci butelką i musi powiedzieć jeden komplement albo udzielić pozytywnej informacji zwrotnej kolejnej osobie wskazanej przez butelkę. Komplement może dotyczyć osobowości, ale także wyglądu. Gra toczy się dalej w ten sam sposób. Jest bardzo prawdopodobne, że podczas gry trwającej około 15 minut każda osoba doczeka się na swoją kolej. Nie jest problemem, jeśli czyjaś kolej wypadnie więcej niż raz, ale ważne jest, aby wszyscy mieli okazję powiedzieć i usłyszeć komplement.

Nie jest łatwo wymyślić jeden pozytywny, nieoceniający komunikat, zwłaszcza jeśli członkowie i członkinie grupy nawet się nie znają. Jednak jeśli się nie znają, gra wiąże się z jeszcze większym wyzwaniem, ponieważ ludzie najczęściej postrzegają inne osoby stereotypowo, mimo że ich nie znają. Jako osoba prowadząca możesz odnieść się do tych kwestii podczas sesji refleksji. Zwróć uwagę na to, że dany komplement można wykorzystać tylko raz.

Zakończenie

Po zakończeniu „gry w butelkę” usiądź w kręgu wraz z innymi i poleć grupie omówienie następujących pytań:

- Jak się czułeś/czułaś, kiedy dowiedziałeś/dowiedziałaś się, na czym polega to ćwiczenie?
- Jak się czułeś/czułaś, mówiąc komplementy?
- Jak się czułeś/czułaś, słysząc komplement?
- Czy czegoś się dziś nauczyłeś/nauczyłaś? Jeśli tak, jakie wnioski wyniesiesz z ćwiczenia?
- Co sądzisz o mówieniu komplementów? Jak to wpływa na ludzi?
- Który komplement najbardziej Ci się podobał?

'PRZYWRACANIE SPRAWIEDLIWOŚCI'

CEL:

Analiza pojęcia sprawiedliwości naprawczej i zastosowanie go w praktyce. Skupienie się na sytuacjach i problemach związanych z niesprawiedliwością albo niesprawiedliwym traktowaniem oraz próba przywrócenia i wywołania poczucia sprawczości, ponieważ poczucie niesprawiedliwego traktowania i niemożności zaradzenia temu może prowadzić do radykalizacji.

CZAS:

60-90 minut, zależnie od wielkości grupy i liczby mniejszych grup (od trzech do pięciu osób)

TYP:

Ćwiczenie w grupie/indywidualne

GRUPA WIEKOWA:

16+

LICZBA UCZESTNIKÓW:

3-6

ŹRÓDŁA:

Learning For Justice, *Toolkit for Restoring Justice*, Teaching Tolerance Magazine 2014, 47, <https://www.learningforjustice.org/magazine/summer-2014/toolkit-for-restoring-justice> [dostęp: 1.06.2021].
Centre for Justice & Reconciliation, *What is Restorative Justice*, <http://restorativejustice.org/#sthash.xNqVxwxA.dpbs> [dostęp: 1.06.2021].
Foresee Research Group, *Iskolai visszafogadó kör* [materiał wideo], <https://www.youtube.com/watch?v=aLPHFNgxE98> [dostęp: 1.06.2021].
Peacemakers, *How to have a restorative chat* [obraz], <https://hu.pinterest.com/pin/595390013222312251/> [dostęp: 1.06.2021].

POTRZEBNE MATERIAŁY:

kartka papieru, długopisy (czarne), tablica

INNE UWAGI:

Podczas pracy w małych grupach należy w miarę możliwości zadbać o to, aby grupy były mieszane, na przykład żeby bliscy znajomi nie należeli do tej samej grupy. To ćwiczenie jest bardziej skuteczne, gdy uczestnicy/uczestniczki i osoba prowadząca ćwiczenie znają się.

OPIS

Poinformuj grupę, że porozmawiacie o sprawiedliwości, o tym, co dla was znaczy i w jaki sposób rozwiązywać problemy, aby zadbać o przywrócenie poczucia sprawiedliwości sobie i innym osobom. Poproś uczestniczki i uczestników, aby poświęcili 2-3 minuty na samodzielne przemyślenie, co znaczy dla nich sprawiedliwość, oraz przypomnieli sobie sytuacje, w których czuli się traktowani sprawiedliwie i niesprawiedliwie. Następnie poproś wszystkich, aby omówili swoje pomysły w parach przez pięć minut. Po zakończeniu rozmów w parach powiedz uczestniczkom i uczestnikom, aby omówili swoje przemyślenia z grupą i podsumuj dyskusję, zbierając ich pomysły i podkreślając główne aspekty pojęcia sprawiedliwości. Ważne jest, aby nie opowiadać całych historii, a jedynie podzielić się wrażeniami i przemyśleniami związanymi z tematem.

Następnie podziel uczestników i uczestniczki na małe grupy po trzy osoby i poproś, aby osoby w każdej grupie przypomniały sobie sytuację, w której uważały, że niesprawiedliwie potraktowano ich albo inne osoby. Możesz najpierw poprosić uczestników o zastanowienie się nad sytuacją innych osób, a następnie o wzięcie pod uwagę własnych doświadczeń. Scenariusze mogą być oparte na problemie, który wystąpił w klasie albo w życiu uczestników i uczestniczek. Niech każda z grup przygotuje na podstawie tej sytuacji scenkę, którą przedstawi pozostałym grupom.

Gdy grupy opracują swoje scenariusze, każda grupa przedstawia swoją scenkę przed całą klasą. Podczas odgrywania scenki widzowie powinni zapisać swoje przemyślenia i pytania dotyczące scenek. Po prezentacji każdej grupy najpierw zadaj „aktorom” pytanie o to, co czuli podczas odgrywania ról, a następnie pozostałe grupy omawiają, co czuły podczas oglądania scenki. Następnie cała grupa może krótko omówić, co można było zrobić inaczej w każdej z tych sytuacji, aby zapewnić sprawiedliwość zaangażowanym osobom. Odwołując się do tego, co mówili uczestnicy i uczestniczki, wprowadź koncepcję sprawiedliwości naprawczej; podkreśl trzy najważniejsze idee związane ze sprawiedliwością naprawczą:

- #1 zadośćuczynienie: niewłaściwe postępowanie powoduje krzywdę, a sprawiedliwość wymaga naprawienia tej krzywdy;
- #2 spotkanie: najlepszym sposobem określenia, w jaki sposób tego dokonać, jest podjęcie decyzji wspólnie przez zaangażowane strony;
- #3 przemiana: może to spowodować zasadnicze zmiany w ludziach, relacjach i społeczności.

Zakończenie

Na koniec poproś wszystkich, aby powrócili do swoich grup oraz zastanowili się nad inną możliwością rozwoju i zakończenia tych sytuacji na podstawie omówionych głównych idei związanych ze sprawiedliwością naprawczą. W jaki sposób można by przywrócić sprawiedliwość i uzdrowić społeczność w tych sytuacjach? Następnie poproś, aby każda grupa przedstawiła alternatywne wersje sytuacji.

W zależności od tego, ile czasu możesz poświęcić na to ćwiczenie, omówcie wszystkie sytuacje albo skupcie się tylko na jednej lub dwóch wybranych sytuacjach. Uczestnicy i uczestniczki mogą omówić wspólnie następujące kwestie:

- Jak sądzisz, jakie korzyści sprawiedliwość naprawcza przynosi ludziom, społeczności?
- Jakie elementy sprawiedliwości naprawczej wydają się szczególnie trudne, zwłaszcza w Twoim otoczeniu?
- Opisz sytuację z domu albo szkoły, w której Twoim zdaniem mogłoby być pomocne podejście sprawiedliwości naprawczej.

'ANALIZA PLAKATU PROPAGANDOWEGO'

CEL: Analiza plakatu propagandowego w celu zwiększenia świadomości w zakresie manipulacji w mediach.

TIME: 60 minut

ŹRÓDŁA: B.N. Lorentzen, B.M. Planting, *Unjudge someone*, The Human Library Organization, 29 sierpnia 2020, <https://humanlibrary.org/> [dostęp: 1.06.2021].
The European Youth Information and Counselling Agency (ERYICA), *Liaisons: A toolkit for preventing violent extremism through youth information*, German Prevention Congress, 18 czerwca 2018, <https://www.praeventionstag.de/nano.cms/daily-prevention-news/details/2926> [dostęp: 1.06.2021].

TYP: Zajęcia grupowe

GRUPA WIEKOWA: 15+

LICZBA UCZESTNIKÓW: 4-25

POTRZEBNE MATERIAŁY: kartka papieru, długopisy, plakaty propagandowe, wydrukowane zdjęcia.

OPIS

Ćwiczenie #1

Znajdź w Internecie i pobierz plakaty propagandowe i niepropagandowe, np.: plakaty filmowe, reklamy, reklamy polityczne i wydrukuj je. Liczba wydrukowanych egzemplarzy zależy od liczby utworzonych małych grup. Grupy będą porównywać plakaty.

Podziel uczestniczki i uczestników na małe grupy. Zadaj im następujące pytania: O czym myślicie, gdy słyszycie słowo „propaganda”? Co ono dla Was znaczy? Poproś o podanie definicji i zapisuj jej elementy na tablicy albo flipcharcie. Następnie rozdaj grupom wydrukowane plakaty. Każda grupa otrzymuje 3–4 plakaty.

Uczestnicy i uczestniczki powinny w małych grupach omówić następujące pytania dotyczące plakatów:

- Jakie uczucia wywołują te plakaty?
- Jakie są wspólne cechy wszystkich tych plakatów?
- Które z plakatów są przykładem propagandy? Dlaczego?
- Jaki jest cel każdego z plakatów? Czy zachęca on do jakiegoś działania?

Poproś, aby przedstawiciel(ka) każdej grupy przedstawił(a) przemyślenia grupy, niech wskaże plakat, który grupa uznała za przykład propagandy i wyjaśni, dlaczego grupa uznała go za propagandowy. Zadbaj o to, aby plakaty wskazane jako przykłady propagandy były dla każdego widoczne. Uczestnicy i uczestniczki mogą omówić następujące kwestie:

- Jaka jest funkcja propagandy?
- Uzasadnij, dlaczego jest pozytywna, a dlaczego – negatywna.
- Cała grupa wspólnie tworzy definicję.

Na koniec ćwiczenia grupowego odczytaj swoją zapisaną definicję tej kwestii i podziel się nią z grupą.

Cechy propagandy

- Uproszczenie złożonego problemu.
- Stworzenie obrazu silnego wspólnego wroga.
- Przedstawianie kwestii tylko z jednej perspektywy, tak jakby inne perspektywy nie istniały.
- Manipulacja poprzez zastraszanie.

Ćwiczenie #2

Poproś uczestniczki i uczestników, aby w małych grupach poszukali plakatów propagandowych w Internecie. Gdy każda z grup odszuka 2–3 przykłady plakatów, dzieli się nimi z innymi.

Zakończenie

Na koniec możesz zadać następujące pytania:

- Kiedy i gdzie możemy spotkać wspomniane wcześniej przykłady propagandy?
- Jaki mają one wpływ na nasze życie?
- Kto wykorzystuje takie narzędzia propagandy? (politycy, ugrupowania religijne itp.)

Możesz również przedstawić kilka przykładów, jeżeli uczestnicy żadnych nie podadzą.

'ARCHIWUM X'

CEL:

Zwiększenie wiedzy na temat błędu poznawczego - efektu wyższości obrazu nad tekstem.

CZAS:

40-45 minut

TYP:

Zajęcia grupowe.

**POTRZEBNE
MATERIAŁY:**

trzy wydrukowane dokumenty, długopisy, kartki papieru.

GRUPA WIEKOWA:

12+

ŹRÓDŁA:

A boy crying for his loss photo, [Zdjęcie], Unsplash, <https://unsplash.com/photos/NPmR0RblyhQ> [dostęp: 1.06.2021].

Family Doing Grocery Shopping, [Zdjęcie], Pexels. <https://www.pexels.com/photo/family-doing-grocery-shopping-3985062/> [dostęp: 1.06.2021].

B.N. Lorentzen, B.M. Planting, *Unjudge someone*, The Human Library Organization, 29 sierpnia 2020, <https://humanlibrary.org/> [dostęp: 1.06.2021].

C. Bouko, D. Rieger, J. Carton, B. Naderer, *Świadomość błędów poznawczych sposobem na zapobieganie radykalizacji młodych ludzi*, kurs online, 2021, moduł 5, sesja 2.: <https://mooc.precobias.eu/>

**LICZBA
UCZESTNIKÓW:**

3-20

OPIS

Cwiczenie #1

Na potrzeby tego ćwiczenia podziel uczestniczki i uczestników na trzy grupy. Każda z grup otrzymuje jeden dokument. Dokument zawiera tekst, do którego może, ale nie musi, być dołączona ilustracja. Każdy dokument zawiera ten sam tekst, ale różnią się dołączoną do nich ilustracją. Ilustracje uzupełniają tekst, nadając mu warstwę emocjonalną i dodatkowe znaczenie. Do jednego tekstu nie została dołączona ilustracja, a pozostałe dwa teksty mają dołączone różne ilustracje. Każda grupa widzi wyłącznie tekst i ilustracje zawarte w jej dokumencie.

Poproś wszystkich, aby w małych grupach opisali swoje wrażenia, przemyślenia i skojarzenia związane z danym dokumentem. Możesz zadać następujące pytania:

- Jakie uczucia wywołał w Was dokument?
- Jak myślicie, jaka historia może kryć się za ilustracją?

Następnie poproś, aby każda z grup przedstawiła swoje przemyślenia pozostałym dwóm grupom, nie pokazując im dokumentu – ani tekstu, ani ilustracji. Należy podkreślić, że nie mogą oni odczytywać na głos tekstu ze swojego dokumentu. Można założyć, że ilustracje nadają inne znaczenie, wywołują inne emocje i opowiadają inne historie niż teksty, dlatego relacja każdej z grup będzie inna. Gdy grupy podzielą się swoimi wrażeniami, będą mogły pokazać swoje dokumenty pozostałym grupom i zdążyć sobie sprawę, że każda z nich dostała ten sam tekst.

Zadaj uczestnikom i uczestniczkom następujące pytania:

- Co sądzicie o stosowaniu ilustracji w mediach?
- W jaki sposób wpływają one na nasze postrzeganie i zrozumienie tekstu?

W ramach dyskusji uczestnicy poznają koncept efektu wyższości obrazu nad tekstem, pomóż im w tym procesie i zrozumieniu tego błędu poznawczego.

Ćwiczenie #2

Po podaniu właściwej definicji podziel wszystkich ponownie na trzy grupy. Tym razem zadanie polega na skorzystaniu ze smartfonów do odszukania przykładów efektu wyższości obrazu nad tekstem w Internecie. Możesz zaproponować konkretne uczucia, do których należy wyszukać przykładowe ilustracje, np. obrzydzenie, strach, szczęście. Podpowiedz uczestniczkom i uczestnikom, by odnaleźli i pokazali rówieśnikom niedawno odkryte memy i śmieszne reklamy. Możesz pominąć tę część ćwiczenia, jeżeli uczestnicy i uczestniczki nie mają smartfonów albo nie mogą z nich korzystać na zajęciach.

Gdy każda z grup odszuka 2–3 memy i reklamy związane z danym tematem, pokazuje je pozostałym grupom. Każda z grup ma pięć minut na omówienie wybranych przez siebie memów i reklam. Możesz zadawać następujące pytania:

- Dlaczego wybraliście taką ilustrację?
- Jakie uczucia wywołuje?
- Co przychodzi Wam na myśl, gdy na nią patrzycie?
- Czy pasuje ona do tekstu, do którego jest dołączona?

Do pierwszej części ćwiczenia możesz wykorzystać następujące ilustracje:

**RUNNING
OUT OF
BREAD**

Running out of bread

‘POŚMIEJMY SIĘ!’

CEL:

Zwiększenie wiedzy na temat wpływu humoru i efektu humoru.

CZAS:

30–60 minut

TYP:

Zajęcia grupowe.

GRUPA WIEKOWA:

16+

GRUPA**WIEKOWA:**

4-16

ŹRÓDŁA:

C. Bouko, D. Rieger, J. Carton, B. Naderer, *Świadomość błędów poznawczych sposobem na zapobieganie radykalizacji młodych ludzi*, kurs online, 2021, moduł 5, sesja 3.: <https://mooc.precobias.eu/>

POTRZEBNE**MATERIAŁY:**

Narzędzia do prezentacji wideo, kartki papieru A2 oraz markery.

OPIS**Ćwiczenie #1**

Poproś wszystkich o poświęcenie pięciu minut na narysowanie zabawnej sytuacji albo czegoś, co ostatnio ich rozśmieszyło, a następnie niech każdy uczestnik i każda uczestniczka zaprezentuje swój rysunek. To zadanie może być trudne dla osób, które nie umieją ładnie rysować, dlatego możesz przynieść komiksy i rozdać je grupie, na wypadek gdyby ktoś potrzebował pomocy albo inspiracji. Zapytaj również, kto chce rysować. Te osoby połącz w pary z osobami, które nie chcą rysować, aby mogły wspólnie wymyślić sytuację i ją narysować. Wówczas będą one miały więcej odwagi, aby zaprezentować swoje rysunki i zabawne historie.

Ćwiczenie #2

Następnie podziel grupę na dwie mniejsze grupy na potrzeby „gry towarzyskiej”. Jest to znana gra, która polega na tym, że członkowie i członkinie grupy próbują opisać hasło zapisane na karcie, nie wypowiadając samego hasła. Możesz ograniczyć czas do jednej albo dwóch minut, podczas których każda z grup powinna zgadnąć, co jest zapisane na karcie. Grupy muszą odgadnąć, jaką korzyść ich znajomi z grupy opisują.

Każda z pięciu kart gry (przygotuj je wcześniej) zawiera jedną korzyść, którą daje humor:

- lepsza pamięć,
- większe zainteresowanie,
- pozytywne postrzeganie,
- zmniejszenie negatywnych emocji,
- większa energia.

Zakończenie

Po zakończeniu gry towarzyskiej zdefiniuj efekt humoru. Opowiedz, z jakimi korzyściami się wiąże, jakie ma zastosowanie, jak może być niewłaściwie wykorzystywany w celu przekonania odbiorców do swoich racji. Następnie podaj przykłady sytuacji, w których humor jest pomocny.

‘ CO WIDZIMY I W JAKI SPOSÓB TO POSTRZEGAMY? ‘

CEL: Zwiększenie wiedzy na temat efektu potwierdzenia.

CZAS: 45-60 minut

TYP: Zajęcia grupowe

**POTRZEBNE
MATERIAŁY:**

Prezentacja PowerPoint z artykułem prasowym albo wydrukowane artykuły, kartki papieru A4 i długopisy na potrzeby robienia notatek.

GRUPA WIEKOWA: 16+

**LICZBA
UCZESTNIKÓW:** 10-12

ŹRÓDŁA:

M. Green, R. Roberson, *QUIZ: How Good Are You At Detecting Bias? (with Lesson Plan)*, KQED, 10 maja 2017, <https://www.kqed.org/lowdown/26829/quiz-how-good-are-you-at-detecting-bias-with-lesson-plan> [dostęp: 1.06.2021].

C. Bouko, D. Rieger, J. Carton, B. Naderer, *Świadomość błędów poznawczych sposobem na zapobieganie radykalizacji młodych ludzi, kurs online*, 2021, moduł 4, sesja 3, tekst 1.: <https://mooc.precobias.eu/>

Artykuły prasowe dotyczące maseczek:

D. Joyner, *The mask won't save you*, Street Sense Media, 12 sierpnia 2020, <https://www.streetsensemedia.org/article/the-mask-wont-save-you/#.YFnEBJ1Arrd> [dostęp: 1.06.2021].

The Associated Press, *Does a face mask protect me, or just the people around me?*, AP NEWS, 27 sierpnia 2020, <https://apnews.com/article/16cc7a31a327820b9bd1e56a89df5d49> [dostęp: 1.06.2021].

G.R. Sanchez, E.D. Vargas, *American individualism is an obstacle to wider mask wearing in the US*, Brookings, 31 sierpnia 2020, <https://www.brookings.edu/blog/up-front/2020/08/31/american-individualism-is-an-obstacle-to-wider-mask-wearing-in-the-us/> [dostęp: 1.06.2021].

OPIS

Ćwiczenie #1

To ćwiczenie zajmuje około 10 minut. Rozpocznij sesję od zabawy (związanej z efektem potwierdzenia), aby przełamać lody. Powiedz: „Zagrajmy w bardzo prostą, ale zabawną grę, która polega na tym, że będziemy mówić, co widzimy i jak to postrzegamy”. Następnie poproś każdą osobę o udział w grze i podziel wszystkich na grupę wiosenną i grupę jesienną. Grupa wiosenna będzie mieć za zadanie założyć okulary przeciwsłoneczne, stanąć twarzą do ściany i określić kolor ściany, patrząc przez okulary przeciwsłoneczne. Grupa jesienna (bez okularów przeciwsłonecznych) również będzie mieć za zadanie stanąć twarzą do ściany i określić jej kolor.

Zapytaj członków i członkinie grupy wiosennej (noszącej okulary przeciwsłoneczne): „Jakiego koloru jest ściana, którą widzicie?”, a uczestnicy i uczestniczki mogą np. powiedzieć, że ściana jest „brązowa” albo „szara”. Zadaj to samo pytanie członkom i członkiniom grupy jesienniej – odpowiedź może być inna, np. „biała”. Dodaj: „Ale to jest ta sama ściana, prawda? Jak to możliwe, że jej kolor jest inny dla każdej z grup?”.

Następnie poproś grupę wiosenną o zdjęcie okularów przeciwsłonecznych i spytaj członków i członkinie tej grupy: „Jakiego koloru ściana jest teraz?”. Możliwe, że grupa poda teraz taką samą odpowiedź jak grupa jesienna.

Zapytaj całą grupę: „Jaką różnicę zauważyliście, patrząc przez okulary przeciwsłoneczne i bez nich?”. Następnie niech obie grupy podzielą się opiniami i wymienią doświadczeniami związanymi z grą. Wyjaśnij wszystkim, że jest to przykład tego, że postrzegamy inaczej rzeczywistość w zależności od koloru naszych okularów. Okulary przeciwsłoneczne są tutaj metaforą naszych osobistych przekonań. Przekonania te pomagają nam postrzegać i rozumieć rzeczywistość na nasz sposób, bez wkładania w to większego wysiłku. W życiu codziennym na wiele spraw patrzymy przez nasze okulary (nasze przekonania), aby móc łatwiej zrozumieć otaczającą nas rzeczywistość. Zanim wyrobimy sobie ostateczną opinię na temat różnych kwestii, powinniśmy zdjąć nasze umysłowe okulary i postarać się spojrzeć na daną kwestię i fakty, zachowując otwarty umysł i neutralność. Podobnie było w przypadku uczestniczek i uczestników, którzy zdjęli okulary i zauważyli, że ściana ma inny kolor, niż miała, gdy patrzyli na nią przez okulary przeciwsłoneczne.

Ćwiczenie #2

To ćwiczenie ma celu zdefiniowanie efektu potwierdzenia. Możesz narysować poniższy schemat na tablicy albo tablicy typu flipchart, aby pomóc uczestnikom i uczestniczkom zrozumieć ten koncept.

Efekt potwierdzenia
Fakty i dowody (które ignorujemy)   **Nasze przekonania**
Dowody, którym wierzymy

Efekt potwierdzenia to tendencja do wybiórczego rejestrowania i przetwarzania informacji. Chodzi o to, by potwierdzić nasze założenia albo uprzedzenia niezależnie od tego, czy są prawdziwe, czy nie. Innymi słowami, często nie uczymy się w sposób racjonalny. Nie kształtujemy obiektywnych opinii na podstawie informacji. Zamiast tego nasz sposób uczenia się zależy od tego, co już wiemy i kim jesteśmy.

Ćwiczenie #3

To ćwiczenie zajmuje około 20 minut. Przygotuj i przedstaw prezentację, skorzystaj z programu PowerPoint albo tablicy typu flipchart, z podsumowaniem argumentów wyrażonych w trzech artykułach pozyskanych z mediów, dotyczących kontrowersyjnej kwestii – noszenia maseczek podczas pandemii COVID-19. Artykuły, które można wykorzystać w ramach przykładu, to (łączy zostały podane w źródłach):

- *Maseczka nie chroni*
- *Czy maseczka chroni mnie, czy ludzi wokół mnie?*
- *Indywidualizm amerykański jako przeszkoda dla powszechnego noszenia maseczek przez mieszkańców Stanów Zjednoczonych*

Poproś uczestników i uczestniczki o przemyślenie tych stwierdzeń, zapisanie innych przekonujących argumentów i odszukanie dowodów, na przykład badań naukowych, na poparcie każdej informacji. Poinformuj wszystkich, że do szukania dowodów naukowych mogą wykorzystać smartfony.

Następnie poproś uczestniczki i uczestników o podniesienie rąk dla każdej wiadomości, która ich przekonała dzięki zaprezentowanym informacjom/argumentom. W zależności od liczby osób, które są przekonane bądź nie, podziel wszystkich na trzy- lub czteroosobowe grupy, tak aby w każdej grupie była co najmniej jedna albo dwie osoby, które popierają dany argument bądź go nie popierają (np. dwie osoby za i dwie osoby przeciw).

Powiedz wszystkim, aby podyskutowali w grupach o przyczynach swoich opinii. Ich zadaniem jest zastanowienie się nad zasadnością argumentów drugiej strony, a nie odrzucanie ich. Możesz zadać następujące pytania:

- Dlaczego niektóre argumenty bardziej Was przekonują od innych?
- Czy jesteście w stanie przekonać inne osoby z grupy, które mają odmienną opinię?

Każda z grup omawia te pytania przez około 10 minut i zapisuje swoje odpowiedzi, aby móc zaprezentować je innym grupom.

Zakończenie

Rozpocznij dyskusję, zadając całej grupie następujące pytania:

- Czy ktoś zmienił stanowisko po dyskusji w grupach? Dlaczego? W jaki sposób?
- Dlaczego niektóre argumenty Was przekonują, a inne nie?
- W jaki sposób wiąże się to z efektem potwierdzenia?

Pytania te wywołają dyskusję dotyczącą tego, jak zidentyfikować u siebie efekt potwierdzenia i być go świadomym/świadomą. Oto przykłady działań, jakie możemy podjąć, aby podważyć występujący u nas efekt potwierdzenia:

- sprawdzenie źródeł wiadomości, które czytamy: analiza celu informacji, które widzimy;
- spojrzenie na daną kwestię z innej (niż zwykle) perspektywy albo nawet kilku perspektyw;
- otwartość na to, że możemy być w błędzie i na podważenie naszych przekonań;
- przedyskutowanie swoich przemyśleń na temat danej kwestii z innymi.

'KTO JEST WIARYGODNY?'

CEL:

Zwiększenie wiedzy na temat błędu poznawczego - efektu autorytetu.

CZAS:

45-60 minut

TYP:

Ćwiczenie w grupie/indywidualne

ŹRÓDŁA:

C. Bouko, D. Rieger, J. Carton, B. Naderer, *Świadomość błędów poznawczych sposobem na zapobieganie radykalizacji młodych ludzi*, kurs online, 2021, moduł 4, sesja 2, tekst 2.: <https://mooc.precobias.eu/>

GRUPA WIEKOWA:

16-24

LICZBA UCZESTNIKÓW:

Sesja indywidualna albo w grupach po 5-10 osób

POTRZEBNE MATERIAŁY:

Kartki papieru i długopis dla każdej osoby, urządzenie do wyświetlania prezentacji PowerPoint albo wydrukowane ilustracje.

OPIS

Ćwiczenie #1

Przygotuj prezentację PowerPoint, aby pokazać ją uczestnikom. Możesz również wydrukować ilustracje wykorzystywane w ćwiczeniu i zaprezentować je grupie. Poproś uczestniczki i uczestników, aby usiedli na podłodze albo na ławkach, ponieważ krzesła będą wykorzystywane w dalszej części ćwiczenia. Prezentacja PowerPoint zawiera stwierdzenia umieszczone obok zdjęć różnych osób, które można uznać za wiarygodne bądź nie.

Powiedz: „Pokażę Wam kilka stwierdzeń znalezionych w różnych źródłach, zaprezentowanych obok osób, które je wypowiedziały” i pokaż prezentację. Następnie rozdaj wszystkim długopisy i kartki papieru oraz poproś o ocenienie wiarygodności każdego ze stwierdzeń w skali od 1 do 10. Na tej skali 1 oznacza całkowity brak wiarygodności, a 10 – całkowitą wiarygodność i autentyczność. Każde stwierdzenie należy ocenić osobno. Uczestnicy i uczestniczki mogą ustawić krzesła w jednym rzędzie i głosować, stając obok wybranego krzesła (osoby, które chciałyby dać najniższą ocenę

stają po lewej stronie, a osoby, które chciałyby dać najwyższą ocenę – po prawej).

W ćwiczeniu możesz wykorzystać poniższe przykłady:

- Niektóre mały są tak inteligentne jak 12-letnie dzieci [zdjęcie naukowca w białym fartuchu].
- Istnieje duże prawdopodobieństwo, że obecnie na Marsie powstają formy życia [zdjęcie astronautów za pulpitem w NASA].
- Przewiduję, że samochody napędzane benzyną przestaną być produkowane do 2050 r. [zdjęcie Elona Muska].
- Niemcy wyjdą z Unii Europejskiej [zdjęcie zwykłego dorosłego mężczyzny w codziennym ubraniu].
- Palenie konopi może pomóc ludziom z napadami lękowymi [zdjęcie licealisty w codziennym/alternatywnym ubraniu].
- Rozważa się możliwość, że wzór Einsteina „ $E=mc^2$ ” był od początku nieprawidłowy [zdjęcie nauczyciela matematyki stojącego przed tablicą suchościeralną].
- Obostrzenia związane z pandemią koronawirusa będą obowiązywać do 2023 r. [zdjęcie zwykłej dorosłej kobiety w codziennym ubraniu].

Gdy uczestniczki i uczestnicy ocenią wiarygodność każdego z tych stwierdzeń, poproś, by omówili swoje wybory z całą grupą i przedstawili argumenty na poparcie swoich opinii.

Ćwiczenie #2

Gdy już wszyscy, którzy chcą wziąć udział w dyskusji, wyrażą swoją opinię, zadaj następujące pytania:

- Która osoba z zaprezentowanych obok stwierdzeń była dla Was najbardziej wiarygodna i godna zaufania? Uzasadnijcie.
- Kto był najmniej wiarygodny albo godny zaufania? Uzasadnijcie.
- Czu uważacie, że osoby widniejące obok stwierdzeń wpłynęły na postrzeganie przez Was wiarygodności przedstawianych stwierdzeń? (To pytanie można zadać, jeżeli nie zostało omówione w ramach dyskusji nad poprzednim pytaniem).

Powiedz uczestnikom i uczestniczkom, że jeśli ktoś jest uważany za autorytet w pewnej dziedzinie (na przykład naukowcy, Elon Musk), może to wpłynąć na nasze postrzeganie opinii, które te osoby wygłaszają. Następnie powiedz grupie, że wszystkie stwierdzenia były nieprawdziwe, zadaj im następujące pytania i zanotuj odpowiedzi na tablicy typu flipchart:

- Co, według Was, sprawia, że ktoś jest godny zaufania? (lista na tablicy typu flipchart)
- Jakie cechy ma osoba godna zaufania?

Uczestnicy i uczestniczki mogą nawet wybrać cechy dla siebie nawzajem, aby zwiększyć swoją pewność siebie.

Ćwiczenie #3

Na koniec podaj definicję, cechy i skutki efektu autorytetu. Najważniejsza lekcja dla uczestników i uczestniczek to przywiązywanie większej uwagi do samej informacji, a nie do tego, kto ją przekazuje. Zadaj uczestnikom i uczestniczkom następujące pytania:

- Spróbujcie sobie przypomnieć, czy kiedykolwiek zdarzyło Wam się, że zaufaliście komuś bez przeanalizowania tego, co powiedział, ponieważ był autorytetem?
- Dlaczego, Waszym zdaniem, sławne osoby są zatrudniane w reklamach? *(Ponieważ ludzie zazwyczaj bardziej im ufają i je podziwiają, więc jest bardziej prawdopodobne, że uwierzą w to, co takie osoby mówią. Podobnie jest np. w przypadku reklam past do zębów, w których grają aktorzy udający lekarzy i noszący białe fartuchy.)*

'CO WOLISZ?'

CEL:

Zwiększenie wiedzy na temat błędu poznawczego – zasady podczepienia oraz efektu konformizmu i presji grupy rówieśniczej.

CZAS:

35-90 minut

ŹRÓDŁA:

Question the Herd, Brain Games, National Geographic [materiał wideo], <https://www.youtube.com/watch?v=01JCXXTMrv8> [dostęp: 1.06.2021].

TYP:

Zajęcia grupowe

GRUPA WIEKOWA:

10+

LICZBA UCZESTNIKÓW:

10-25

C. Bouko, D. Rieger, J. Carton, B. Naderer, *Świadomość błędów poznawczych sposobem na zapobieganie radykalizacji młodych ludzi*, kurs online, 2021, moduł 5, sesja 1, tekst 1.: <https://mooc.precobias.eu/>

POTRZEBNE NARZĘDZIA:

przestronne pomieszczenie, kartki papieru, długopis.

OPIS

Przed rozpoczęciem ćwiczenia obejrzyj sfilmowany eksperyment Ascha, przeprowadzony przez National Geographic i zarejestrowany na filmie wideo pt. *Question the Herd: Brain Games* (Kwestionowanie opinii grupy: gry umysłowe), żeby zaobserwować, w jaki sposób zorganizowano eksperyment pod względem technicznym. W eksperymencie, który przeprowadzisz z grupą nieznacznie więcej niż połowa osób (60%) otrzyma te same instrukcje zapisane na kartce papieru, zgodnie z którymi mają wybrać konkretną odpowiedź. Reszta grupy również otrzyma instrukcje na kartce pa-

pieru, ale z zaleceniem, aby kierować się własnym osądem. W tym eksperymencie pierwsza grupa będzie mieć moc wpływania na wybory dokonywane przez drugą grupę; następnie omówisz wspólnie z uczestnikami i uczestniczkami, w jaki sposób podejmowały decyzje osoby z drugiej grupy – w jakim stopniu wpłynęli na nich inni.

Poproś wszystkich o wylosowanie z pojemnika (np. torby, pudełka) kartki papieru z instrukcją dotyczącą zasad tej gry. Istnieją dwa rodzaje instrukcji:

- Zobaczysz linię. Stań na początku kolejki. Na pytanie, jaką ma długość - taką jak linia: A, B czy C, wybierz A.
- Zobaczysz linię. Zdecyduj, jaką ma długość - taką jak linia: A, B czy C.

Osoby, które wylosują kartkę papieru z instrukcją 1, będą współprowadzącymi eksperyment i będą wpływać na pozostałych. Ci, którzy wylosują kartkę papieru z instrukcją 2, będą faktycznymi „uczestniczkami i uczestnikami” eksperymentu mającymi wolność wyboru w kwestii poprawnej odpowiedzi. Prawidłowa odpowiedź to linia C, ale wszystkie osoby z pierwszej grupy wskażą linię A.

Wcześniej przygotuj dwie kartki (np. flipcharty) do powieszenia w sali. Zgodnie z tym, co pokazano w materiale wideo, na pierwszej kartce narysuj jedną linię, której długość uczestnicy i uczestniczki eksperymentu będą porównywać z innymi liniami. Na drugiej narysuj trzy linie, dwie o dość podobnej długości, jedna z linii powinna być tej samej długości, co linia narysowana na pierwszej kartce. Obie kartki przyklej w widocznych, przeciwległych miejscach w sali. Następnie przyklej w trzech różnych miejscach w sali litery A, B i C, odpowiadające trzem liniom.

Poproś wszystkich o ustawienie się w kolejce, tak aby widzieli obie kserokopie przedstawiające linie; upewnij się, że większość osób współprowadzących eksperyment, które otrzymały polecenie wybrania linii A, stoi na początku kolejki (nie nakazuj im tego, tylko sprawdź, czy postąpiły zgodnie z instrukcją). Powiedz wszystkim, że muszą wybrać, która linia (A, B czy C) ma tę samą długość co pierwsza linia, i udać się do miejsca w sali, w którym znajduje się wybrana litera (A, B albo C). Pozwól grupie dokonać wyboru i poproś, aby w trakcie tego ćwiczenia działali zgodnie z instrukcjami, nie rozmawiali i nie konsultowali się ze sobą.

Gdy wszyscy już podejmą decyzję, sprawdź, ile osób wybrało linię A, a ile linię C. Eksperyment zakłada, że niektóre osoby z drugiej grupy (obejmującej około 40% uczniów) ulegną wpływowi decyzji większości (około 60% uczniów) i wybiorą linię A, nawet jeśli poprawną odpowiedzią jest linia C. Grupa, która wybierze linię C, najprawdopodobniej będzie mniej liczna niż grupa, która wybierze linię A. Najpierw zapytaj chętnych, na jakiej podstawie podjęli decyzję, jakiej długości jest pierwsza linia. Potem zapytaj kilka osób z „grupy C”, jak się czuły, wybierając mniej popularną opcję, skoro większość wybrała linię A. Wysłuchaj ich odpowiedzi i uwag. Możliwe, że niektóre osoby przyznają, iż doszły do wniosku, że lepiej będzie podążyć za liczniejszą grupą,

choć intuicja podpowiadała im, że poprawna jest odpowiedź C albo że tak wiele osób nie może się mylić itp.

Na zakończenie eksperymentu powiedz uczestnikom i uczestniczkom, że większość z nich otrzymała instrukcję, zgodnie z którą mieli celowo wybrać linię A, a ich zadaniem było wywarcie wpływu na te osoby, które miały wolność wyboru. Rozwiń komentarze osób w grupie oraz powiedz, że ten eksperyment ilustruje błąd poznawczy, który nosi nazwę zasady podczepienia (lub efektu silniejszego). To kolejny ważny błąd poznawczy wpływający na nasze codzienne życie. Podaj definicję zasady podczepienia (np. „Zasada podczepienia (zwana także efektem silniejszego) opisuje zjawisko, w ramach którego tempo przyswajania przez ludzi wierzeń, idei, zachowań i mody zwiększa się, jeśli zostały one już wcześniej entuzjastycznie przyjęte przez innych. Innymi słowy im więcej osób bierze udział w określonym trendzie, tym bardziej inni ludzie będą czuli się zachęceni do postępowania w podobny sposób. Zasada podczepienia jest również określana jako „owczy pęd”. Jest to zjawisko społeczno-psychologiczne, które można zaobserwować w przypadku trendu albo mody w różnych sytuacjach społecznych”).

Jeśli większość osób z drugiej grupy nie dała się zwieść i nie uległa wpływowi pierwszej grupy, powiedz, że takie eksperymenty jedynie wskazują pewną skłonność i że zasada podczepienia nie musi wystąpić w każdej sytuacji. Ważne jest również wytłumaczenie osobom, które podjęły decyzję pod wpływem innych, że jest to całkowicie normalne, ponieważ wszyscy mamy skłonność do ulegania temu błędowi poznawczemu. Podkreśl, że większość z nas ulega wpływowi innych osób w pewnych sytuacjach, a zasada podczepienia to powszechne zjawisko.

Zakończenie

Poproś chętne uczestniczki i uczestników, żeby powiedzieli o sobie coś, co prawdopodobnie różni się od przekonań innych osób w grupie lub prezentuje niepopularną opinię. Doświadczenie braku wewnętrznego przymusu, aby dostosować się do opinii większości innych osób może być bardzo wyzwalające.

'STARE, DOBRE CZASY'

CEL: Zwiększenie wiedzy na temat błędów poznawczych - pozytywnej retrospekcji.

CZAS: 30-45 minut

TYP: Zajęcia grupowe

ŹRÓDŁA: C. Bouko, D. Rieger, J. Carton, B. Naderer, *Świadomość błędów poznawczych sposobem na zapobieganie radykalizacji młodych ludzi*, kurs online, 2021, moduł 4, sesja 3, tekst 2.: <https://mooc.precobias.eu/>

GRUPA WIEKOWA: 14+

LICZBA UCZESTNIKÓW: 6-20 (uczestnicy powinni dobrać się w pary; jeżeli liczba uczestników jest nieparzysta, jedna grupa może składać się z trzech osób)

POTRZEBNE MATERIAŁY:

Pytania zapisane na kartkach papieru, czapka albo miska na zapisane pytania dla każdej z grup.

INNE UWAGI:

To ćwiczenie można również wykonać w ramach przełamывania lodów oraz w celu wzmocnienia pozytywnego myślenia.

OPIS

Ćwiczenie #1

Na początek wyjaśnij grupie, na czym polega ćwiczenie: „Dzisiaj będziemy mówić o przeszłości – zarówno niedawnej, jak i odległej. Poproszę Was o przypomnienie sobie naprawdę dobrej chwili: na przykład udanej wycieczki, jakiegoś momentu w życiu, gdy byliście szczęśliwi, ważnego wydarzenia albo doświadczenia”.

Gdy uczestniczki i uczestnicy przypomną sobie jakieś konkretne szczęśliwe wspomnienie oraz jego szczegóły, poproś by dobrali się w pary (albo grupy trzyosobowe w przypadku nieparzystej liczby osób) i opowiedzieli sobie nawzajem o swoim wspomnieniu. Gdy skończą, każda para albo grupa wyciąga losowe pytania zapisane

na kawałkach papieru z czapki i wspólnie je omawia. Pytania mogą być następujące:

- W jaki sposób różnisz się obecnie od tego, jaki byłeś/jaka byłaś w przeszłości?
- Jakie rady Ty z przeszłości dałybyś/dałabyś sobie z terażniejszości?
- Porównaj terażniejszość z tym szczęśliwym wspomnieniem. Jakie emocje wywołuje porównywanie ich?
- „To stare, dobre czasy” – jakie są Twoje odczucia dotyczące tego stwierdzenia?
- Kiedy opowiadałeś/opowiadałaś o wspomnieniu drugiej osobie w parze, czy wspomniałeś/wspomniałaś o jakichkolwiek negatywnych aspektach? Dlaczego tak albo dlaczego nie? Czy pamiętasz jakieś negatywne aspekty tego wspomnienia? Czy możesz się nimi podzielić?
- Jaka jest Twoja ulubiona część tego wspomnienia?
- Jaka jest najmniej przyjemna dla Ciebie część tego wspomnienia?
W jaki sposób radzisz sobie z tymi falami emocji?

Celem tych pytań jest skłonienie uczestników i uczestniczki do zastanowienia się, czy uważają, że ich wspomnienia są częścią „starych, dobrych czasów”, co sugeruje, że przeszłość była lepsza niż terażniejszość. Uczestniczki i uczestnicy zdadzą sobie również sprawę z tego, że mają tendencję do blokowania negatywnych emocji, które mogli odczuwać podczas tego wydarzenia. Podkreśl, że to zupełnie normalne, że nie odczuwamy szczęścia cały czas w tym samym stopniu – czasami jesteśmy bardziej zadowoleni z życia, a czasami mniej. Powinniśmy spróbować nauczyć się być bardziej odpornymi. Postaraj się spacerować wśród uczestników i uczestniczek oraz zachęcać i motywować nieśmiałe osoby do zabrania głosu, nie zmuszając ich do tego.

Ćwiczenie #2

Najpierw zapytaj uczestniczki i uczestników, czego się nauczyli i jakie mają odczucia związane z pytaniami, które zadawali sobie nawzajem podczas tego ćwiczenia. Podczas dyskusji w grupie możesz powiedzieć: „Kiedy po raz pierwszy powiedzieliście partnerowi/partnerce o szczęśliwym wspomnieniu, prawdopodobnie nie wspomnieliście o żadnych negatywnych aspektach”. Następnie wyjaśnij zjawisko pozytywnej retrospekcji, jego funkcję i skutki. Uczestniczki i uczestnicy powinni zapamiętać, że mamy skłonność do zapamiętywania przeszłych wydarzeń w lepszym świetle niż w momencie ich przeżywania. Skutkuje to poczuciem, że przeszłość była lepsza niż w rzeczywistości.

Poproś wszystkich o zastanowienie się nad odpowiedziami na następujące pytania:

- Czy „stare, dobre czasy” rzeczywiście były lepsze niż teraźniejszość, czy tak mi się tylko wydaje ze względu na pozytywną retrospekcję?
- W jakim stopniu inni ludzie wpływają na mój dobry nastrój?
- W jakim stopniu mam kontrolę nad swoim dobrym samopoczuciem?

Zakończenie

Wyobraźmy sobie, że jesteśmy pięć lat do przodu. Poproś uczestników i uczestniczki o powiedzenie kilku słów o teraźniejszości i podkreślenie miłych chwil, które w przyszłości staną się „nostalgicznymi wspomnieniami”.

'ZASNEŁIŚCIE?'

CEL:

Zwiększenie wiedzy na temat błędu poznawczego - efektu przespiania

CZAS:

70 minut

TYP:

Zajęcia grupowe

POTRZEBNE MATERIAŁY:

Gruba włóczka w jaskrawym kolorze, nożyczki, klipsy, papier/karteczki samoprzylepne albo taśma klejąca/malarska, długopisy/markery.

GRUPA WIEKOWA:

15-25 lat

ŹRÓDŁA:

A.E. Foos, K. Keeling, D. Keeling, *Redressing the Sleeper Effect: Evidence for the Favorable Persuasive Impact of Discounting Information Over Time in a Contemporary Advertising Context*. Journal of Advertising, 45(1), 2015, <https://core.ac.uk/download/pdf/83956517.pdf> [dostęp: 1.06.2021].

LICZBA UCZESTNIKÓW:

8-10

Foodnavigator-usa.com, *Florida judge approves \$3.99m deal in Kashi GMO false advertising lawsuit*, 2015, <https://www.foodnavigator-usa.com/Article/2015/09/08/Judge-approves-3.99m-deal-in-Kashi-GMO-false-advertising-lawsuit> [dostęp: 1.06.2021].

A. Miller, *Eat the Week*, Sustainable Food Trust, 25 stycznia 2016, <https://sustainablefoodtrust.org/articles/eat-the-week-seaweed-farming/> [dostęp: 1.06.2021].

C. Bouko, D. Rieger, J. Carton, B. Naderer, *Świadomość błędów poznawczych sposobem na zapobieganie radykalizacji młodych ludzi*, kurs online, 2021, moduł 5, sesja 3.: <https://mooc.precobias.eu/>

TopThink, *The Sleeper Effect – How the Media Manipulates You* [materiał wideo], 8 stycznia 2020, <https://www.youtube.com/watch?v=rPcrvRuEv9k> [dostęp: 1.06.2021].

OPIS

Zanim zaczniesz ćwiczenie, przygotuj kilka długich sznurków. Na końcu każdego sznurka przyczep kawałek papieru. Przykładowy tekst na kawałku papieru może być następujący:

- „Skuteczność tego kremu została potwierdzona przez 95% kobiet, którym zapłacono za udział w badaniach”.
- „Cola dietetyczna może pomóc w odchudzaniu”.

Poproś kilka osób o wzięcie sznurków (po jednym dla każdej osoby). Wytlumacz, co mają zrobić: przyczepiają jeden koniec sznurka do określonego miejsca w pomieszczeniu, a następnie chodzą wokół pomieszczenia, przyczepiając różne części sznurka do różnych miejsc w pomieszczeniu (np. za pomocą klipsów, taśmy klejącej itp.). Na koniec uczestnicy i uczestniczki spotykają się na środku, trzymając końce swoich sznurków (z przyczepionym tekstem). Poproś, by odczytali stwierdzenia na głos i zgadli, skąd (z jakiego źródła informacji) pochodzą odczytane stwierdzenia. Upewnij się wcześniej, że sznurki są wystarczająco długie, aby trudno było zobaczyć, gdzie jest koniec każdego sznurka, gdy uczestnicy i uczestniczki stworzą pewnego rodzaju sieć. Następnie poproś uczestniczki i uczestników, aby wymienili się sznurkami i podążali za nimi, aż dotrą do ich drugiego końca, jednocześnie sprzątając pomieszczenie ze sznurka.

Zakończenie

Na koniec opisz cechy efektu przesypiania oraz zadaj uczestnikom i uczestniczkom następujące pytania:

- W jakiej dziedzinie, Waszym zdaniem, efekt przesypiania jest najbardziej dominujący? (*media społecznościowe, telewizja, reklamy*)
- Czy możecie przypomnieć sobie slogan albo produkt, który miał na Was podobny wpływ?
- Jak można być bardziej świadomym/świadomą efektu przesypiania? (*pamiętać o tym efekcie, podejmować świadome decyzje, poszukiwać źródeł, spojrzeć na daną kwestię z innego punktu widzenia*)
- Co możemy zrobić, aby zmniejszyć skutki efektu przesypiania w naszym społeczeństwie? (*zwiększać świadomość, nauczyć się czytać między wierszami, dowiadywać się więcej na temat produktów, nie wierzyć we wszystko, co mówią media*)

'SZALIK'

CEL:

Zwiększenie akceptacji osób bez względu na przynależność do różnych grup (na przykładzie kibiców); poznanie przyczyn dyskryminacji ze względu na przynależność do danej grupy; poznanie definicji dyskryminacji; poznanie mechanizmów dołączania do grup zradykalizowanych oraz zjawiska radykalizacji.

CZAS:

60-90 minut

ŹRÓDŁA:

Ćwiczenie autorskie Moniki Sosińskiej-Szwaczki na podstawie: *Drama wzmacnia. Metoda dramy w edukacji antydyskryminacyjnej i obywatelskiej* Stowarzyszenia Praktyków Dramy Stop-Klatka.

TYP:

Zajęcia grupowe.

GRUPA**WIEKOWA:**

14-18 lat

LICZBA**UCZESTNIKÓW:**

25 osób

POTRZEBNE**MATERIAŁY:**

Tablica suchościeralna, flamastry, papier, zestaw stymulatorów, materiał, kredki pastelowe, lakier do włosów, arkusze papieru typu brystol.

INNE UWAGI:

W ćwiczeniu warto wprowadzić nazwę klubu sportowego wraz z określeniem dzielnicy/miasta, znanego w danej grupie młodzieży, z którą prowadzone są zajęcia.

OPIS

Przygotowując salę do ćwiczenia, ustaw krzesła w kręgu. Przedstaw grupie cele ćwiczenia (omówienie sytuacji osoby niesprawiedliwie potraktowanej przez grupę rówieśników i zastanowienie się, co przeżywa osoba tak potraktowana oraz jak może sobie poradzić w tak trudnej sytuacji) i metody pracy (elementy dramy – odgrywania scen). Jeśli pracujesz z grupą po raz pierwszy, warto wspólnie ustalić zasady kontraktu grupowego, np.

- słuchamy się nawzajem;
- aktywnie uczestniczymy w ćwiczeniu, na miarę indywidualnych możliwości;
- dopytujemy, gdy coś jest niezrozumiałe;
- nie stosujemy przemocy;
- nie oceniamy zdolności aktorskich innych osób;
- nie używamy smartfonów;
- zachowujemy dla siebie to, o czym rozmawiamy podczas ćwiczenia itp.

Przeprowadź kilka zabaw i gier pomagających rozruszać się, zbudować poczucie bezpieczeństwa, uaktywnić różne zmysły i gotowość wchodzenia w role.

Ćwiczenie #1

Poproś, aby uczestniczki i uczestnicy chodzili po sali oraz witali się za pomocą różnych części ciała, np.

- uściskiem dłoni,
- przybiciem piątki,
- kciukami,
- ramionami,
- stopami,
- kolanami,
- plecami.

Ćwiczenie #2

Poproś, aby uczestniczki i uczestnicy dobrali się w grupy cztero- lub pięcioosobowe. Będą mieć za zadanie chwilę naradzić się w grupach i na dany znak, np. sygnał dźwiękowy osoby prowadzącej, ustawić ze swoich ciał wskazane emocje albo scenki z życia:

- radość,
- zachwyt,
- smutek,
- złość,
- pamiątkę z podróży do ciepłych krajów.

Ćwiczenie #3

Te same grupy mają za zadanie ustawić się w fotografię pokazującą różne sytuacje, np.:

- w autobusie;
- w autobusie, gdy przychodzi kontroler;
- w autobusie, gdy przychodzi kontroler i nie mają biletu.

Każdą fotografię można także ożywić – uczestnicy i uczestniczki mogą wejść w role (kłaśnięcie – fotografia ożywa, drugie kłaśnięcie – jest zamrożona, trzecie powoduje zmianę ról i kontynuowanie rozmowy).

Następnie zaprezentuj grupie tzw. stymulatory, rekwizyty, które wykorzystacie w dramie (lista przedmiotów-rekwizytów oraz zarys historii znajdują się poniżej).

Bohaterem tej historii jest Natan (16 lat), który przeprowadził się wraz z rodzicami do innego miasta. Chłopiec pasjonuje się piłką nożną, jest kibicem swojego ulubionego klubu sportowego. Ponadto Natan interesuje się historią, przegląda fora internetowe. Bliską mu osobą jest jego dziewczyna – Karolina. Niestety jej brat, Patryk, nie jest zadowolony z jej związku z Natanem. Między chłopcami dochodzi do konfliktu, pochodzą oni z różnych dzielnic/miast, kibicują innym zespołom piłkarskim. Natan szukając wsparcia, by przeciwstawić się presji otoczenia (Patryka i jego kolegów), trafia na grupę pseudokibiców. Zamierza wziąć udział w „ustawce” przeciwko grupie innych pseudokibiców, wśród których jest Patryk. Poniższy zestaw przedmiotów pozwala grupie odkryć historię Natana.

	Przedmiot	Do kogo należy?	Jaką niesie ze sobą informacje o danej osobie bądź problemie?	Uwagi, dodatkowe wskazówki
1.	Plecak sportowy	Natan	<ul style="list-style-type: none"> Chłopak interesuje się sportem. Ma potrzebę modnego wyglądu. 	Plecak młodzieżowy, nowy, firmowy.
2.	Piłka nożna z autografem znanego piłkarza klubowego	Natan	<ul style="list-style-type: none"> Chłopak jest fanem piłki nożnej, ma ulubiony klub sportowy. Gra w piłkę nożną. 	Piłka z autografem, co świadczy o zainteresowaniu sportem. Autograf napisany markerem – dopasowujemy piłkarza do danego klubu sportowego, znanego dla danej grupy młodzieży.
3.	Szalik	Natan	<ul style="list-style-type: none"> Chłopak jest kibicem klubu sportowego. 	Szalik kibica dostosowany do danego klubu, znanego młodzieży.
4.	Smartfon	Dziewczyna Karolina, Patryk – brat Karoliny	<ul style="list-style-type: none"> Karolina wspiera Natana. Patryk jest osobą, która ma konflikt z Natanem, grozi mu. 	SMS od Karoliny: „Nie przejmuj się Patrykiem. Mój brat zgrywa kozaka... Nie jego sprawa, że jesteś ze mną”. „Kocham Cię”. „Patryk i jego kolesie szykują ustawkę!” „Natan nie idź tam...” „Co z tego, że nie jesteś stąd? Bez względu na wszystko i tak Cię kocham”. SMS od Patryka: „I tak Cię dorwę”. „Zginiesz śmieciu”.

5.	Kartka z ocenami na I semestr	Wychowawczyni klasy Pani Martyna Maj	<ul style="list-style-type: none"> Natan ma przeciętne wyniki w nauce, jedynie z historii ma oceny bardzo dobre. 	Kartka z ocenami dopuszczającymi. Jedynie z historii ma ocenę bardzo dobrą.
6.	Wydruk ze strony internetowej, forum, gdzie chłopiec komentuje pod postem zamieszczonym na Facebooku „kibicowskie życie”	Strona na Facebooku	<ul style="list-style-type: none"> Natan zaczyna interesować się tematyką związaną z grupą pseudokibiców, szuka inspiracji, kontaktów charakterystycznych gadżetów 	<p>Natan pod zdjęciem (mem z hasłem): „Dziewczyna, która kocha futbol, to skarb. Ale największym skarbem jest kobieta, która kocha prawdziwą stadionową atmosferę ” – daje like’a i komentuje: „Zawsze z moją Karoliną. Wygramy!”</p> <p>Pod postem z koszulką kibica: „Jaka cena, info na priv?”</p>
7.	Zeszyt – brudnopis z imieniem i nazwiskiem Natan Staszewski klasa I technikum	Natan	<ul style="list-style-type: none"> Natana wspiera Karolina. Chłopiec jest silnie związany ze swoim miastem. Zainteresowania Natana idą w kierunku coraz bardziej radykalnych poglądów i zachowań. 	<p>Zeszyt jest materiałem, który dostarcza wiele ważnych informacji o osobach i wątkach historii Natana. Powinien być skonstruowany tak, że zapiski z lekcji mieszają się z jego uwagami, przemyśleniami (jako forma pamiętnika).</p> <p>Dużo rysunków mazakami przypominającymi murale, bazgrołów z wątkiem pseudokibicowskim, hasłami i symbolami nazistowskimi, wskazującymi na jego skrajne zainteresowania.</p> <p>Pisze: „Walka – Ustawka”, „Śmierć Konfidentom”, „Love Karole”, „Hejtujemy – przeżyjemy – Patryka i jego koleśki zlikwidujemy!”</p>

Możesz je włożyć do plecaka, a później wyjmować na forum grupy i powiedzieć: „Mam dla Was plecak, który jest własnością pewnej osoby. Historia tej osoby nie jest prawdziwa. Natomiast mogłaby wydarzyć się naprawdę i ukryta jest w tym plecaku”. Przekazuj plecak uczestnikom i uczestniczkom i poproś, aby każda osoba wyciągnęła po kolei po jednym przedmiocie, który buduje historię tej osoby. Przedmioty możecie położyć na jednolitym materiale, aby były dobrze widoczne. Przeglądając kolejne obiekty, uczestnicy i uczestniczki zastanawiają się, kto może być ich właścicielem i snują przypuszczenia, co mogło się wydarzyć w życiu głównego bohatera, Natana. Dopytaj grupę o związek między różnymi przedmiotami, ale nic nie sugeruj, nie podpowiadaj. Ten etap zakończ, wypisując (na tablicy albo flipcharcie) wspólnie z grupą wszystkie osoby, które pojawiły się w historii Natana.

Następnie poproś, żeby grupa podzieliła się na pary i porozmawiała o wydarzeniach, jakich mógł być uczestnikiem główny bohater albo główna bohaterka. Każda osoba z pary wybiera bohatera lub bohaterkę historii, wciela się w rolę i improwizuje prawdopodobne rozmowy między bohaterami i bohaterkami. W ten sposób odkrywa bieg wydarzeń i motywacje postaci. Po zakończeniu pracy w parach omów z grupą jej wrażenia. Zadaj następujące pytania:

- Co się zdarzyło w życiu głównego bohatera?
- Jak się czuł, gdy był zastraszony?
- Co robił Natan, gdy inni się tak zachowywali?
- Jak zachowywały się inne osoby?
- Czego doświadczyli bohaterowie i bohaterki?
- Co mógł zrobić Natan?
- Co mogli/mogły zrobić koledzy/koleżanki?
- Kto jeszcze mógłby pomóc osobie, która ma podobne problemy jak Natan?
- Jak nazywa się taka sytuacja, takie postępowanie? (Wprowadź definicję dyskryminacji).
- Czy w waszym środowisku dochodzi do sytuacji poniżania, zastraszania innych osób?
- Od czego zależy zaistnienie dyskryminacji?
- Czy znacie inne przykłady dyskryminacji?
- Co należy zrobić, by takie zjawiska nie miały miejsca?
- W jaki sposób Natan znalazł się w grupie pseudokibiców?
- Co spowodowało, że Natan trafił do grupy nieformalnej (jego postawa, motywacje, potrzeby)?
- Czy możecie podać różnice między byciem kibicem a pseudokibicem – chuliganem?
- Co to jest radykalizacja? (Osoba prowadząca wprowadza pojęcie radykalizacji).

Potem poproś, aby wszyscy wyszli z odgrywanych wcześniej przez siebie ról, ważne, aby wyjście z roli było dość ekspresyjne, np. symboliczne ściągnięcie z siebie płaszcza (roli, w jaką się wcielili), odrzucenie go na podłogę. Podsumowując rozmowę na forum grupy, pogłęb temat reakcji różnych osób na sytuację Natana, podkreśl, które z nich mogły wzmocnić głównego bohatera. Dopytaj:

- Jakie reakcje mogłyby się jeszcze pojawić?
- Kto i co mógłby jeszcze zrobić, z kim porozmawiać?

Zakończenie

Możesz poprosić grupę o stworzenie plakatu, który ukazywałby modelowe rozwiązanie sytuacji, w jakiej znalazł się Natan. W tym celu poproś uczestniczki i uczestników, żeby dobrali się w grupy cztero- lub pięcioosobowe, rozdaj im papier i flamastry czy kredki. Potem poproś, aby każda z grup przedstawiła swoje pomysły innym. Przy omawianiu ilustracji nie oceniaj wyrazu artystycznego (estetyka, kompozycja itp.). Zgodnie z założeniem arteterapii praca ma być rodzajem odreagowania, rozwiązania problemu, ma sprawiać osobom tworzącym przyjemność. Dopytaj, co przedstawia plakat – jakie pomysły i rozwiązania.

Poproś, aby uczestniczki i uczestnicy dokończyli zdanie: „Natan był osobą, która...”. Zapytaj, czy w ich środowisku są osoby, które z różnych powodów są dyskryminowane, gorzej traktowane? Poproś, aby podnieśli ręce, jeśli tak uważają. Zapytaj grupę, co sprawia, że osoby pokrzywdzone w kontekście przynależności do różnych grup mogą szukać wsparcia w środowiskach radykalnych? W jaki sposób można pomóc osobie pokrzywdzonej? Gdzie osoba pokrzywdzona może szukać pomocy? Zaproponuj, żeby grupa zastanowiła się nad tymi pytaniami w odniesieniu do roli świadka sytuacji podobnych do odkrywanej wcześniej historii Natana.

'POTRZEBA PRZYNALEŻNOŚCI - PO CO MI GRUPA?'

CEL:

Budowanie postaw otwartości i akceptacji wobec drugiego człowieka; zauważanie barier utrudniających innym odnalezienie się w grupie rówieśniczej; rozwijanie empatii; refleksja nad procesem radykalizacji.

CZAS:

70 minut

**POTRZEBNE
MATERIAŁY:**

Kartki, przybory do pisania, tablica.

ŹRÓDŁA:

Ćwiczenie autorskie Katarzyny Kulak.

INNE UWAGI:

Ważne, aby osoba prowadząca ćwiczenie monitorowała procesy grupowe i pracę w poszczególnych mniejszych grupach.

TYP:

Zajęcia grupowe

GRUPA WIEKOWA:

12-16 lat

LICZBA**UCZESTNIKÓW:**

do 30 osób

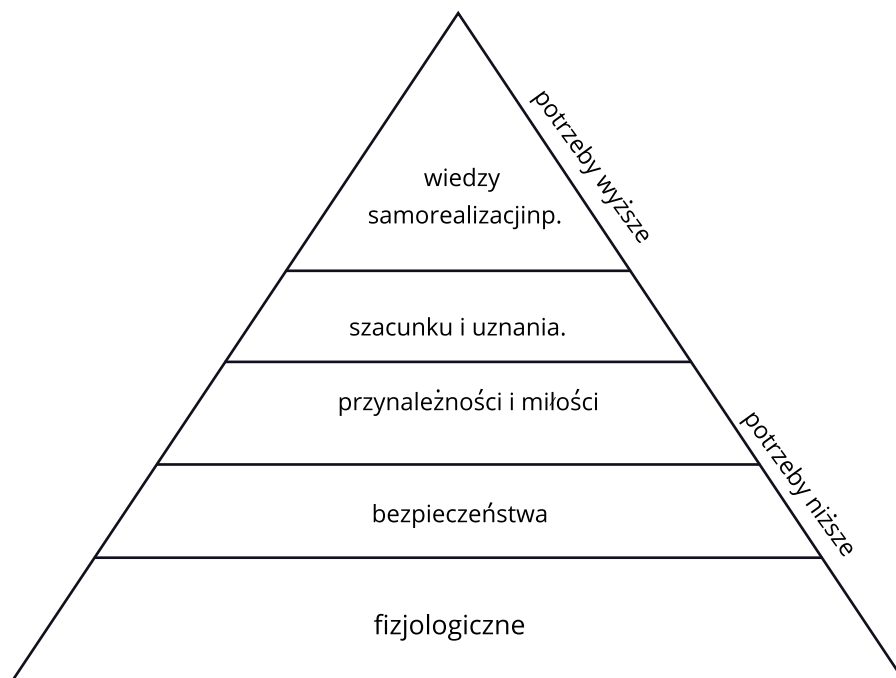

OPIS

Poczucie wyobcowania w grupie rówieśniczej może skłaniać do poszukiwania innej grupy, alternatywnej, która taką akceptację zapewni. Istnieje ryzyko, że młoda osoba wejdzie w grupę głoszącą skrajne poglądy ideologiczne, które będzie stopniowo przyjmować i z którymi będzie się coraz silniej utożsamiać. Da jej to poczucie przynależności i akceptacji, ale negatywnie wpłynie na jej ogólny rozwój psychospołeczny. To ćwiczenie pomaga budować postawy otwartości, akceptacji i empatii wobec drugiego człowieka i zauważać bariery utrudniające innym odnalezienie się w grupie rówieśniczej.

Najpierw przedstaw pokrótce piramidę potrzeb Maslowa.

„Abraham Maslow był amerykańskim psychologiem, autorem hierarchii potrzeb. Tzw. piramida potrzeb Maslowa składa się z hierarchicznie ułożonych motywów działania, od najbardziej podstawowych potrzeb (związanych z funkcjami życiowymi) do tzw. potrzeb wyższego rzędu. Według Maslowa, aby mogła wystąpić motywacja do zaspokojenia potrzeb wyższego rzędu, najpierw muszą być zaspokojone potrzeby najbardziej podstawowe. Nie każdy człowiek ma potrzebę wychodzenia poza zakres podstawowych potrzeb. Piramida wygląda następująco:

Potrzeby niższego rzędu to:

Potrzeby fizjologiczne – są to podstawowe wymagania ludzkiego organizmu, bez których człowiek nie może prawidłowo funkcjonować, a nawet może bez nich nie przeżyć. Należą do nich m.in. jedzenie, sen, woda, tlen.

Potrzeby bezpieczeństwa – poczucie, że nic nam nie grozi, że mamy zapewnioną ochronę, także związaną z bezpieczeństwem finansowym. Ważna jest tu ocena naszego zdrowia i dobrego samopoczucia.

Potrzeba przynależności i miłości – człowiek ma potrzebę posiadania przyjaciół, znajomych, więzi rodzinnych, a także innych relacji międzyludzkich. Ważne jest dla niego bycie akceptowanym, lubianym, kochanym. Chce należeć do jakiejś grupy, dzielić wspólne zainteresowania, pasje, wymieniać się poglądami.

Potrzeby wyższego rzędu:

Potrzeba szacunku i uznania – poczucie, że jest się szanowanym, docenianym przez innych, ale i przez samego siebie. Można to osiągnąć poprzez np. określony zawód, bycie specjalistą w danym obszarze, angażowanie się w określone hobby. Ta potrzeba wiąże się z pragnieniem siły, osiągnięć, kompetencji, ale także wolności i niezależności. Powiązana jest także z pragnieniem prestiżu, uwagi, poczucia ważności i docenienia.

Potrzeba wiedzy i samorealizacji – odnosi się do takich motywów jak chęć rozwoju, doskonalenia, realizacji zawodowej, potrzeby doznań estetycznych, kulturalnych, czy też marzenia, które chce się zrealizować w swoim życiu.”

(Źródło: P.G. Zimbardo, R.J. Gerrig, Psychologia i życie)

Następnie pokaż zdjęcia (z gazet lub Internetu) różnych grup, np. klasy, koncertu, rodziny, grupy przyjaciół, osób realizujących to samo hobby. Zapytaj uczestników i uczestniczki, jak myślą, o której z potrzeb będą te zajęcia. Jeśli nie ma odpowiedzi spontanicznej, nakieruj grupę na prawidłową odpowiedź, ewentualnie powiedz, jaki jest temat.

Zaproponuj rundkę – niech każda z osób uczestniczących w zajęciach powie, do jakiej grupy czuje przynależność, a Ty zapisuj odpowiedzi. Podsumuj odpowiedzi uczestników – czy jakichś odpowiedzi jest więcej, do czego się odnoszą (zainteresowania, zajęcia dodatkowe, wiek, wiara).

Podziel grupę na mniejsze grupy około cztero-, pięcioosobowe. Każda z grup dostaje historię (możesz rozdzielić konkretne historyjki albo wszystkie). Powiedz uczestnikom i uczestniczkom, że mają około 20–30 minut na opracowanie trzech zagadnień:

- Co każda z osób z historii może zrobić, żeby zostać zaakceptowaną przez grupę klasową?
  - Co grupa może zrobić, by ułatwić tym osobom wejście w grupę?
  - Dlaczego jest dla nas ważne, by zostać zaakceptowanym/zaakceptowaną i przynależać do grupy rówieśniczej?
- Ania zawsze była nieśmiałą dziewczynką, miała jedną koleżanką w klasie, która się wyprowadziła. Aktualnie nikt z klasy z nią nie rozmawia, nie ma też znajomych poza szkołą.
  - Bartek jest chory na łuszczycę (jest to choroba skóry, która jest widoczna, ale nie zakaźna) i bardzo się tego wstydzi. Sam próbował inicjować kontakty z innymi, ale inne osoby go odrzucały i teraz trzyma się na uboczu. W klasie koleżdy i koleżanki unikają go, bojąc się zarażenia.
  - Ewa przyjechała z innego miasta, w związku z tym przyszła do nowej klasy. Tęskni za swoją dawną klasą i jest zła na rodziców, że musiała wyprowadzić się ze swojego dawnego domu. Uważa, że szkoła i klasa są „głupie”. Dla innych uczniów jest niemiła, bywa wręcz wulgarna. Ubiera się na czarno i ma mocny makijaż.
  - Adam dał się poznać klasie jako osoba mocno ruchliwa, często przeszkadzająca na lekcjach, przez to klasa przestała go lubić. Od pewnego czasu Adam pracuje nad swoim zachowaniem i coraz lepiej panuje nad swoimi emocjami i zachowaniami. Mimo to nikt z klasy nie chce z nim siedzieć.
  - Jakub często przegląda różne fora internetowe związane z historią. Coraz częściej zaczął wchodzić na jedno z nich, gdzie głoszone są poglądy wrogie wobec innych narodowości mieszkających w Polsce. W klasie Jakub nie ma kolegów, jest nieśmiały i trzyma się na uboczu. Coraz mniej odzywa się do innych osób w klasie, a częściej wyraża wrogie poglądy wobec innych w Internecie.
  - Karolina mieszka tylko z ojcem, który od pewnego czasu nadużywa alkoholu. Jej mama nie żyje. Ma starszego brata, który wrogo wypowiada się o osobach o innym kolorze skóry. Jest także fanem jednej z drużyn piłkarskich, ale ostatnio bliżej mu do bycia pseudokibicem. Zaczyna także namawiać swoją siostrę, by z nim chodziła na spotkania grupy. W szkole Karolina ostatnio gorzej się uczy, dostaje jedynki, zaczyna wagarować.

Po wykonaniu zadania zapisz na tablicy propozycje każdej z grup. Omów, jakie działania się pojawiły, które się powtórzyły. W razie potrzeby podpowiadaj inne pożądane rozwiązania. Ważne, by uwzględnić m.in.:

- w pytaniu 1 – prośenie o pomoc innych, odnajdywanie wspólnych zainteresowań, tematów z grupą, pozwolenie, by inni nas mogli poznać, otwartość wobec innych;
- w pytaniu 2 – bycia empatycznym/empatyczną wobec drugiego człowieka, okazywanie pomocy innym osobom, poznanie drugiej osoby, zauważenie, że ktoś ma problemy i udzielenie mu wsparcia, porady, szukanie pomocy, zgłoszenie trudności osobie dorosłej (np. wychowawcy/wychowawczynie, psychologowi/psycholożce, pedagogowi szkolnemu);
- w pytaniu 3 – podkreślenie potrzeby bycia akceptowanym/akceptowaną, lubianym/lubianą, posiadania kolegów, koleżanek, przyjaciół, pozytywnego wpływu na poczucie własnej wartości.

Na koniec, podsumowując ćwiczenie, podkreśl, jak ważne jest dla każdego człowieka poczucie bycia akceptowanym/akceptowaną i lubianym/lubianą przez grupę rówieśniczą. Wpływa to pozytywnie na stan emocjonalny, poczucie własnej wartości i samoakceptacji. Podkreśl także wagę empatii i wyczulenia na problemy innych osób. Powiedz także o sytuacji nieodnalezienia się w grupie rówieśniczej, co może skłaniać do poszukiwania innych grup, bardziej niebezpiecznych i zagrażających zdrowemu rozwojowi psychicznemu. Wprowadź hasło „radykalizacja”. Wytłumacz, że jest to proces, w ramach którego dana osoba lub grupa osób zaczyna popierać skrajne poglądy akceptujące przemoc i agresję wobec pewnych grup i jednostek; takie osoby, w swojej ekstremistycznej, skrajnej postawie, mają tendencją do wyznawania i narzucania otoczeniu, za wszelką cenę, skrajnych poglądów w kwestiach światopoglądowych, ideologicznych i polityczno-ustrojowych.

Inne materiały

Poniżej znajdziecie listę innych pomocnych materiałów z zakresu zapobiegania i przeciwdziałania radykalizacji z ćwiczeniami, które można wykorzystać w pracy z młodymi ludźmi.

Materiały dostępne na stronie <https://www.socialworktoolkit.com/> [dostęp: 21.03.2021].

SALTO-YOUTH, Digital Guide – How to prevent radicalization, <https://www.salto-youth.net/tools/toolbox/tool/digital-guide-how-to-prevent-radicalization.2491/> [dostęp: 21.03.2021].

Hammersmith and Fulham, Advice to Parents and Carers Keeping Children and Young People Safe from Radicalisation and Extremism, https://www.lbhf.gov.uk/sites/default/files/section_attachments/advice_to_parents_and_carers_-_lbhf.pdf [dostęp: 21.03.2021].

Camden Safeguarding Children Board, Keeping Children and Young People Safe from Radicalisation and Extremism: Advice for Parents and Carers, <https://www.camden.gov.uk/documents/20142/1195356/Keeping+young+people+safe.pdf/057fc676-ebe1-083d-0b66-067a3a200260> [dostęp: 21.03.2021].

Council of Europe, Living Library, <https://www.coe.int/en/web/youth/living-library> [dostęp: 21.03.2021].

K. Paterson, Desperately Seeking Solutions: Helping students build problem-solving skills to meet life's challenges (Illustrated ed.), Pembroke Publishers 2009.

D. Russel, Learning, Problem Solving and Mindtools: Essays in Honor of David H. Jonassen, Interdisciplinary Journal of Problem-Based Learning 2014, 8(1), <https://docs.lib.purdue.edu/ijpbl/vol8/iss1/10/> [dostęp: 21.03.2021].

SALTO-YOUTH, Tool Kit on Youth Work against Violent Radicalisation and Extremism, <https://www.salto-youth.net/about/regionalcooperation/current/againstviolentradicalisation/toolkit/> [dostęp: 21.03.2021].

Skills Café, Be a Bias Detective, <https://skills.cafe/boardgames/bias-detective.html> [dostęp: 21.03.2021].

Social Work Toolkit, Macmillan Social Work Toolkit, <https://www.socialworktoolkit.com/ethics-values-and-diversity/diversity-and-equality> [dostęp:

21.03.2021].

Social & Emotional Learning Curriculum | Mindfulness-Based, Trauma Informed, Empowering Education, <https://empoweringeducation.org/> [dostęp: 21.03.2021].

J. Chilcoat, Fair Isn't Always Equal: The Band Aid Lesson, The Heritage Institute, <https://www.hol.edu/uploads/essays/Fair-Isnt-Always-Equal-59821ca-0e2e81.pdf> [dostęp: 21.03.2021].

Bibliografia

Becker, A.B., Bode, L. Satire as a source for learning? The differential impact of news versus satire exposure on net neutrality knowledge gain, *Information, Communication & Society* 2018, 21(4), 612–625.

Bieg, S., Dresel, M., Relevance of perceived teacher humor types for instruction and student learning, *Social Psychology of Education: An International Journal* 2018, 21, 805–825.

Borgesius, F.J.Z., Trilling, D., Möller, J., Bodó, B., de Vreese, C.H., Helberger, N., Should we worry about filter bubbles?, *Internet Policy Review* 2016, 5(1).

Bouko, C., Rieger D., Carton J., Naderer B. Świadomość błędów poznawczych sposobem na zapobieganie radykalizacji młodych ludzi, kurs online, 2021, <https://mooc.precobias.eu/>.

Centre for Justice & Reconciliation, What is Restorative Justice, <http://restorativejustice.org/#sthash.xNqVxwxA.dpbs> [dostęp: 7.06.2021].

Cherry K., The Bandwagon Effect Is Why People Fall for Trends, <https://www.verywellmind.com/what-is-the-bandwagon-effect-2795895> [dostęp: 7.06.2021].

van Eerten, J.-J., Doosje, B., Konijn, E., de Graaf, B., de Goede, M., Developing a Social Media Response to Radicalization. The Role of Counter-Narratives in Prevention of Radicalization and De-Radicalization, Amsterdam: WODC 2017.

Effectiviology, The Humor Effect: On the Benefits of Humor and How to Use it Effectively, <https://effectiviology.com/humor-effect/> [dostęp: 7.06.2021].

Eisend, M., How Humor in Advertising Works: A Meta-Analytic Test of Alternative Models, Springer Science + Business Media 2011.

Evans, J.S.B.T., Reasoning, Biases and Dual Processes: The Lasting Impact of Wason (1960), *Quarterly Journal of Experimental Psychology* 2016, 69(10), 2076–2092.

Flaxman, S., Goel, S., Rao, J.M., Filter Bubbles, Echo Chambers, and Online News Consumption, *Public Opinion Quarterly* 2016, 80(S1), 298–320.

Foos, A.E., Keeling, K., Keeling, D., Redressing the Sleeper Effect: Evidence for the Favorable Persuasive Impact of Discounting Information Over Time in a Contemporary Advertising Context, *Journal of Advertising* 2015, 45(1), <https://core.ac.uk/download/pdf/83956517.pdf> [dostęp: 7.06.2021].

Gombos, P., Ítélet, Published with reusable license by Péter Gombos, <https://prezi.com/ati1her-nreb/itelet/> [dostęp: 7.06.2021].

Green, M., Roberson, R., QUIZ: How Good Are You At Detecting Bias? (with Lesson Plan), KQED, <https://www.kqed.org/lowdown/26829/quiz-how-good-are-you-at-detecting-bias-with-lesson-plan> [dostęp: 7.06.2021].

Hofstede, G., Dimensionalizing cultures: The Hofstede model in context, *Online readings in psychology and culture* 2011, 2(1), 2307–0919.

Huge, M., Glynn, C.J., Hostile Media and the Campaign Trail: Perceived Media Bias in the Race for Governor, *Journal of Communication* 2010, 60(1), 165–181.

János R., *Delfi örökösei*, Gondolat, Budapest 1990.

Learning For Justice, Toolkit for Restoring Justice, *Teaching Tolerance Magazine*, 2014, 47, <https://www.learningforjustice.org/magazine/summer-2014/toolkit-for-restoring-justice> [dostęp: 7.06.2021].

Liu, Z., *The Hostile Media Effect and Its Potential Consequences: Examining the Influence of Presumed Influence of International Media Coverage*, 2019.

Lord, C.G., Ross, L., Lepper, M.R., Biased assimilation and attitude polarization: The effects of prior theories on subsequently considered evidence, *Journal of Personality and Social Psychology* 1979, 37(11), 2098–2109, <https://doi.org/10.1037/0022-3514.37.11.2098> [dostęp: 7.06.2021].

Lorentzen, B.N., Planting, B.M., *Unjudge someone*, The Human Library Organization, <https://humanlibrary.org/> [dostęp: 7.06.2021].

Mind Tools, *Team Building Exercises – Problem Solving: Fun Ways to Turn Problems Into Opportunities*, <https://www.mindtools.com/pages/article/team-building-problem-solving.htm> [dostęp: 7.06.2021].

Nickerson, R.S., Confirmation Bias: A Ubiquitous Phenomenon in Many Guises, *Review of General Psychology* 1998, 2(2), 175–220.

O'Brien, B., Prime suspect: An examination of factors that aggravate and counteract confirmation bias in criminal investigations, *Psychology, Public Policy, and Law* 2009, 15(4), 315–334.

Özdoğru, A.A., McMorris, R.F., *Humorous Cartoons in College Textbooks: Students Perceptions and Learning*, *Humor* 2013, 26(1), 135–154.

Pariser, E., *The Filter Bubble: What The Internet Is Hiding From You*, Penguin

UK 2011.

Perloff, R. M., A Three-Decade Retrospective on the Hostile Media Effect, *Mass Communication and Society* 2015, 18(6), 701–729, <https://doi.org/10.1080/15205436.2015.1051234> [dostęp: 7.06.2021].

Purski J., *Radicalisation*, International Institute of Civil Society 2019.

Ranstorp, M., RAN ISSUE PAPER: The Root Causes of Violent Extremism, Radicalisation Awareness Network, 4 stycznia 2016, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/default/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-papers/docs/issue_paper_root-causes_jan2016_en.pdf [dostęp: 7.06.2021].

Roszas, E., K.A.M.A.SZ. Kaosz Agresszio Massag Autonomia Szabadsag, Laborc Utcai Altalanos Iskola 2010, <http://www.erkolcstant-tanitok.hu/wp-content/uploads/2016/02/kamasz.pdf> [dostęp: 7.06.2021].

Sarma K.M., RAN ISSUE PAPER. Multi-agency working and preventing violent extremism I, Radicalisation Awareness Network 2018, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-papers/docs/multi-agency-working-preventing-violent-extremism-042018_en.pdf [dostęp: 7.06.2021].

Suzuki, H., Heath, L., Impacts of humor and relevance on the remembering of lecture details, *Humor* 2014, 27(1), 87–101.

The European Youth Information and Counselling Agency (ERYICA), *Liaisons: A toolkit for preventing violent extremism through youth information*, German Prevention Congress 2018, <https://www.praeventionstag.de/nano.cms/daily-prevention-news/details/2926> [dostęp: 7.06.2021].

Young H., Holsappel J., Rooze M., de Wolf A., Russel J., Hasan U., *TerRa Toolkit. Community Approach to Radicalisation*, 2014, <https://terratookit.eu/> [dostęp: 7.06.2021].

Zhennan, L., *The Hostile Media Effect and Its Potential Consequences : Examining the Influence of Presumed Influence of International Media Coverage (Thesis)*, University of South Florida 2019, <https://scholarcommons.usf.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=9251&context=etd> [dostęp: 7.06.2021].

Świadomość błędów poznawczych sposobem na zapobieganie radykalizacji młodych ludzi

Przewodnik z ćwiczeniami dla osób pracujących z młodzieżą poza szkołą

Przewodnik został wydany w ramach projektu finansowanego ze środków Komisji Europejskiej *Zapobieganie radykalizacji młodych ludzi w Internecie poprzez zwiększenie ich świadomości dotyczącej powszechnych błędów poznawczych* (ang. *Prevention of Youth Radicalisation Through Self-Awareness on Cognitive Biases*).

Projekt: ISFP-2018-AG-CT-CSEP

Współfinansowane przez
Unię Europejską

**Prevention of Youth
Radicalisation Through
Self-Awareness
on Cognitive Biases**

(PRECObIAS)